Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ САМОСТІЙНИХ ЧАСТИН МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
здобувач другого рівня вищої освіти
ОПП «Українська мова та література»
спеціальності 014 Середня освіта
Куницька Ірина Геннадіївна

Керівник: кандидат філологічних наук,
доц. Максим'юк О. В.
Рецензенти: доц. Струк І. М.
Бабій О. І. – директор
Чернівецького ліцею № 22
імені Антона Кохановського, учитель
української мови та літератури

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № 7

від „25" листопада 2024 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2024

ЗМІСТ

Анотація……..2
Abstract ……...3

ДЕКЛАРАТИВНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ ПРО ДОТРИМАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ.. 6

ВСТУП……7

РОЗДІЛ І. Теоретичні засади функційно-стилістичного підходу до вивчення самостійних частин мови …….. 11

1.1. Лінгвістичні основи вивчення самостійниих частин мови у функційно-стилістичному аспекті …….11

1.2. Психологічні умови засвоєння самостійних частин мови на функційно-стилістичній основі……..24

1.3. Лінгводидактичні особливості опрацювання стилістичних властивостей самостійних частин мови…….30

Висновки до першого озділу……..…….....42

РОЗДІЛ ІІ. Теорія і практика роботи над самостійними частинами мови в ЗЗСО……...44

2.1. Аналіз чинних програм, підручників з погляду реалізації функційно-стилістичного підходу до вивчення мовних одиниць……44

2.2. Методичне забезпечення функційно-стилістичного підходу у вивченні самостійних частин мови ……52

Висновки до другого розділу…….56

РОЗДІЛ ІІІ. Методика вивчення самостійних частин мови на функційно-стилістичних засадах……..57

3.1. Зміст і структура пропонованого дослідного навчання.....57

3.2. Система роботи над засвоєнням самостійних частин мови на функційно-стилістичній основі.....64

Висновки до третього розділу.....80

ВИСНОВКИ.....81

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 84

ДОДАТКИ.....93

АНОТАЦІЯ

Куницька Ірина. **Функційно-стилістичні засади вивчення самостійних частин мови в закладах загальної середньої освіти.**

У роботі проаналізовано методику вивчення самостійних частин мови на основі функційно-стилістичного підходу в закладах загальної середньої освіти. Зокрема визначено лінгвістичний аспект змісту роботи з самостійними частинами мови на засадах функційно-стилістичного підходу та теоретично обґрунтувано важливість і необхідність розробки методики їх вивчення з позицій функціювання в текстах різних стилів і типів мовлення; закцентовано увагу на психологічних умовах засвоєння цих частин мови через *сприйняття, увагу, пам'ять, абстрактне мислення*. Окреслено також лінгводидактичні особливості опрацювання функційно-стилістичних властивостей самостійних часин мови, зокрема загальнодидактичні та лінгводидактичні принципи навчання.

Важливим аспектом дослідження є аналіз чинних програм, підручників та методичного забезпечення для реалізації зазначеного підходу.

Новизною та актуальністю відзначається розроблена система завдань, які спрямовані на удосконалення комунікативної компетентності школярів.

Характерною рисою пропонованої системи завдань є модульний принцип навчання. Модульна система характеризується передусім плануванням і формами подання навчального матеріалу, який розподілений на три етапи: перший – підготовчий (5 клас), другий – формувально-поглиблювальний (6 клас – І семестр 7 класу), третій – операційно-тренувальний (7 клас ІІ семестр).

Система завдань включає комунікативно-репродуктивні, аналітичні та комунікативно-креативні вправи з опорою на пошукові навчальні операції, що здійснюються в роботі з текстом на аспектних уроках та уроках розвитку комунікативних умінь і навичок.

Ключові слова: самостійні частини мови, функційна граматика, функційно-стилістичний підхід, загальнодитактичні та лінгводидактичні принципм, методи навчання, комунікативна компетентність, стилістичні функції, морфологічна стиістика, стилістичні вправи, текст.

ABSTRACT

Kunytska Iryna. Functional and Stylistic Bases of Learning Independent Parts of Speech in General Secondary Education Institutions.

The article analyses the methodology of teaching independent parts of speech on the basis of functional and stylistic approach in general secondary schools. In particular, it defines the linguistic aspect of the content of the work with independent parts of speech on the basis of the functional and stylistic approach, and gives a theoretical justification of the importance and necessity of developing a methodology of their study from the point of view of their functioning in texts of different styles and types of speech; it focuses on the psychological conditions of learning these parts of speech through perception, attention, memory, abstract thinking. The linguistic and didactic peculiarities of working out the functional and stylistic properties of independent tenses, in particular the general didactic and linguistic and didactic principles of teaching, are also outlined.

An important aspect of the study is the analysis of existing programmes, textbooks and methodological support for the implementation of this approach.

The novelty and relevance of the developed system of tasks aimed at improving students' communicative competence is noted.

A characteristic feature of the proposed system of tasks is the modular principle of teaching. The modular system is characterised, first of all, by the planning and forms of presentation of the educational material, which is divided into three stages: the first is preparatory (grade 5), the second is formative and deepening (grade 6 - first semester of grade 7), the third is operational and training (grade 7 - second semester).

The system of tasks includes communicative-reproductive, analytical and communicative-creative exercises based on search learning operations carried out in work with the text at aspect lessons and lessons of development of communicative skills.

Keywords: independent parts of speech, functional grammar, functional-stylistic approach, general didactic and linguodidactic principles, teaching methods, communicative competence, stylistic functions, morphological stylistics, stylistic

exercises, text.

ДЕКЛАРАТИВНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

ПРО ДОТРИМАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРИ НАПИСАННІ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Ірина КУНИЦЬКА

(підпис)

ВСТУП

Актуальність дослідження. Національна система освіти в Україні розвивається шляхом гуманітаризації та гуманізації, свідченням чого є система реформ, нормативних документів, які окреслюють вектор розвитку сучасної освітньої парадигми XXI ст. у межах концепції Нової української школи.

Стратегічними завданнями освітнього процесу є створення умов для досягнення високого рівня володіння українською мовою; поліпшення наукового та методичного забезпечення освіти, а також з метою навчити учнів правильно послуговуватися усіма багатствами мови. Для досягнення таких завдань необхідно дослідити низку питань, які пов’язані з функційно-стилістичним аспектом вивчення мовних одиниць.

Щоб оволодіти мовою як засобом спілкування, достатньо засвоїти лише формальні аспекти мовних явищ, тобто систему граматичних категорій і форм, але використовувати їх у мовленні для забезпечення формування комунікативних навичок.

Вивчати мову означає знайомство з мовними одиницями, які виступають типовими зразками, виділеними з мовленнєвих трансформацій, моделями, за якими створюються конкретні мовні одиниці, за якими визначаються їх стилістичні можливості, з історією та закономірностями розвитку. Комунікативний підхід базується на практичному застосуванні граматичних правил, мовних зразків з різними комунікативними, експресивними та пізнавальними цілями.

Необхідними й важливими умовами формування виразного мовлення є не лише орфографічні, словникові й граматичні норми, а й експресивно-пояснювальна здатність мовних одиниць усіх рівнів, аналіз сполучуваних граматичних форм і структур, з’ясування додаткових семантичних відтінків.

На цьому тлі функційно-стилістична спрямованість у навчанні української мови передбачає врахування типів, жанрів і стилів мови та

врахування функцій одиниць мовної системи на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях.

Вивчення української мови на засадах функційно-стилістичного підходу передбачає тісний взаємозв'язок стилістики з іншими розділами української мови, а саме з морфологією.

Вивчення самостійних частин мови на засадах функційно-стилістичного підходу опирається на надбання в лінгвістиці, лінгводидактиці, психолінгвістиці, соціолінгвістиці, психології та педагогіці.

Функційно-стилістичний підхід до вивчення окреслених частин мови частково висвітлено в дослідженнях з функційної граматики (морфології), стилістики, лінгвістики тексту А, Загнітко, А. Коваль, В. Мельничайка, М. Пентилюк, Л. Мацько, І. Вихованця, П. Дудика, І. Чередниченка та ін.

Функційно-стилістичний підхід до вивчення самостійних частин мови активізації пізнавальної діяльності учнів у лексико-граматичному процесі навчання і виникає із системного співвідношення «мова – мовлення».

Функційний аспект мови знайшов відображення у працях таких українських та зарубіжних вчених (І. Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольд, Ш. Баллі та ін.), які ще в XIX – на початку XX століття вони розуміли необхідність вивчення мови в її конкретному втіленні – мовленні, що визначило появу функційного напряму в мовознавстві.

Ознайомлення з самостійними частинами мови сприяє засвоєнню української літературної норми, розвитку логічного мислення та зв'язного мовлення учнів. Значний внесок у викладання морфології зробили такі вчені, як М. Вашуленко, В. Горяний, Н. Грипас, В. Горяний, В. Мельничайко, М. Шкільник, І. Олійник С. Караман, В. Масальський, М. Пентилюк, Л. Симоненкова, М. Плющ, С. Чавдаров.

Наголошують на важливості знань у галузі функційної стилістики для розвитку зв'язного мовлення, пропонують ефективний дидактичний матеріал, побудований на основі стилів (Л. Гончаренко, О. Потапенко, Г. Горяна, Г. Шелехова, С. Марич, Л. Шелехова, В. Мельничайко, М, Пентилюк);

звернули увагу на необхідність комплексного дослідження синтаксичних одиниць (Л. Мацько, К. Плиско); дослідження семантико-стилістичної характеристики синтаксичних явищ пов'язаних з питаннями теорії мови (В. Ващенко, К. Шульжук, Л. Пархонюк, М. Сімулик, С. Давнюк, М. Пентилюк) тощо.

Саме це й визначило вибір теми нашого дослідження «*Функційно-стилістичні засади вивчення самостійних частин мови в закладах загальної середньої освіти*».

Метою дослідження є розробка системи завдань для вивчення самостійних частин мови на засадах функційно-стилістичного підходу.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати лінгвістичні та психолого-дидактичні засади вивчення повнозначних частин мови у функціонально-стилістичному аспекті;
2) проаналізувати чинну програму, підручники, науково-методичну літературу з погляду реалізації функційно-стилістичного підходу до вивчення мовних одиниць;
3) розробити систему вправ для засвоєння самостійних частин мови на функціонально-стилістичній основі.

Об'єкт дослідження. Вивчення самостійних частин мови в 5-7 класах закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження. Методика вивчення самостійних частин мови в функційно-стилістичному аспекті в 5-7 класах закладів загальної середньої освіти.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз і узагальнення під час опрацювання лінгвістичного, психолого-педагогічного та методичного матеріалу з досліджуваної проблеми, осмислення передового досвіду лінгводидактів; аналіз шкільних програм, підручників української мови, планів уроків, тематичних планів для визначення реального стану роботи з функційно-стилістичних засад вивчення самостійних частин мови, розвитку змісту й удосконалення прийомів аналізу;

емпіричні: спостереження за навчально-виховним процесом під час проходження практики, аналіз уроків української мови; узагальнення педагогічного досвіду.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому *розроблено* практичну систему вивчення самостійних частин мови у функційно-стилістичному аспекті з урахуванням принципу наступності та перспективності; удосконалено технологію вивчення відомостей з морфологічної стилістики в основній школі; *визначено* особливості текстоцентричного підходу до вивчення морфології у 6-7 класах; *запропоновано* систему завдань з формування й розвитку стилістичної вправності учнів з урахуванням їхніх здібностей в процесі вивчення самостійних частин мови.

Практичне значення одержаних результатів визначається комплексом ефективних методів, прийомів, засобів та форм роботи з самостійними частинами мови на уроках української мови, спрямованих на удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів. Фактичний матеріал, теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи можуть бути використані в практичній діяльності вчителів-словесників; підготовці мовних курсів для студентів ЗВО різних рівнів акредитації; у створенні посібників із методики викладання української мови.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (110 позицій) та додатків.

РОЗДІЛ І. Теоретичні засади функційно-стилістичного підходу до вивчення самиостійних частин мови

1.1..Лінгвістичні основи вивчення самостійних частин мови у функційно-стилістичному аспекті

Основою вивчення української мови у функційно-стилістичному аспекті є принципи комплексного вивчення мови й мовлення: лексика, фонетика, граматика, стилістика.

Цей принцип надає широкі можливості вчителю не лише розвивати в учнів уміння та стилістичні здібності, а й глибше та всебічніше вивчати українську мову.

Учитель демонструє виражальні можливості мовних одиниць, показує особливості та сферу їх застосування, допомагає учням навчитися добірати синоніми, оцінювати емоційно-експресивні забарвлення, вправлятися в побудові речень і текстів на їх основі. У власному мовленні використовувати різні лінгвістичні прийоми [6, с.45].

Функційно-стилістичний аспект навчання мови вимагає від учителя розкриття стилістичних особливостей лексико-граматичних синонімів, систематичного формування в учнів навичок заміни синонімів.

Сучасні лінгвісти Ф. Бацевич, П. Дудик, А. Загнітко, І. Вихованець, акцентують увагу на проблемі розмежування мовних функцій загалом і функцій одиниць рівня мови зокрема. Учені вважають, що на основі мовних функцій можна виділити функції мовних одиниць, у тому числі й граматичні. «Школярі повинні усвідомити, що мова – це «єдина для всіх її носіїв сукупність комунікативних засобів, що використовуються як знаряддя спілкування, а мовлення – це «мова в дії, наслідок вираження тими чи іншими мовними засобами конкретних думок, почуттів» [56, с. 57].

У нашому дослідженні йдеться про функції самостійних частин мови, що тісно пов’язані з двома важливими функціями мови – комунікативною і

когнітивною. Труднощі в теоретичному висвітленні функцій граматичних одиниць зумовлюються недостатнім опрацюванням загальної теорії функцій мови, особливостей функцій граматичних одиниць, взаємозв'язку синтаксичних і морфологічних, первинних і вторинних, семантичних і асемантичних функцій.

Для нашого дослідження важливої ваги набуває поняття функції як ключове поняття функціональної граматики. У філософському словнику розкривається найбільш загальне значення функції: «Функція (від лат. functio – здійснення, виконання) – відношення двох (групи) об'єктів, у якому зміна одного з них супроводиться зміною іншого» [94, с. 751]. Словник лінгвістичних термінів визначає функцію як «призначення, роль, виконувану одиницею (елементом) мови при відтворенні її в мовленні, мета і характер відтворення в мовленні мовної одиниці; її актуалізація або транспозиція в контекст конкретного мовленнєвого акту» [93, с. 506]. Останнє з наведених визначень є, на наш погляд, найвдалішим і ми візьмемо його за основу для нашого дослідження.

У граматичній теорії існує вузьке і широке розуміння поняття функції. В одних випадках функції розглядаються як систематичні значення мовних норм, в інших – як показники конкретних морфологічних форм завдань невербального спілкування. Це пояснюється тим, що функція суперечить семантиці граматичної одиниці, або покриває її. Якщо функція протиставляється семантиці одиниць граматики, тоді кваліфікація функції набуває асемантичного характеру. Такого погляду дотримувався І. Вихованець [22], який уважав функціональним тільки граматичне, що протиставляється семантичному. Вчений визначав функції форм через їх позиції, розмежовував поняття функції і значення, спираючись на настанови цього напряму в американській лінгвістиці.

Термін функція стосовно граматичних одиниць витлумачують як роль слова або словоформи в синтаксичній конструкції, узагальнене значення форми, конструкції і навіть позиції; сама позиція елемента в складі

конструкції; як здатність елемента виступати у вигляді будівельної одиниці більш високого рангу, відношення одиниць (елементів) одна до одної.

Мовознавці Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, та інші називають функцію вихідною граматичною ознакою, на основі якої ґрунтуються інші граматичні поняття.

Системно-інтегративна перспектива будується на багаторівневій ієрархічній структурі мови для створення загальної моделі мовної системи, від змісту до способу вираження та її мовних особливостей (у певному стилі тексту), науковці виділили такітерміни: «об'єкти певної мовної єдності», «поведінка об'єктів», «мовно-символічні завдання», «властивості елементів» (А. Загнітко) [38].

Розглядаючи статус функції певної одиниці мови, Ф. Бацевич підкреслює, що при встановленні її призначення варто «розрізняти два аспекти – потенційний і результативний» [5]. Потенційний аспект, на думку вченого, – це властива мовній одиниці здатність реалізації певного комплексу значень. Результативний – своєрідний підсумок функціонування одиниці мови в контексті.

Поняття «функція» і «значення», безперечно, не є однорідними. Мовознавці цілком чітко розмежовують значення – внутрішню значущу властивість форми, що стосується змістового аспекту мови, та функцію – мету використання мовної одиниці, що передбачає взаємодію форми з текстом і мовленнєвою ситуацією. Функція може бути багатоаспектною, ширшою, ніж вираження певного мовного значення.

З цього можна зробити висновки: по-перше, функція і значення взаємопов'язані, а це означає, що під час вивчення повнозначних частин мови основну увагу слід звертати на виявлення характеру семантики мовних одиниць та їхніх функцій; по-друге, кожна мовна одиниця має комплекс функцій. Якщо послідовно дотримуватися кваліфікації функції «як завдання, ролі, що властива певному знаку в мовленнєвому процесі» [35, с. 19], то розмежування значення і функції підтверджується також їх

різноспрямованістю: значення завжди орієнтоване в середину системи і є результатом осмислення об'єктивної дійсності, а функція – це властивість елемента, зумовлена відношеннями в системі мови, які визначають можливості використання цього елемента. Значення детермінується зовнішніми чинниками, функція – внутрішньомовними особливостями, співвіднесеністю мовленнєвої ситуації з конкретними завданнями номінації [35].

Услід за Ф. Бацевичем А. Загнітко розглядає функціональні та значеннєві властивості мовних одиниць у структурі функційно-семантичних полів, кожне з яких поєднує різнорівневі мовні засоби, що виражають близькі чи подібні значення. Усередині кожного поля існує певна впорядкованість, ієрархія засобів різних рівнів, об'єднаних не лише подібністю значень, а й співвідносністю функцій. Виокремлення в межах такого поля центру й периферії сприяє осмисленню правила вибору тієї чи іншої мовної одиниці в конкретних актах мовлення. Знаючи, що існують центральні (основні) та периферійні (менш типові, другорядні) засоби, ми свідомо використовуємо ті або інші з них відповідно до типу й ситуації мовлення [5; 136, с. 69].

Як бачимо, «функція є динамічною характеристикою значення слова, способом його існування і функціонування на більш високих рівнях, якими для морфології є речення, текст і стиль. Діяльнісний характер функції зумовлює інтегрованість, комплексність дослідження мовних явищ, оскільки «мова в дії» передбачає сукупність чинників широкого діапазону (психологічних, ментальних, прагматичних тощо). Така інтегрованість, на думку О. Селіванової, можлива лише за об'єктивної методики аналізу, першоосновою якої став функціоналізм у вузькому розумінні як функціональний підхід» [86, с. 89].

Проаналізувавши здобутки вчених-лінгвістів у сфері функціональної граматики, вважаємо, що для вивчення самостійних частин мови в основній

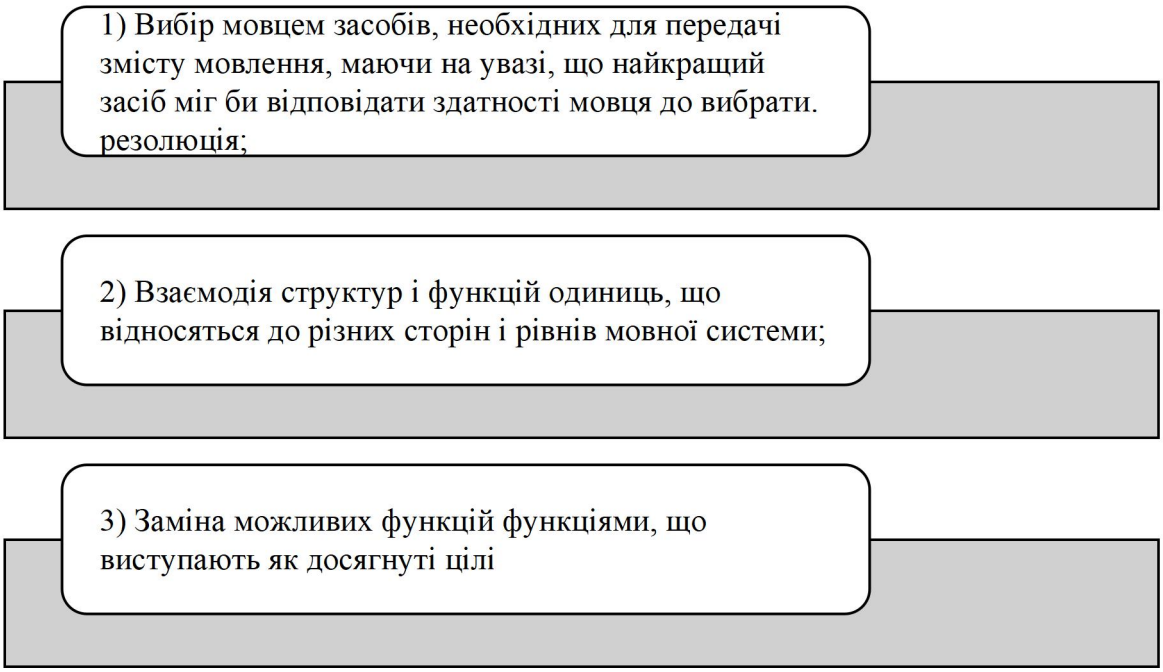
школі найбільш доцільною є поділ функцій граматичних одиниць на семантичну, структурну, стилістичну, запропонований О. Селівановою [86].

Функція – це динамічна характеристика значення слова, спосіб його існування та функціонування на вищих рівнях, якими є речення, текст і стиль для морфології. Активний характер функції зумовлює інтегрованість і комплексність вивчення мовних явищ, оскільки «мова і дії» включають низку факторів широкого діапазону (психологічних, розумових, прагматичних тощо).

Основні властивості мовних одиниць виявляються в мовленні, де розвиваються і досягаються їхні функції як досягнута мета. Тому варто розрізняти поняття «функція» і «продуктивність», визначаючи їх співвідношення із системою мовної діяльності та мовлення.

На думку учених, слово «функція» вживається, перш за все, коли воно стосується виконуваної ролі, призначення мовної одиниці в системі або мети і характеру відтворення в притаманному їй мовленні (як мовна одиниця). По-друге, коли стосується про вживання мовних одиниць у реальному процесі спілкування, але увага мовця зосереджується не на безпосередньому вживанні, а на тих результатах (як правило, змінах, розвитку), які виникають у мові під впливом живого використання. Основним предметом розуміння в цьому випадку є носії мови в їхньому ставленні до неї.

Щодо поняття «функціювання мовних одиниць», то лінгвісти визначають його як процес актуалізації та взаємодії в мовленні одиниць, класів і категорій мовної системи, якими володіє кожен представник певної мовної групи. До поняття «функціювання мовних одиниць» відносять:

Функції та функціювання морфологічних одиниць у нашому дослідженні розглядаємо як взаємодію мети та засобів.

Іншими словами, ми розуміємо не просто функцію морфологічної одиниці, а радше значення та роль мовної одиниці в мовній системі. Текст є центральною комунікативною одиницею зі стилетвірним характером, який сприяє ефективному засвоєнню мовних явищ, демонструючи їх функціювання. Системне опрацювання текстів займає чільне місце під час уроків української мови в закладах загальної середньої освіти.

У навчанні української мови важливе місце посідає систематичне вивчення текстів. Саме текст виявляє особливість граматичного ладу мови, семантику слів, їх сполучуваність з іншими словами, різноманітність форм і способів зв'язку. Тому текст стає основним мовознавчим поняття для нашої наукової розвідки, оскільки саме він виявляє функційно-стилістичні особливості самостійних частин мови.

«Ці загальні риси текстів мають абстрактний характер і формують основні функціональні стилі – науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовно-побутовий. Тексти, що належать до різних стилів, відрізняються один від одного мовними засобами на всіх рівнях» [84, с. 57-

58]. Слід розуміти, що текст – це не сукупність реченнєвих одиниць, об’єднаних тематично, а він несе певну інформацію і є структурно організованим, у якому функціює мовна одниця.

Найважливішими та найпоширенішими категоріями в структурі текстів є категорії змісту та форми.

Форма тексту містить у собі два споріднених поняття – композицію і мову. На думку М. Пентилюк, тексти створюються здебільшого в напрямку того чи того функційного стилю й ґрунтуються на вмотивованому відборі вживання мовленнєвих форм, домінуючих типів інформації, характеру організації. Текст є матеріалом, з якого виводиться і реалізується стиль.

При цьому ті «характеристики організації тексту, які ставлять і досягають мети, доцільність, виразність і дієвість висловлювання відповідно до складності його екстралінгвістичних основ, знаходять зміст» [8, с. 7]

Всі тексти індивідуальні. Кожен мовець створює його з певною метою в конкретній ситуації. Якщо в деяких художніх творах індивідуальна особливість мовця важлива, то в науковому мовленні вона малопомітна, а зовсім відсутня в ділових паперах.

Семантико-граматичні ознаки та будова тексту тісно пов’язані з його особливостями, особливо з функційно-стильовою спрямованістю, яка маркована стилістичними ознаками, використанням мовних прийомів, логічно побудованим завершенням.

Основними ознаками тексту вважають функційно-стильову спрямованість, яка характеризується особливими стилістичними ознаками, індивідуальністю автора, ідейним оформлення тощо.

Загальна характеристика цих текстів носить абстрактний характер і формує основні функціональні стилі – художній, науковий, офіційно-діловий, розмовний, публіцистичний. «Тексти різних стилів різнять мовними засобами на всіх рівнях» [84, с. 53-58.].

У тексті можуть використовуватися мовні засоби різних стилів. Не всі тексти мають набір стилістичних ознак, які є найбільш характерними. Але

стиль існує лише там, де є текст, бо текст – це організована послідовність, система свідомо підібраних елементів. З'ясування функцій мовних одиниць у тексті передбачає їх аналіз, який, у свою чергу, є засобом пізнання закономірностей використання мовних елементів у різних стилях.

Важливе значення для аналізу тексту мають також такі поняття, як засоби зв'язку в тексті (повторення лексики, синоніми, займенники, активні слова), правильна структура тем і рим, спосіб побудови речень.

У сучасній лінгвістиці поняття тексту традиційно пов'язують із вивченням стилю. Поняття стилю є фундаментальним для стилістики і є відправною точкою для багатьох інших стилістичних понять [35].

Останнім часом дедалі виразніше проявляється тенденція визначення стилю як багатовимірного й унікального явища не лише за результатами, а й за здатністю до поєднання мовних засобів, об'єднання в цілісні різножанрові структури.

Т. Донченко, В. Мельничайко, Л. Паламар, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та інші частіше використовують термін «стиль мовлення», що знайшло відображення в шкільних програмах.

Поняття стилю в шкільній інтерпретації поєднує «стиль мови» (ресурси) і «стиль мовлення» (застосування мовних методів). Ми обмежуємо ці поняття, щоб учитель кваліфіковано підходив до розуміння цих понять і водночас бачив, що опрацювання стилів мовлення на основі тексту є єдиним способом оволодіння стилістичним багатством мовних засобів [57].

Л. Булаховський розглядає стиль як «засоби нашої мови, що припускають можливість їх вибору, бувши відповідним чином використані тим, хто пише або говорить» [15, с. 2].

Стилі мовлення стилістично маркуються як різновид стилю літературної мови. Поняття «стиль мовлення» включає виділення та поєднання мовленнєвого змісту в межах тексту, характер організації цього змісту, зумовлений особливостями жанру, виду спілкування та мети спілкування.

Кожен стиль мовлення повинен мати відповідний набір граматичних засобів, які можуть перетинатися або не накладатися один на одного і оцінюватися з точки зору точності/неточності їх значення в даній ситуації спілкування (тобто функціональний стиль мовлення).

«Кожен із стилів виступає в певній соціально значущій сфері й характеризується мовними універсаліями. Основну частину мовного матеріалу в будь-якому стилі становлять загальномовні, міжстильові засоби. Взаємодіючи між собою, маючи рухомі межі, стилі мовлення не утворюють замкнених систем. Загальномовні або нейтральні мовні засоби у функціональному стилі протиставляються стилістично забарвленим. Усі стилістично позначені засоби виділяються і сприймаються на тлі стилістично нейтральних мовних засобів, не пов’язаних зі специфічними сферами застосування мови. Стилістично забарвлені мовні одиниці (оцінні, образно-експресивні, емоційні) стали типовими не для всіх стилів, а лише чи переважно для окремого стилю. Експресивно-стилістичне забарвлення, на думку В. Чабаненка, – це виражально-зображальна властивість мовного елемента, яка обмежує можливості використання цього елемента певними умовами мовленнєвої діяльності» [102, с. 12].

У нашому розумінні функціональний стиль є основною категорією стилістики мовлення. На думку Ф. Бацевича, функційні стилі виникли на позамовній основі, тісно пов’язані зі змістом, метою і завданнями мовлення, відрізняючись один від одного мовними аспектами: принципами вибору мовних прийомів і способів формування в система. Виділяють 8 форм спілкування разом із позамовними чинниками, які його супроводжують як основу функціональних стилів [4].

Ці чинники відображаються у визначенні функціонального стилю як своєрідного мовленнєвого характеру того чи іншого соціального типу, що відповідає певній сфері суспільної діяльності та відповідній свідомій формі. Основною умовою існування функціонального стилю є систематичність

мовлення. Кожен функціональний стиль є системою, яка виражає прагнення до замкнутості і характеризується певним набором постійних ознак.

Мовна система функціонального стилю виражається в тому, що вибір мовних прийомів визначається основними елементами стилю, що залежить від сфери і завдання спілкування.

Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько вважають, що «функціональний стиль – це різновид мови (тип мовомислення, мовної діяльності), що характеризується співвіднесеністю з певною сферою суспільно-виробничої діяльності мовців. Серед диференційних ознак функціонального стилю домінуючою є не міра експресії мовлення, а мовні одиниці – носії семантики певної сфери життя і діяльності» [52, с. 160].

На нашу думку, стилістичні норми – це сукупність правил, які визначають семантико-функціональні можливості та емоційно-оціночну вживаність мовних одиниць в тому чи іншому стилі.

Норма стилю визначає норму мовлення, встановлює її межі, тому її іноді називають внутрішньою нормою.

Порівняно із загальномовною та літературною нормами внутрішня норма значно вужча, вона обмежена рамками стилістичного спілкування, усного чи писемного, особливостями жанрової різноманітності всередині стилю тощо. Зрозуміло, що навіть у різних за стилістичними орієнтирами контекстах вживаються всі частини мови, вибір яких визначається логіко-стилістичними станами мовлення. Тому переважно комунікативну функцію виконують частини мови, оскільки вони перебувають у певному відношенні.

Проте з погляду виражально-зображувальних можливостей вони не байдужі до стилістичного спрямування тексту, бо кожен із них має стилістичне значення. Вивчення самостійних частин мови передбачено програмою української школи у 5-9 класах.

Незбалансованість, а іноді й диспропорція у вживанні частин мови в різних стилях сучасної української мови відповідає нормам стилів і входить у систему їх мовних засобів. П. Дудик, Л. Мацько підкреслювали, що

стилістичні можливості морфологічних одиниць виражаються у змінних граматичних формах, категоріях, значенні слів, що змінюються за значенням, а обмежено й оригінально також у словах за значенням без зміни [52].

Стилістичні функції морфологічних одиниць у конкретному мовному матеріалі виявляють синоніми варіантів і дозволяють урізноманітнити морфологічний склад текстів.

Граматичні синоніми (морфеми, словоформи, словосполучення, речення) відповідають своїм основним значенням, але зберігаються відмінності в семантичних і стилістичних відтінках. Слід звернути увагу, що впорядкування здійснюється за змістом слова та понятійною співвіднесеністю.

Крім комунікативної функції тексти різних стилів виконують ще й додаткову стилістичну функцію, оскільки виступають засобом мовної виразності.

Звертаємо увагу на розрізнення морфологічних синонімів, стилістичне забарвлення яких виступає в текстах різних стилів.

Уміння розрізняти морфологічні синоніми розвивається під час вивчення кожної частини мови на предмет її функціонально-стилістичних особливостей, поглибленого знання значень слів, граматичних особливостей, утворення слів [24].

Синонімічні протиставлення мають особливу семантику, ґрунтуються на свідомих протиставленнях і зіставленнях, впливають на структурно-естетичну організацію мови.

Звертаємо увагу на думка О. Пономарева про те, що «синонімічні форми з’являються в мові з ряду причин: у зв’язку з внутрішніми процесами розвитку мови; внаслідок взаємодії усного й писемного, книжного й розмовного мовлення; через наявність різних функціональних стилів, а також виходячи з потреби вираження відмінних один від одного значеннєвих та емоційно-експресивних відтінків. Проте синонімічні засоби морфології не завжди мають власне стилістичний характер. При стилістичному

використанні фактів морфології слід мати на увазі два моменти: різну частотність уживання окремих форм у тому чи тому функціональному стилі і зв'язки значень певних форм з даним функціональним стилем» [81].

Давно відомо, що предмети, явища, символи, дії постають яскравішими і виразнішими, якщо їх порівняти з іншими предметами, явищами, символами, діями (станами).

«У колективній праці „Сучасна українська літературна мова" за редакцією І. Білодіда стилістичні синоніми, що характеризуються емоційно-експре-сивним забарвленням, розподіляються на дві групи: а) синоніми, у яких з нейтральним словом синонімізуються позитивно чи негативно забарвлені емоційні слова: *кричати, волати, горланити, репетувати; їсти, жерти, лопати; губи, уста*; б) усі частиномовні синоніми одного ряду емоційно забарвлені й протиставляються ступенем і особливостями емоційності: *летіти, линути; пити, дудлити, жлуктити*. Отже, сюди належать архаїзми, до яких у сучасній українській мові є відповідники; слова поетичної лексики, діалектизми; слова, які поширені в сучасній українській мові, але функціонують у певних стилях [97].

Відповідно, виявлена думка про такі реалії сприймається краще, чіткіше. У результаті такої ситуації використовувалися контрастні мовні одиниці, які мали певне мовне призначення. У шкільному навчанні вмінню розрізняти частиномовні змінні форми, морфологічні синоніми, емоційно-експресивні елементи сприятиме систематичне вивчення морфології за функціонально-стилістичною ознакою.

Вивчивши лінгвістичну природу стилістичних прийомів морфології, можна визначити сферу вживання частиномовного матеріалу. У шкільному навчанні, розкриваючи особливості кожного функціонального стилю, ми враховуємо, що функції цілих частин мовлення (образна, виражальна, описова, перелічувальна, символічна, характерна, називна, динамічна, оціночна, уточнювальна) є складовими більш цілісна система широкий спектр функцій мови (комунікативна, мисленнєва, гносеологічна, емоційна,

експресивна та ін.) і мовлення (інформативна, прагматична, емоційна, демонстративна, експресивна, контактна, породження та сприйняття мовлення та ін.) і її вираження залежить від цієї системи [31, с. 9].

Слід підкреслити, що вивчення морфології у функціонально-стильовому аспекті має передбачати змістово-граматичні зв’язки між мовними явищами, розгляд граматичних категорій у єдності форми, значення та функцій.

1.2. Психологічні умови засвоєння самостійних частин мови на функційно-стилістичній основі

Вивчення самостійних частин мови в аспекті функційно-стилістичного підходу займає важливе місце в системі, в якій вивчається весь курс української мови, і вона повинна пронизувати більшість уроків з рідної мови і проводитися систематично. Кожний розділ української мови стилістично завершено з метою закріплення й узагальнення стилістичних відомостей мовленнєвих розрядів, які необхідно опанувати під час навчання.

Таку роботу слід проводити на основі розрізнення стильових текстів, порівняння значення стилю та функцій мовних категорій у різних стилях, вивчення значення стильових понять шляхом зіставлення їх походження щодо їх мовної інтерпретації та відповідності стилю, тип і стиль мовлення.

Воно забезпечує реалізацію важливої навчальної мети – сформувати знання про стилістичні функції, досягти мовних умінь і сформувати вміння користуватися лінгвістичними методами, забезпечити практичне оволодіння усним і писемним мовленням шляхом включення ситуації спілкування – забезпечує функціональне та стилістичний прийом, під час її проведення [5].

Функціонально-стильовий підхід, на думку О. Безпояско, І. Вихованця, К. Городенської, орієнтований на текст, оскільки він знаходиться на найвищому рівні мови, оскільки включає й об’єднує в сірі рівні системно-структурної організації мови, функцій у комунікативному акті [10].

Комунікативний підхід, на нашу думку, є надзвичайно важливим і вчитель повинен застосовувати його на більшості уроків мови, а не лише на уроках, пов’язаних з розвитком зв’язного мовлення, оскільки дозволяє організувати процес для розвитку комунікативної компетентності.

На думку М. Пентилюк, «мовленнєва діяльність – це сукупність психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній та писемній формах» [59, с. 34].

«Результатом мовленнєвої діяльності є текст (висловлювання)» [58, с. 13]. За визначенням Т. Донченко, «мовна особистість виражає свідоме ставлення до мови, глибокі її знання, розвинене мовлення, а отже, і мислення, інтелект, емоційну сферу, емоційно-естетичне сприйняття мови й мовлення» [31, с. 6–7].

На думку М. Пентилюк, основою функційно-стильового підходу є «навчання не лише розумінню мовлення, а й засвоєнню експресивних можливості мовних явищ, характеристика їх функціонування» [58].

«Якість оволодіння учнем мовленнєвою діяльністю значною мірою зумовлює й мотиваційний компонент, що викликає цілеспрямовану активність, стимулює вибір засобів, прийомів, особливості їх упорядкування для досягнення мети. Психологи називають мотивацію «запускним механізмом» (І.Синиця) будь-якої людської діяльності, у тому числі, й по оволодінню мовою. Мотивація до засвоєння певного поняття чи то діяльності виникає тоді, коли виникає ситуація, яка дає змогу реалізувати існуючий мотив» [91].

Функційно-стилістичні аспекти навчання української мови пов’язані з вивченням, поглибленням і систематизацією основних стилістичних відомостей. Уміння усно та письмово відтворювати заздалегідь підготовлені тексти, аналізувати та оформляти власне мовлення різними стилями та типами мовлення з урахуванням ситуації спілкування, перевіряти, редагувати та вдосконалювати результати виступу, розвивати та вдосконалювати свої здібності.

Цього можна досягти, якщо учні заново засвоюють стилістичні поняття (під час розробки конкретних уроків чи супутніх матеріалів) і тим самим поступово розширюють своє інформаційне поле.

Розвиток навичок і стилістичних здібностей має бути послідовним і пов’язаним із раніше набутими навичками. Для формування комунікативної компетенції учнів важливо дотримуватись принципу перспективності, послідовності та вдосконалення стилістичних умінь.

Знання особливостей стилістичних прийомів мови, їх застосування з урахуванням ситуації спілкування створює вміння аналізувати, будувати та редагувати тексти різних стилів, типів мовлення. Необхідно оволодіти поняттями стилістики, щоб сформувати вміння добирати мовні засоби, необхідні для висловлення думки, вживати їх і здійснювати синонімічні заміни з урахуванням їх придатності для використання в іншому стилі мовлення. і в певній комунікативній ситуації, що є необхідною умовою розвитку комунікативної компетентності молодших школярів [55].

Вивчення учнями самостійних частин мови передбачає усвідомлення й повне застосування стилістичних понять з метою цілеспрямованого й умілого використання мовних одиниць під час створення власних висловлювань різних стилів, форм мовлення з урахуванням цілей і умов спілкування, знаходження й коригування стилю.

На другому етапі відбувається формування стилістичних умінь, якими мають оволодіти учні, а саме:

– виявлення стилістичних засобів у тексті, визначення їх стилістичної функції;
– характеризувати стилі мовлення з урахуванням літературних норм української мови;
– заміна слів відповідними синонімами (з урахуванням їх стильового забарвлення) відповідно до стилю мовлення, стану мовлення;
– здійснювати стилістичний аналіз тексту (власного тексту, інших текстів);
– уміння та стилістичні навички створюються за допомогою вправ, пов’язаних з оцінкою стилістичної функції мовних одиниць, вибором мовних прийомів відповідно до стилю мовлення, стану мовлення, створенням власного мовлення та постановкою в ньому власної мети.

Розглянемо основні прийоми реалізації стилістичних вправ:

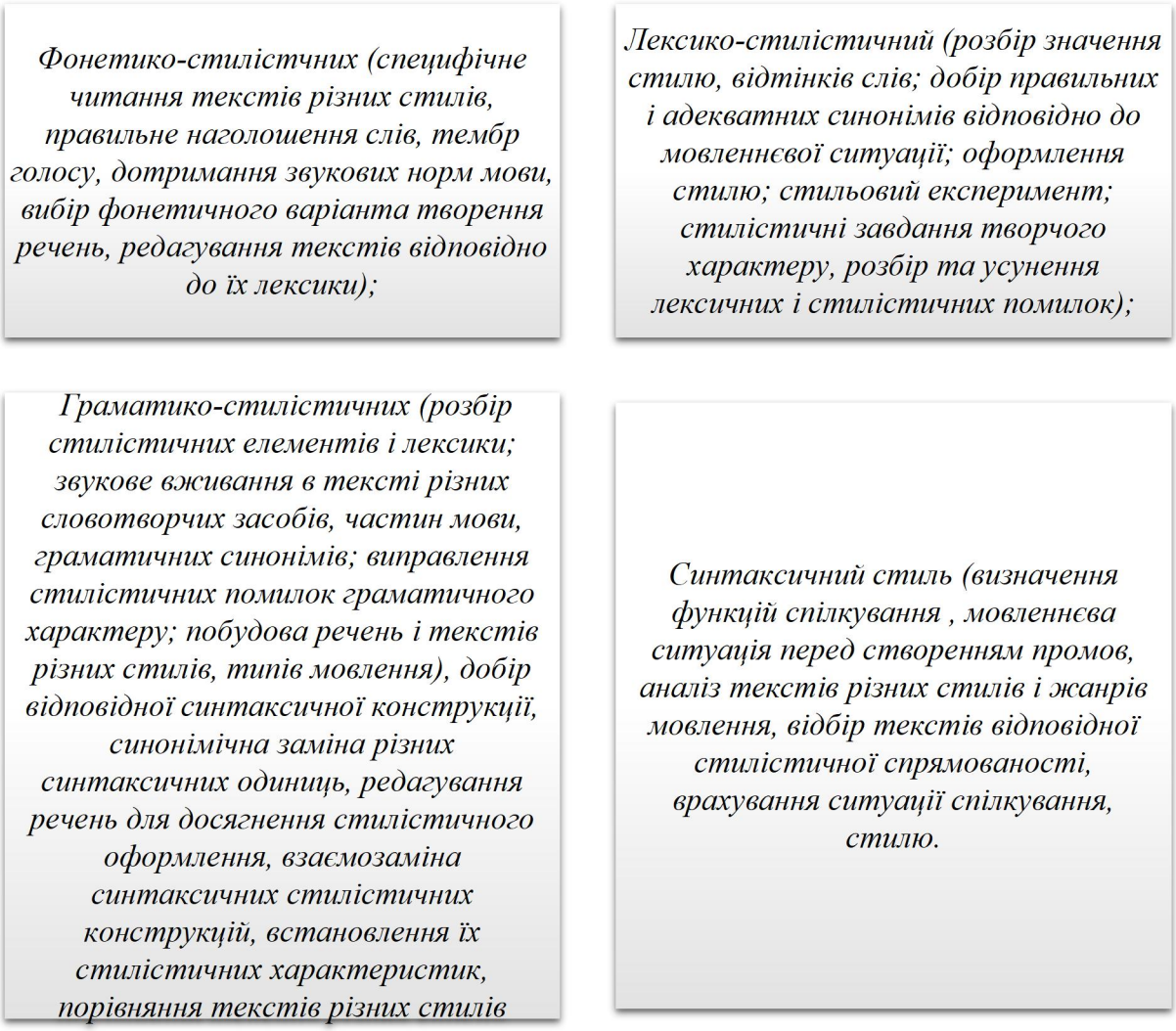

Рис.1.2 Основні прийоми реалізації стилістичних вправ [38]

У навчанні української мови варто думати про функціонування одиниць, особливості їх уживання, враховуючи ситуацію та завдання спілкування, звертаючи увагу на вживання граматичних одиниць, оскільки тільки в таких умовах учні можуть засвоїти зміст мовних прийомів, їх стилістичні функції, роль у стилістичному аналізі тексту.

Стилістичний аналіз тексту включає в себе самоаналіз на всіх мовних рівнях у цьому контексті, вчить удосконалювати, наприклад, чуже мовлення, своє мовлення, будувати та формувати їх.

Лінгводидакти Л. Долинська, З. Огороднійчук, О. Скрипченко уважають, що «знання з моменту сприйняття й до моменту засвоєння проходять такі етапи: пізнавально-ознайомлювальний, осмислювально-матеріальний та

автоматизаційний. На першому етапі мотивація оволодіння дією базується на пізнавальному інтересі, що є ефективним засобом підвищення уваги учнів, ґрунтовного засвоєння ними знань, активною спонукальною силою особистості. Для того, щоб збудити інтерес у школярів до вивчення стилістичних ресурсів повнозначних частин мови, учитель повинен навчити школярів сприймати українську мову як матеріалізоване явище навколишнього світу, тобто аналізувати свої висловлювання не тільки за змістом, а й за формою, залежно від мовленнєвої ситуації» [21].

На другому етапі діяльності відбувається обробка отриманої інформації, завдяки чому вона осмислюється, закріплюється та матеріалізується у мовленнєвій діяльності. На цьому етапі важливо учителеві контролювати правильність здійснення кожної операції, яка є її складником.

Особливо важливим є третій крок реалізації функціонально-стильового підходу до вивчення мови, який стосується розвитку вмінь створювати власні висловлювання різних стилів, типів і жанрів мовлення. Таку роботу слід проводити на більшості уроків поступово, послідовно, систематично, протягом усього курсу української мови [43].

Створення готового тексту – процес нескладний, оскільки необхідно враховувати тему, стиль, форми мовлення, ареал, умови та зміст спілкування. Навчати учнів висловлюватися в усній і письмовій формах висловлювання не тільки під час написання творів на уроках розвитку зв’язного мовлення, а й застосовувати елементи творчої роботи під час уроку та домашнього завдання – усний чи письмовий відгук, підготовлені виступи, міні-есе, творчі завдання, діалоги різного характеру.

Тому методику навчання української мови слід удосконалити стосовно педагогічної ситуації, що склалася в сучасних умовах, зокрема реалізацію функціонально-стильового підходу до організації та технології уроків української мови. Розробка уроків української мови на засадах функціонально-стилістичного підходу дає змогу оволодіти основними поняттями стилю, розвинути вміння аналізувати та використовувати

стилістичні прийоми, навчитися самостійно працювати зі стилістичним матеріалом, моделювати розвиток умінь.

1.3 Лінгводидактичні особливості опрацювання функційно-стилістичних властивостей самостійних частин мови

В основі навчання граматичної стилістики, як і будь-якого іншого шкільного розділу української мови, лежать загальнодидактичні принципи, вміле застосування яких є важливою передумовою піднесення стилістичної грамотності учнів.

К.Плиско вважає, що основні положення функціональної організації мови – лінгводидактичні принципи – висувають певні вимоги до кожного компонента навчання мови, наприклад, до цільового: 1) пізнавально-практична спрямованість мови; 2) комунікативно-діяльнісна й функціонально-стилістична спрямованість навчання мови. Інші компоненти навчання мови теж регулюються відповідними лінгводидактичними принципами в тісному поєднанні із загальнодидактичними [80].

До лінгводидактичних принципів навчання мови М. Пентилюк «відносить розрізнення особливостей усного і писемного мовлення; засвоєння стилістичних норм на основі глибокого знання граматичних, лексичних та орфоепічних норм; вироблення уваги до виразності мовлення; формування навичок стилістичної грамотності; поглиблення й ускладнення змісту занять із стилістики; розрізнення стилістичних недоліків; використання „чуття мови” в роботі зі стилістики» [73, с. 90]. Для нашого дослідження найбільш прийнятними є названі вище лінгводидактичні принципи, оскільки саме вони визначають систему роботи з стилістичної морфології і лежать в основі її методики.

У вітчизняній та зарубіжній методиці існують своєрідні підходи до проблеми методів навчання та їх класифікації.

Вибір методів визначається різноманітними критеріями, серед яких важливе значення має врахування особливостей предмета засвоєння. У нашому дослідженні вибір методів здійснюється відповідно до принципів, зумовлених закономірностями засвоєння мовлення. Головним критерієм вибору методів є функціонування мовних засобів у мовленні. Саме такий підхід – функціональний – дає можливість застосувати спеціальні методи, що дозволяють найефективніше формувати мовленнєву компетенцію школярів.

Методи навчання ми розглядаємо перш за все з погляду тих пізнавальних операцій, які стимулюють аналітико-синтетичну роботу думки учнів. Оскільки формування мовленнєвої компетенції відбувається в єдності значення, форми і функції з активним використанням прийомів аналізу й синтезу, аналітико-синтетичний метод у нашому дослідженні набуває особливого значення. Реалізується він, як і інші методи, через різні прийоми: порівняння, виділення, узагальнення, класифікацію, оскільки мовленнєва діяльність в основному є аналітичного характеру. Школярі краще розуміють стилістичні функції аналізованих частиномовних одиниць, якщо здійснювати порівняння і зіставлення різностильових мовних одиниць, застосовувати елементи зіставного аналізу, наприклад, розглядати в порівнянні та зіставленні тексти розмовні й книжні, серед книжних – наукові й художні. Це дає змогу правильно співвідносити обидва компоненти названого методу залежно від природи засвоюваного матеріалу, етапу і завдань навчання.

У навчанні стилістичної морфології найефективнішими є такі методи: усний виклад учителем матеріалу, самостійна робота, евристична бесіда з застосуванням словників, довідників,

Спостереження над мовою – основний метод. На конкретних прикладах (стилістичні функції дієслова) учений показав, як можуть бути використані для стилістичних цілей граматичні засоби мови. Стверджуючи, що стилю слід навчати (а не покладатися на начитаність), учений головне місце в заняттях стилістикою відводив аналізові тексту. У його роботах знаходимо теоретичні обґрунтування й конкретні приклади стилістичного експерименту

у зв’язку з вивченням курсу мови в школі. «Стильові навички ще більше, ніж загальномовленнєві, повинні спиратися на спостереження й експеримент. Тому найважливішим під час заняття стилем я вважаю поглиблений стилістичний аналіз тексту, те, що французи називають „L’explication du texte”» [81, с. 175].

Метод спостереження в системі мови і мовлення сприяє виробленню вміння пізнавати певну граматичну категорію серед інших. Цей метод особливо ефективний під час формування в школярів умінь, необхідних для самостійного продукування висловлювання. Реалізація його повинна включати специфічні прийоми, що враховують особливості тексту як мовленнєвої даності і можливості тексту як засобу навчання. До них можна віднести, у першу чергу, прийом виокремлення текстової функції аналізованого мовного засобу, а також визначення в процесі аналізу тексту способів взаємозв’язку різнорівневих мовних явищ, об’єднаних комунікативною метою.

Актуальною для нашого дослідження є думка М. Пентилюк, яка розглядає стилістичний експеримент як систему прийомів аналізу значення окремих мовних елементів у мовленнєвому цілому. Авторка підкреслює, що під час відбору й оцінки мовних засобів необхідно проводити ретельний аналіз, з’ясовуючи роль окремих складових у системі вибраних елементів. Підсумовуючи притаманні стилістичному експерименту, особливості, М. Пентилюк акцентує на «обдуманому залученні матеріалу з дотриманням необхідних для вивчення умов і в усіх варіантах, реєстрацію всіх випадків позитивного характеру, коли дане явище виявляється уживаним (це дає можливість визначити умови й обсяг уживання встановлюваної закономірності), реєстрацію всіх негативних випадків, що особливо точно вказують, за якими межами дане явище не поширюється» [73, с. 98].

Отже, стилістичний експеримент використовується з метою розширення й поглиблення знань учнів про реальне використання мови в конкретних

ситуаціях; експериментального встановлення семантико-стилістичних і текстоутворювальних функцій; підтвердження або спростування можливих припущень відносно вдосконалення мовленнєвої компетенції школярів.

Важливу роль у роботі з текстом з метою його вдосконалення відіграє стилістичне редагування. В. Мельничайко радить під час першого читання звертати увагу на повноту викладу змісту, стиль тексту, послідовність викладу думок, а під час другого – зосередитися на грамотності [54 с. 49]. Для нашого дослідження цінність стилістичного редагування полягає у формуванні в учнів критичного ставлення до відбору слів і словосполучень, до побудови речень і висловлювань, а це своєю чергою активно впливає на піднесення стилістичної грамотності.

Велике практичне значення має стилістичний розбір, що реалізується в різних формах роботи: виявленні в тексті стилістичного засобу.

Успішному формуванню в учнів досвіду пізнавальної діяльності сприяють імітаційні та комунікативно-ділові (інтерактивні) методи, вивченням яких займаються О. Горошкіна, О. Вербило, О. Пометун, П. Олійник та ін. Серед імітаційних методів О. Вербило, П. Олійник виділяють розігрування ролей, ігрові заняття, навчальні (ділові) ігри. Саме ці методи забезпечують високий рівень свідомого засвоєння знань і розв’язують низку дидактичних завдань, пов’язаних із практичним засвоєнням повнозначних стилістичних засобів за високої активності учнів.

Для нашого дослідження найбільш прийнятними формами серед імітаційних методів є моделювальні ігри, що містять неабиякі можливості для поглиблення знань про стилістичні можливості самостійних частин мови, вдосконалення навичок виразного мовлення зокрема й спілкування взагалі.

Уважаємо, що інноваційні методи розвитку критичного та образного мислення доцільно використовувати у шкільній практиці, бо такі методи стимулюють мисленнєво-мовленнєві процеси учнів, позитивно впливають на їхні емоції, а значить – сприяють успішному формуванню мовленнєвої

компетентності у процесі засвоєння стилістичних можливостей повнозначних частин мови.

Серед граматико-стилістичних вправ учені виділяють такі типи: 1) вправи, що знайомлять учнів з поняттям «стиль мовлення», а також з деякими значеннями граматичних категорій, з особливостями їх функціонування в мовленні; 2) вправи, що сприяють формуванню у школярів навичок користу, вання різними видами граматичних синонімів у мовленні; 3) вправи, за допомогою яких відбувається навчання школярів правилам уживання граматичних категорій у творах різних жанрів.

Ми ж у дослідженні послуговуємося класифікацією вправ М. Пентилюк. Опираючись на цю класифікацію, пропонуємо таку систему вправ для вивчення самостійних частин мови на основі функційно-стилістичних засад: комунікативно-репродуктивні, аналітичні та комунікативно-креативні. До комунікативно-репродуктивних вправ відносимо граматико-стилістичні: спостереження над функціями повнозначних частин мови, синонімами, варіантами слів, виділення стилістично забарвлених слів у тестах різних стилів і типів мовлення, зіставлення текстів художнього, наукового, офіційно-ділового, публіцистичного і розмовного стилів, мовний аналіз текстів, стилістичний експеримент. Аналітичні вправи Серед комунікативно-креативних вправ вирізняємо конструктивні вправи, основу яких складає самостійне реконструювання або трансформація, моделювання, редагування написаного і комунікативні (творчі диктанти, творчі перекази, складання зв’язних висловлювань у певній композиційній формі (на основі певної морфологічної одиниці).

Актуалізація роботи школярів залежить від правильного відбору текстів і завдань до нього. Вважаємо, розумно використовувати цілеспрямовану систему відповідних критеріїв відбору текстів. До таких критеріїв С. Цінько відносить «тематично-змістовий, інформативний, структурно-композиційний, мовний, жанрово-стильовий, критерій обсягу й тривалості звучання аудіоматеріалу, критерій доступності тексту» [101, с. 11-14]. У рамках

навчання морфології в учнів необхідно формувати такі вміння та навички: розпізнавати частини мови, визначати їх постійні та нестійкі позначення, синтаксичні ролі, відомі форми, правильно складати слова. До запропонованих критеріїв відбору текстів додамо такі: відповідність віковим особливостям учнів; роль тексту в розвитку мислення школярів; можливість тексту впливати на учнів, виховувати в них креативність, здатність до когнітивних, виховних та естетичних дій. Зосередження уваги учнів на текстах різних стилів забезпечує взаємозв'язок викладання рідної мови з іншими предметами. Звідси випливає критерій забезпечення реалізації міжпредметних зв'язків.

Засвоєння мовної системи, її морфолого-стилістичного потенціалу здійснюється на уроці мови. Розвиток високих почуттів на уроці підтримують різними способами: використовують цікаву інформацію; включають в урок повідомлення про відкриття; залучають учнів до цікавої для них творчої роботи; емоційно викладають матеріал; проводять рольові, ділові та лінгвістичні ігри тощо.

Вивчення шкільного курсу морфології починається з уточнення питань про поділ слів на частини мови. У лінгвістиці існують різні погляди на кількість і якість критеріїв віднесення слів до тих чи інших частин мови.

Одна – класифікація мовних одиниць за одним критерієм (однорідні), інша – за кількома різнорідними ознаками (гетерогенні).

Однорідні класифікації мають внутрішні відмінності, оскільки як єдиний критерій використовуються різні ознаки: лексика (семантика), морфологія чи синтаксис.

Використання одного критерію не гарантує послідовної класифікації частин мови. Поділ частин мови набором різнорідних символів не сприяв створенню єдиної класифікації частин мови, оскільки лінгвісти по-різному визначають класифікаційні символи і віддають перевагу одному з них [48, с. 36].

Проблема віднесення слів до конкретних лексико-граматичних класів досі остаточно не вирішена в мовознавстві. Існують також різні погляди на кількість частин мови.

У традиційній граматиці класифікація здійснюється шляхом урахування спільних лексичних ознак, граматичних категорій, синтаксичних ознак і засобів словотворення.

Навчання в школі зазвичай базується на уявленні про те, що українська мова складається з 10 мовних частин.

З них шість (іменники, прикметники, числа, займенники, дієслова, прислівники) – самостійні, а три (прийменники, сполучники, частки) – формули та окличні слова [23].

Існують частини мови, які змінюються: іменники, прикметники, числа, займенники та дієслова, але решта залишаються незмінними. У реченнях можуть зустрічатися окремі частини мови, а слова, які вони містять, називаються повними словами. Службове речення не функціонує як підпорядковане, а скоріше служить допоміжним у формуванні підлеглого. Ці слова називаються неповнозначними.

Деякі мовознавці поділяють слова категорії стану, модальні слова та сполучники на окремі частини мови.

Вважаємо за необхідне зазначити, що критерії розрізнення частин мови як теоретичної проблеми в школі не враховуються, але в практичній роботі вони широко використовуються: учні повинні навчитися розрізняти частини мови, розрізняти кожне конкретне слово та класифікувати їх за належністю до відповідної частини мови.

Інформація, що надається в школі, повинна являти собою певну систему понять і фактів, які дають уявлення про саму мову та її науку, а також сприяють практичному оволодінню мовою.

У методичних працях М. Шкільника зазначається, що шкільна граматика повинна бути популярно викладаною науковою граматикою. Різниця між шкільною і науковою граматикою повинна полягати не в змісті, а

в обсязі предмета, у відборі найважливішого і необхідного для школи, а також у способах його подачі учням і площі їх використання [75**].**

Ефективність навчання морфології залежить не тільки від засвоєння учнями мовних понять і правил, а й від організації роботи, від вдалого підбору дидактичного матеріалу.

Методи навчання мають бути лінгвістично обґрунтованими, відповідати характеру та змісту висвітленого матеріалу. Добираючи приклади, необхідно враховувати всі особливості мовних одиниць, варіювати їх найсуттєвіші ознаки, щоб забезпечити усвідомлення найважливіших визначальних термінів.

Граматичні терміни виникають у результаті тривалого вивчення відповідного мовного матеріалу, запропонованого вчителем.

Вона складається з таких елементів, як розпізнавання окремих однорідних мовних явищ, їх абстрагування, визначення суттєвих властивостей відповідних груп явищ і їх узагальнення в спеціальних лінгвістичних термінах. Методисти (М. Вашуленко, С. Дорошенко) визначили чотири етапи процесу творення граматичних термінів.

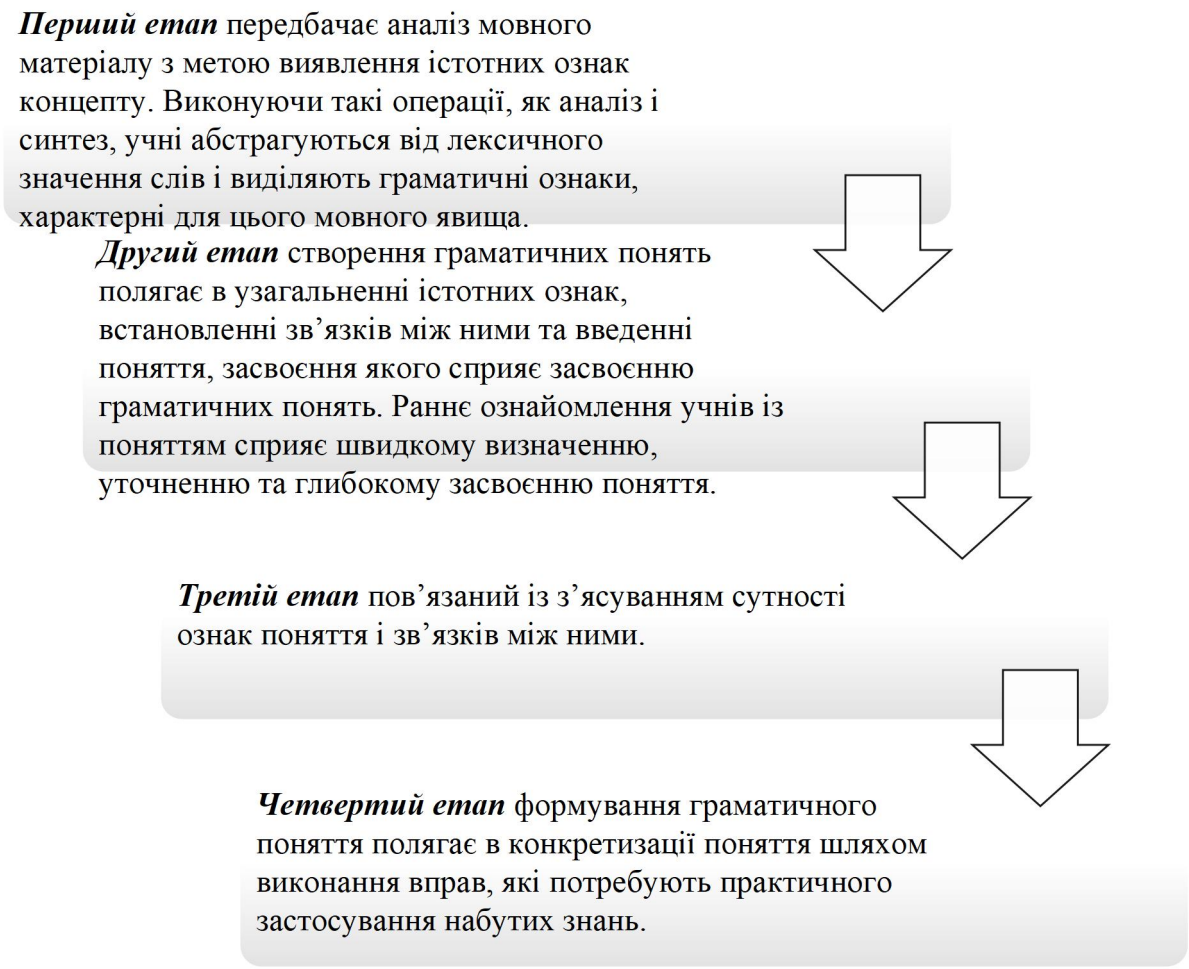

Рис.1.4 Етапи процесу творення граматичних термінів [69].

Л. Скуратівський зазначає: на початку вивчення самостійних частин мови учням необхідно вивести та сформулювати основні ознаки терміна «частина мови»: загальне значення, граматичні ознаки, синтаксичну роль, що дозволить їм використовується як план для вивчення більш конкретних понять – іменника, прикметника та інших окремих частин мови. Це означає, що кожна частина мови буде вивчатися не як абсолютно нове поняття, а як частковий прояв більш загального. Це забезпечить систематичність і міцність знань школярів [6, с. 88].

Сучасні мовознавці вважають, що навчання української мови ґрунтується на об'єктивних, стійких взаємозв'язках між предметами, явищами, процесами – закономірностях, урахування яких сприяє ефективній організації навчального процесу.

До закономірностей навчання та засвоєння рідної мови вчені відносять:

Постійну увагу до матеріалу мови, її звукового ладу;
Розуміння семантики мовних одиниць;
Уміння засвоювати норми письмової мови;
Оцінювання виражальних можливостей рідної мови;
Розвиток мовної чутливості, дару слова;
Випереджаючий розвиток усної мови;
Залежність мовленнєвих умінь і навичок від знання граматики та словникового складу мови

Рис.1.4 Основні закономірності навчання та засвоєння української мови [25, с. 30-31].

Врахування таких закономірностей навчання допоможе вчителям реалізувати ефективні шляхи реалізації змісту навчання морфології в загальноосвітній школі, розробити ефективну методику формування мовної особистості. Навчання української мови здійснюється на основі дидактичних засад, які забезпечують правильний рівень засвоєння змісту шкільної – мовний курс і формування комунікативних навичок [60].

Принципи навчання мови – це особливі правила навчальної діяльності вчителя, способи взаємодії вчителя й учнів, це вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудова системи.

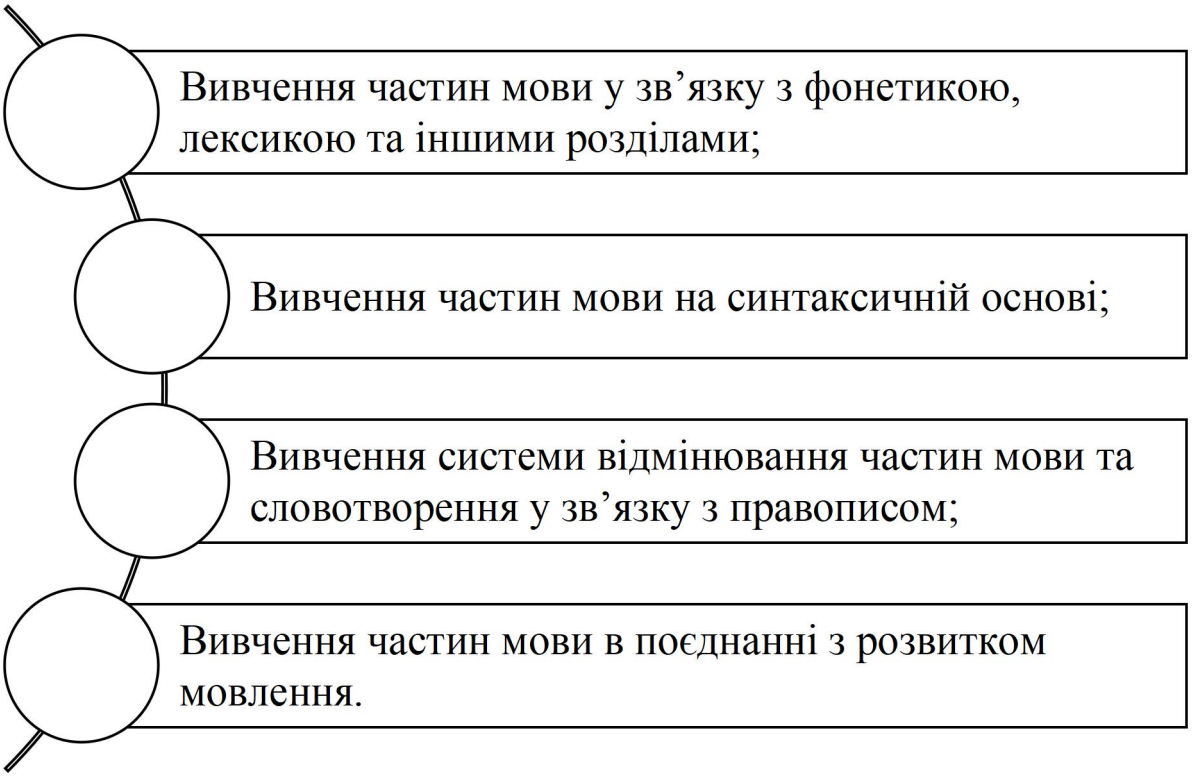
Основою вправ є підготовка та проведення уроків української мови. Вчені розрізняють загальні та специфічні принципи навчання. З традиційних загально-дидактичних принципів виділяють: науковість, системність і послідовність, наступність і перспективність, зв’язок теорії і практики, наочність, інформативність і доступність викладу.

До сучасних загально-дидактичних принципів належать гуманізація, , співтворчість і співробітництво, розвивальний характер навчання, індивідуалізація, диференціація, оптимізація тощо.

К. Плиско, яка визначила лінгводидактичні основи опанування української мови на сучасному етапі розвитку освіти, наголошує, що доповнено систему принципів мовної освіти: комунікативно-діяльнісного, проблемного, культурологічного тощо.

Цитуємо: *«Знання принципів виховання та їх вимог до організації мовної освіти дає змогу правильно визначити мету, зміст, методи, засоби і форми навчання, тобто грамотно організувати навчальний процес; крім того, з гарантованим освітнім результатом* [42, с. 34].

Методика вивчення частин мови базується на специфічних принципах, запроваджених у сучасній лінгводидактиці:

Основні принципи вивчення частин мови

У процесі опрацювання морфем відомості фонетики та графіки сприяють усвідомленню формальних ознак частин мови, поділу іменників і прикметників на групи, розрізненню подібних граматичних форм тощо.

Зв’язок між морфологією і лексикою дозволяє уявити слово як єдність змісту і форми, розрізнити характерні для частин мови лексичні й граматичні значення та лексичне значення кожного слова в межах однієї частини мови реченнях.

Наявність паралельних морфологічних форм дає змогу робити стилістичні спостереження про способи досягнення милозвучності мовлення, про функціонально-стилістичну диференціацію мовних засобів.

Ми погоджуємося з методистами, що вивчення морфології має бути органічно пов’язане з вивченням орфографії, часто пов’язаної з окремими частинами мови чи конкретними формами.

Вивчення форм словозміни, спостереження за способами творення слів має бути спрямоване не лише на збагачення словникового запасу учнів, формування вміння вживати форми в мовленні, а й на вивчення відповідних орфограм, наприклад, букв *«н», «нн»* у прикметниках, тире в неозначених займенниках та ін.

У працях багатьох лінгвістів стверджується думка про необхідність вивчення морфології на синтаксичній основі. Слушними є міркування В. Мельничайка, М. Пентилюк, М. Плющ та Т. Донченко, які зазначають, що ознаки слова пов’язані з його синтаксичними ознаками, тому в курсі морфології необхідно враховувати ці особливості в межах кожної частини мови, використовуючи синтаксичні поняття та терміни, що відображають їхні зв’язки з іншими словами [62].

Учені пропонують вивчати морфологію на синтаксичній основі з метою:

1) виділення окремих морфологічних одиниць – спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови або різних граматичних форм (червоніють яблука – червоніють від сорому), омоформи одного слова (мама) або різних слів (побудую, буду доглядати), однозвучні слова та сполучення слів (нагору – на гору);
2) встановлення граматичних ознак незмінюваних слів;

3) створення уявлення про певний клас слів, наприклад, про відносні займенники, що служать для зв'язку частин складносурядного речення, або прийменники, які є засобом структурного оформлення словосполучень;
4) уникнення великої кількості помилок (зробіть це по-новому, на новій магістралі);
5) пропедевтичне ознайомлення із синтаксичними конструкціями, обов'язковими компонентами яких є морфологічні форми в їх типовій функції (дієслівні форми на *-но, -то* в ролі головного члена безособового речення), клична форма іменника.

На думку М. Пентилюк, вивчення морфології на функційно-стилістичних засадах забезпечує виконання й інших важливих завдань, як-от: ознайомлення учнів зі стилістичним використанням морфологічних утворень; формування навичок і вмінь спілкування [56].

Провідними підходами на сучасному рівні шкільної освіти є насамперед: комунікативно-діяльнісний, функціонально-стильовий, соціокультурний, компетентнісний. Їх реалізація можлива за умови текстової мовної освіти.

Це текст, який дає змогу уявити різноманітні ознаки мови як системи, забезпечує більш ефективне засвоєння мовних явищ, усвідомлює будь-які відтінки лексичних і граматичних значень слів, словоформ, конструкцій і стилістичних ознак слів.

Лінгвістичне міркування потребує вибору методичних засобів навчання – способів опрацювання навчального матеріалу, способу організації навчальної роботи. При цьому необхідно враховувати три основні фактори:

1) характер навчального матеріалу з морфології;
2) рівень мовного розвитку школярів;
3) особливості мовного середовища, потенціал його розвитку.

Вважаємо, що теоретичний матеріал з морфології можна вивчати різноманітними, перевіреними педагогічною практикою – за допомогою

виступу вчителя, мовного спостереження, дослідницької бесіди, проблемного викладу матеріалу, самостійного вивчення теми з підручники тощо.

Мовний аспект також визначає вибір конкретних прийомів навчання. Найефективнішими, на нашу думку, є:

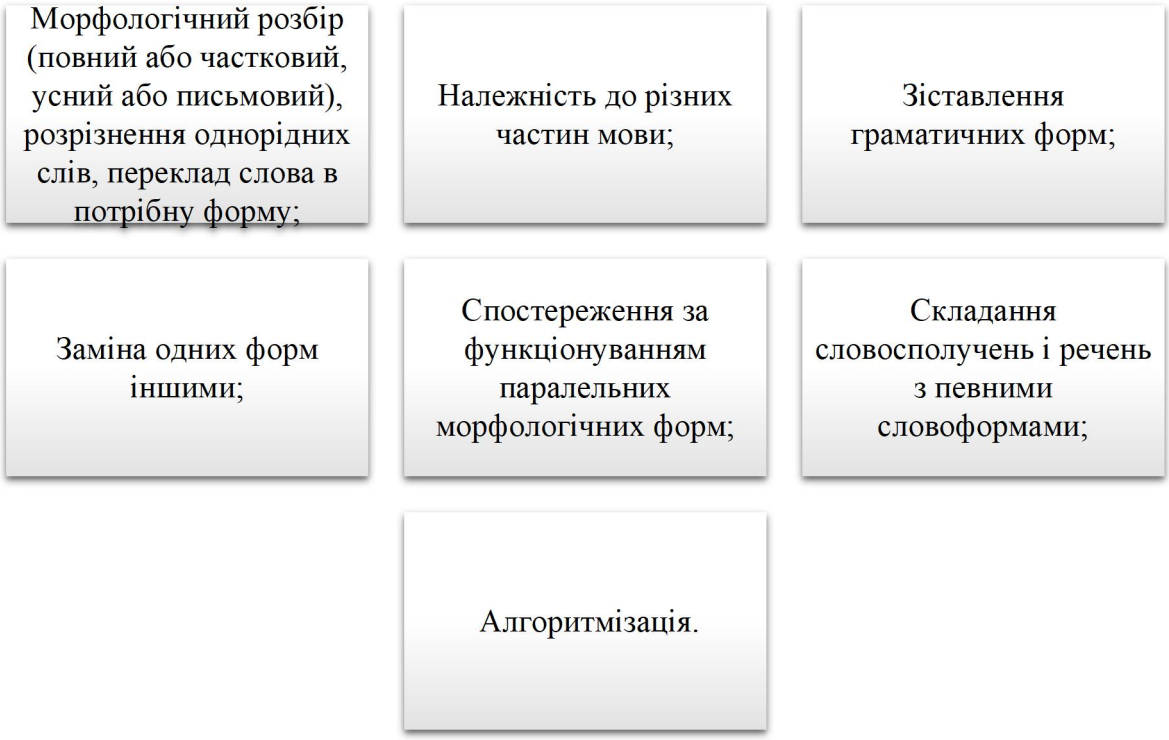

Рис.1.6 Найефективніші прийоми навчання

Використання на уроках мовних ілюстрацій і матеріалів дидактичних вправ потребує вдумливого підходу. Окрім вимог до змісту, він має відповідати й суто лінгвістичним. Добираючи вправи, необхідно стежити, щоб їх виконання сприяло практичному засвоєнню теоретичного матеріалу, йшло на користь мовному досвіду кожного учня та забезпечувало формування практичних умінь і навичок. Системні знання про мовну природу частин мови, функціональну роль у мовленні сприятимуть розвитку мовлення школярів, формуванню мовної та мовленнєвої компетенції учнів [61].

Висновки до першого розділу

Вивчення повнозначних частин мови в основній школі повинне здійснюватися на функціонально-стилістичних засадах з урахуванням принципу цілісного вивчення мови і мовлення. Функціонально-стилістичний підхід зорієнтовує вчителів на розгляд мовних засобів у мовленнєвому контексті, оскільки в ньому найповніше розкриваються логіко-граматична, тексто- й стилетвірна функції повнозначних частин мови.

Аналіз психологічних і психолінгвістичних праць засвідчив, що вивчення повнозначних частин мови на засадах функціонально-стилістичного підходу залежить від багатьох психологічних чинників – удосконалення уваги, розвитку мислення, пам'яті, сприйняття, розуміння, продукування текстів, – що допомагають учням середнього шкільного віку осмислити їх семантику, граматичні та стилістичні функції. Базовими психологічними положеннями, на основі яких ґрунтується методика роботи над розв'язанням завдань окресленої лінгводидактичної проблеми, є зосередження уваги на питаннях психології мовленнєвої діяльності, породження мовленнєвого висловлювання, поетапного формування розумових дій, розуміння мовленнєвої діяльності не лише як мети, а й засобу навчання, особистісно-зорієнтоване навчання мови.

В практиці вивчення морфології української мови в школі найважливішим є її багатоаспектне засвоєння/ Саме такий підхід до вивчення морфологічних явищ дозволить всебічно розглядати їх у єдності форми (структури), значення (семантики) і функції – до структури, внутрішньої організації, семантичного простору мовних одиниць, для застосування їх у текстах різних стилів з метою вирішення ними комунікативно – мовленнєвих завдань.

Посилення уваги до функціонального підходу в навчанні повнозначних частин мови забезпечить урізноманітнення змісту й технології навчання української мови в школі й, зрештою, виховання мовної особистості учнів із високим рівнем комунікативної компетенції.

Тому функційно-стильовий підхід орієнтований на особливості функціонування самостійних частин мови у текстах різних стилів, на визначення їхньої доцільності та важливості в мовленні, а також на виявлення відмінностей у їх функціонуванні в різних умовах спілкування, а тому він забезпечує якісне формування комунікативної компетенції мовної особистості учнів.

РОЗДІЛ ІІ. Теорія і практика роботи над самостійними частинами мови в ЗЗСО

2.1. Аналіз чинних програм, підручників з погляду реалізації функційно-стилістичного підходу до вивчення мовних одиниць

Найважливішим завданням шкільної мовної освіти в Україні є виховання мовної та мовленнєвої культури суспільства, пізнання багатства стилю рідної мови, виховання шанобливого ставлення до слова як робочого засобу, носія інформація, професійний словесний ресурс, метод духовного впливу, який має сприяти розвитку культури і духовності народу.

Концепція мовної освіти в Україні визначає мету, структуру та зміст навчання української мови, яка ґрунтується на основних положеннях Конституції України, Законів України «Про освіту», Державного стандарту мовної освіти, Загальнодержавної програми «Про освіту» (Україна в XXI столітті), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, Національне навчання для розвитку освіти України в XXI столітті, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти [46].

Шкільний курс української мови на сучасному етапі має комунікативну спрямованість, орієнтований на мовні та мовленнєві здібності учнів, формування в них умінь і навичок правильного використання методів спілкування для використання мовних прийомів у всіх видах мовленнєвої діяльності. У дослідженнях українських учених велика увага приділялася створенню практичних рекомендацій щодо змісту навчання мови, що стало основою для визначення навчального процесу наукових основ. Викладання

української мови учнів 5-9 класів здійснюється за чинною програмою «Українська мова 5-9 класи». Реєстр загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 06.07.2017 № 804) [76].

У результаті впровадження компетентнісного навчання в педагогічну практику виникла проблема щодо розробки програм, підручників, навчальних посібників українською мовою, які б відповідали потребам сучасної шкільної освіти.

Навчальна програма та навчальний план для учнів 5-9 класів НУШ

Наказ Міністерства освіти, культури, спорту і науки України від 09 серпня 2024 р. № 1120. Нова редакція Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти.

Цей документ є визначальним для організації навчального процесу, оскільки містить комплекс основних освітніх компонентів. Викладено підходи до розроблення освітніх програм закладів освіти, визначено вимоги до здобувачів освіти та обсяг навчального навантаження, наведено рекомендовані форми організації навчального процесу та опис засобів оцінювання.

Для досягнення мети базової освіти ІІ ступеня, а також належної організації навчально-виховного процесу кожний навчальний заклад розробляє та використовує освітню програму. За рішенням педагогічної ради можливо:

– розроблятися окремо для кожного рівня (циклу) всієї загальноосвітньої школи;
– призначений для різних рівнів навчання.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про повну загальну середню освіту» освітня програма закладу загальної середньої освіти має [46] дотримуватися структури Типової освітньої програми та визначати вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання;

1) визначити загальний обсяг навчального навантаження протягом адаптаційного циклу та циклу навчання базового предмету (у годинах), розподілений між освітніми галузями за роками навчання;
2) мати навчальний план, складений на основі одного з варіантів типового навчального плану Типової освітньої програми;
3) мати затверджений педагогічною радою перелік типових навчальних програм, які використовуються в освітньому процесі та/або в навчальних програмах (вони повинні містити звіт про результати навчання учнів не менше ніж за створено відповідною педагогічною радою). ТНП можуть використовуватись для всього рівня середньої початкової освіти (5-9 класи) або окремо для кожного циклу (адаптивного – 5-6 класи та базової предметної підготовки – 7-9 класи);

Освітня програма може включати інші компоненти, що враховують деталі та аспекти освітньої діяльності закладу. Наприклад, один або кілька предметів мають викладатися англійською або іншою офіційною мовою Європейського Союзу на додаток до офіційної мови.

Учні, які на момент вступу (переведення) мають успішність, визначену державними стандартами базової освіти та підтверджену відповідною документацією (свідоцтвом про базову освіту), можуть розпочати навчання за педагогікою. Типова освітня програма визначає характеристики, пов’язані з визначенням результатів навчання окремих категорій учнів:

– для учнів, які в умовах воєнного стану були вимушені залишити Україну та повернутися в Україну, результати навчання визнаються в порядку, визначеному педагогічною радою, а також наказом МОН від 01.09.2017 р. . 1093 від 02.08.2024;
– для учнів із числа внутрішньо переміщених осіб – це може бути здійснено на підставі довідок або інших документів, виданих навчальним закладом, у якому дитина навчалася за місцем тимчасового перебування.

Навчальний процес організовується в безпечному освітньому

У навчальному процесі мова національної меншини та її національна символіка можуть використовуватися на перервах, під час першого дзвоника, проведення гуртків, концертів, флешмобів, інших заходів, зустрічей, зборів тощо, створити імідж закладу, особливо на його сайті. Але українська мова, українська література та історія України вивчаються державною мовою.

Вчителі 5-9 класів, які реалізують НУШ, мають наступний вибір зразкових програм з української мови (крім програм закладів з навчанням мовами національних меншин), на основі яких вони можуть складати власні навчальні плани:

Модельна освітня програма "Українська мова. 5-6 класи" для закладів загальної середньої освіти (авт. Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна);
Модель навчальної програми "Українська мова. 5-6 класи" для закладів загальної середньої школи (авт. О.В. Заболотний, В.В. Заболотний, В.П. Лавринчук, К.В. Плівачук, Т.Д. Попова);
Модельна освітня програма "Українська мова. 7–9 класи" для закладів загальної середньої освіти (авт. Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна);
Модельна освітня програма "Українська мова. 7-9 класи" для закладів загальної середньої школи (авт. О.В. Заболотний, В.В. Заболотний, В.П. Лавринчук, К.В. Плівачук, Т.Д. Попова).

Рис.2.1 Перелік програм для вивчення української мови в школі

Програми з української мови та літератури для 5-9 класів за старим Державним стандартом (у 2024-2025 роках сучасні (не пілотні) 7 клас і відповідно навчаються 8-9 класи). У 2017 році вони були оновлені відповідно до концепції «Нова українська школа». Зокрема, в оновлених програмах реалізовано компетентнісний підхід, донесено запропоновані способи роботи до тем, визначено змістову лінію в мовній програмі [46].

Розглянемо основні вимоги до шкільного підручника відповідно до концепції НУШ.

Шкільний підручник є важливим елементом і методом навчання учнів у школі, тому він має бути оформлений належним чином і відповідати вимогам і нормам держави.

Виклад змісту освіти має бути систематизованим і відповідати навчальній програмі предмета, що вивчається, а також Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти [7].

Необхідно враховувати вимоги до обсягу та науковості розгляду теми, співвідношення між статтями та параграфами та одиниць навчального часу, запланованих на вивчення теми.

У підручнику повинні бути викладені основні наукові ідеї, закони, поняття та їх зв’язок із соціально-економічним розвитком країни та духовним життям суспільства, а також практичне застосування в житті. При цьому важливо забезпечити запровадження прав наукових термінів, їх відповідність загальноприйнятій термінології та символіці, а також викладення матеріалу в доступній для учнів формі.

Реалізація ціннісної складової у змісті підручника також має бути на першому місці, оскільки підручник має сприяти утвердженню системи цінностей, розвитку емпатії, толерантності, чесності тощо. Зміст підручників з української мови, має бути логічним і складати цілісну систему з урахуванням внутрішніх і міжпредметних зв’язків.

Сучасний підручник має формувати у дітей навички самостійного навчання. Цей аспект характеризується застосуванням мотиваційного підходу, використанням різноманітних методів мотивації та підтримки самостійної роботи. Це також проявляється в процесуальному аспекті, у здатності автора підручника створювати розгорнуті самостійні процеси навчання в текстовій і нетекстовій частинах підручника.

Психолого-педагогічні вимоги до підручника передбачають необхідність відповідності змісту, структури та обсягу підручника віковим

психологічним особливостям учнів, таким як сприймання, мислення, пам’ять і мотивація.

Застосування дидактичного принципу визначається також щодо доступності та розвивального потенціалу підручника через його відповідність психофізіологічним аспектам і пізнавальним потребам учнів. Забезпечення відповідності змісту підручника віковим і психофізіологічним і пізнавальним потребам учнів у рамках психолого-педагогічних вимог, зміст має відповідати рівню психологічного розвитку учнів, їх попередній освітній підготовці та життєвому досвіду; враховувати складність і обсяг предмета в контексті здатності учнів своєчасно його ефективно засвоювати, уникати перевантаження інформацією та досягати дидактичної зручності, наприклад, вводячи лише добре обґрунтовані поняття в один урок [59].

Це також означає зручність використання аналогій для пояснення складних процесів, наявність прикладів для уточнення абстрактних понять, використання конструкцій речень, що відповідають особливостям психологічного розвитку учнів. Крім того, важливо забезпечити повноту пояснень, наявність достатньої кількості прикладів та ілюстрацій, а також ясність і зрозумілість мови підручника. Ілюстрації мають відповідати психолого-педагогічним аспектам діяльності учнів вікової групи, на яку розраховано підручник. Підручник сприятиме розвитку позитивної мотивації навчання та пізнавальних потреб учнів на уроці та поза ним.

Підручник становитиме оптимальну систему навчальних, творчих, пізнавальних та інших завдань, спрямованих на підтримку позитивних мотивацій. Також важливими аспектами є практична спрямованість предмету та його застосовність у реальному світі, що сприятиме активізації інтересу учнів. Підручник також створить можливості для розвитку ініціативи учнів.

Вимоги до навчально-методичного апарату підручника. Вони мають сприяти управлінню пізнавальною діяльністю учнів, давати рекомендації щодо вивчення матеріалу та сприяти розвитку творчості, а також навичок самостійного застосування знань на практиці. Підручник слід розглядати як

засіб формування загальноосвітньої та предметної компетентностей учнів. При його створенні важливо враховувати використання інформаційно-комунікаційних засобів навчання, як засобів, що полегшують засвоєння навчального матеріалу.

Матеріал підручника повинен супроводжуватися відповідними та методично обґрунтованими зображеннями, схемами, малюнками та іншим графічним матеріалом. Ці ілюстрації спрямовані на розкриття, уточнення та розширення основного змісту.

Розрізняють три види ілюстрацій: орієнтуючі, які самостійно розкривають зміст навчального матеріалу; еквіваленти, які разом з основним текстом сприяють глибокому розумінню змісту; посібники, які доповнюють, конкретизують і емоційно підсилюють текст, тим самим полегшуючи засвоєння матеріалу [45].

Оформлення методичного апарату ілюстрацій у підручниках має мати структурований характер, включати завдання, завдання, запитання та вправи, що виконують ключові методичні завдання, бути структурованим у вигляді задач, завдань, запитань і вправ, що виконують важливі методичні функції: планувати дії учнів при роботі з ілюстраціями, адаптувати прийоми роботи до специфіки та змісту основного тексту, поступово ускладнювати прийоми роботи, передбачати сприйнятливість учнів при створенні зображень та їх використанні, надавати достатню супровідну інформацію для організації повноцінної пізнавальної діяльності [3].

Важливо враховувати дидактичну придатність ілюстрацій, а також дотримуватись принципу якісного, чіткого та відповідного оформлення, збалансованості кольорів та достатньої контрастності.

У підручнику слід уникати зайвих ілюстрацій, не пов’язаних зі змістом текстів.

Ілюстрації мають відповідати візуальним образам підручника та реаліям із життя, а також якісні, чіткі та адекватно концептуальні ілюстрації. Важливими аспектами є правильність вибору кольору, збалансованість

колірної гами та якість підбору кольорів під час друку. Важливо також враховувати ілюстративні поняття, які відповідають віковим можливостям учнів, розвивають їх художній смак і уяву [52].

2.2. Методичне забезпечення функційно-стилістичного підходу у вивченні повнозначних частин мови

Основні відомості про повнозначні слова відображено в **мовній** змістовій лінії, що передбачає комплексне вивчення морфологічних одиниць, сферу їх застосування, роль у побудові речення й висловлювання з урахуванням теми, основної думки, ситуації мовлення, провідних стилів та їхніх ознак. У межах цієї лінії відбувається ознайомлення учнів з науковим, розмовним і художнім стилем у 5 класі, в 6 – школярі одержують відомості про ознаки офіційно-ділового стилю, а в 7 класі – про властивості публіцистичного. Поетапна робота з текстами різних стилів передбачена і в наступних класах – у вимогах забезпечення міжпредметних зв'язків при вивченні синтаксису й пунктуації (*використання вставних слів для зв'язку частин наукового тексту; використання конструкцій з відокремленням як засіб художнього зображення; використання великої кількості однорідних членів речення в офіційно-діловому стилі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами)* тощо. Детальний розгляд морфологічних засобів стилістики відбувається лише в старшій школі, де акцентується увага на стилістичному забарвленні граматичних форм і понять, будові тексту, його типології, жанровій і стилістичній різноманітності, лінгвостилістичному аналізі.

Таким чином, у мовній змістовій лінії програми закладено реальні можливості для засвоєння відомостей із стилістики, органічний зв'язок цієї роботи з формуванням умінь і навичок розвитку в учнів зв'язного мовлення.

Сучасні методи і методичні прийоми мовної освіти створювалися і розвивалися на багатовікових традиціях національної школи.

Методи навчання – це комплексна діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію

пізнавальної діяльності учнів, на виховання їх світогляду через навчальний предмет.

Для навчання рідної мови найбільш доцільною є класифікація методів, заснована на взаємодії вчителя й учнів. Конкретною реалізацією методу є прийом. Це елемент методу, засіб його застосування, окремий пізнавальний акт. Серед прийомів виділяють прийоми розумової (мисленнєвої) діяльності – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікація, диференціація та ін.

Методи взаємодіють один з одним, але не можуть бути частиною один одного, а техніки, які взаємодіють, поєднуються в різних варіантах, можуть входити як базові компоненти в різні методи [44].

До основних методів навчання української мови належать:

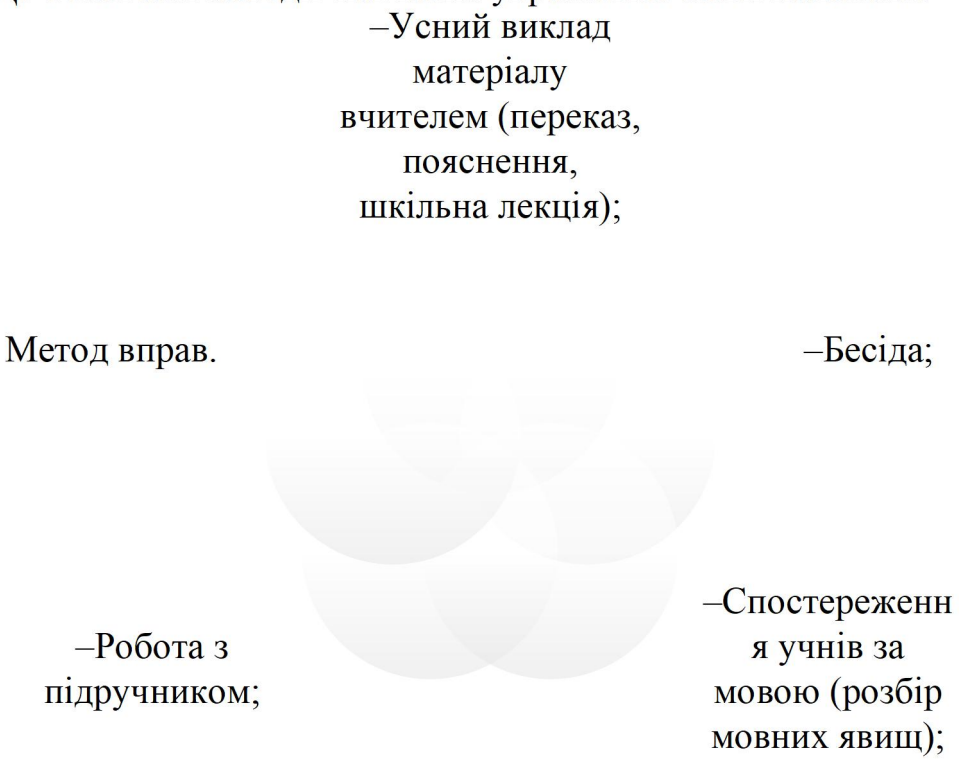

Рис.2.1 Основні методи навчання української мови

Наявність у системі методів навчання мови різних класифікацій свідчить про науковий пошук, теоретичне накопичення й узагальнення педагогічного досвіду словників, вивчення методів на різних рівнях можливої системи. Їх науковий розвиток і вдосконалення мають здійснюватися на

основі новітніх досягнень педагогіки, психології, лінгвістики, лінгвістики, методики та інших наук, а також великого педагогічного досвіду [26].

Метод, за допомогою якого вчитель усно викладає предмет, призначений для передачі та сприйняття готової інформації. Передача інформації здійснюється за допомогою усного слова (повідомлення, пояснення), друкованого слова (підручник, посібник), засобів наочності (таблиці, схеми, малюнки, фільми), а також отримання інформації шляхом слухання, читання та перегляду. При цьому не змінюється характер діяльності школярів: вони повинні свідомо сприймати готову інформацію. Цей метод не сприяє розвитку умінь і навичок [42].

Пояснити лінгвістичне поняття – це розкрити зміст терміна, який називається поняттям, визначити й перерахувати всі ознаки поняття, виділити серед них істотні, сформулювати визначення поняття, розібрати його й проілюструвати. на практиці. Орфографічні правила пояснюються аналогічно.

Правило – це припис або вираз положень, яких необхідно дотримуватися, щоб правильно відобразити те чи інше мовне явище (фонетичне, морфологічне тощо). Є вказівки (які є лише вказівкою на те, як у цьому випадку вимовляти чи писати слово. Наприклад, заперечні займенники, утворені за допомогою префікса *ні-*, пишуться разом і директивні правила (є підказки, пояснюється в розділах) [28].

У правилах зазначається умова, за якої має бути обраний цей орфографічний чи розділовий знак. У процесі вивчення мови вона часто використовується для вираження готової мовної інформації як метод викладання інформації. Це відбувається тоді, коли потрібно представити тему, активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів, створити проблему, дати вказівку щодо виконання практичного завдання, повідомити історичну довідку тощо.

Звіт можна зробити на будь-якому етапі уроку. Запитання є найважливішим засобом управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів і способом її реалізації. Вони мають різне призначення: перевірити

міцність засвоєння, обмін інформацією між учителем і учнями, знайти спільні й відмінні мовні факти і явища, узагальнити зміст навчання тощо. Уміла постановка питань приносить дітям задоволення і служить засобом самоосвіти. Питання можуть відрізнятися за змістом, мовним оформленням, складністю, спрямованістю тощо.

Вони можуть бути інформативними й проблемними. Питання інформативного характеру – це запитання, які спрямовані на відтворення набутих знань, умінь і навичок. Вони використовуються на всіх етапах навчання. Проблемні запитання створюють мету виступу, мікро-зміст, визначають завдання. Письмова інформація отримується візуально шляхом читання тексту [39, с.78].

Читання – це один із видів мовленнєвої діяльності, який складається з двох основних частин: сприймання тексту та активної обробки інформації. Сприйняття змісту тексту залежить від техніки читання, а розуміння й засвоєння від багаторазового відтворення тексту різними способами, тобто від активної обробки інформації.

Читання, як відомо, здійснюється з метою отримання знань, розвитку вмінь і навичок або підвищення культурного рівня.

Підручник – основне джерело знань, умінь і навичок мови. У процесі вивчення мови учні повинні не тільки отримати знання, а й навчитися виконувати різні дії з мовним матеріалом, тобто виробити необхідні вміння та навички.

Навички – це автоматизовані дії. Вони створюються на основі алгоритму або на основі спрямованості діяльності, тобто. засновані на знанні способів виконання дій, і є складовою частиною складного поняття – навички.

Навички включають знання, навички, сенсорний і практичний досвід. Уміння, пов'язані з творчим мисленням, є творчими діями, тому що виявляють здатність, готовність людини до виконання дій. Уміння і навички набуваються шляхом багаторазового повторення дій і операцій, які в навчанні і методиці називають вправами [44].

До найважливіших праць, присвячених вивченню самостійних частин мови на функційно-стилістичних засадах належить фундаментальна праця М. Пентилюк «Робота з стилістики в 4-6 класах» [73]. Уперше у вітчизняній лінгводидактиці науковець обґрунтувала теоретичні засади та розробила методику навчання стилістики в контексті загальної системи мовної освіти та формування мовної особистості. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення мовних явищ, на думку автора, полягає в засвоєнні їх виражальних можливостей і особливостей функціонування [73].

Також на допомогу вчителеві української мови підготовлено посібник за редакцією М. Пентилюк «Практикум з методики навчання української мови» (2011) [72]. У ньому передбачено опрацювання теми «Методика вивчення стилістики. Лінгвістика тексту в школі». З погляду дослідників, для вироблення стилістичної грамотності учнів слід практикувати граматико-стилістичні вправи, зокрема, на текстовій основі. Окрім того, особливу увагу вчитель має приділяти критеріям відбору тексту та завдань до нього, пам’ятаючи, що об’єктивна реальність знаходить своє вираження в певній комунікативній ситуації – тексті – через певні великі класи слів, об’єднані за лексико-граматичним принципом (частини мови). Вдалим доповненням є різнорівневі практичні завдання, тексти для контролю і самоконтролю, рекомендована література, схеми.

Лінгводидактичний аспект вивчення граматики на ґрунті функціонально-стилістичного підходу почасти представлений у монографії Л. Паламар «Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості» [67]. Авторка характеризує методи й основні концепції навчання граматичної стилістики української мови на різних рівнях – як рідної, спорідненої чи іноземної.

Вправи – це безперервні дії та операції, які повторюються з метою набуття необхідних практичних умінь і навичок. Вони широко використовуються в шкільній практиці.

Висновки до другого розділу

Отже, відповідно до Концепції та Державного стандарту української мовної освіти в чинних програмах з української мови пріоритет надається підготовці мовлення школярів на комунікативній основі, спрямованій на формування вмінь і навичок змістовно, граматично, логічно та виразно висловлювати думки в усній та письмовій формі.

Нові вимоги спрямовані на вивчення української мови у функціональному аспекті, тобто для оволодіння мовою як засобом спілкування достатньо засвоїти лише формальну сторону мовних явищ – систему граматичних категорій і форм, але також доречно вживати їх у мовленні та забезпечувати формування комунікативних навичок. Вивчати мову означає знайомство з мовними одиницями, які виступають типовими прикладами, виділеними з мовленнєвих трансформацій, моделями, за якими створюються конкретні мовні одиниці, за якими визначаються їх стилістичні можливості, з історією та закономірностями розвитку.

Для досягнення мети базової освіти, а також належної організації навчально-виховного процесу кожний навчальний заклад розробляє та використовує освітню програму.

Типова освітня програма визначає характеристики, пов’язані з визначенням результатів навчання окремих категорій учнів.

Програми з української мови та літератури для 5-9 класів за старим Державним стандартом (у 2024-2025 роках сучасні (не пілотні) 7 клас і відповідно навчаються 8-9 класи). У 2017 році вони були оновлені відповідно до концепції «Нова українська школа». Зокрема, в оновлених програмах реалізовано компетентнісний підхід, донесено запропоновані способи роботи до тем, визначено змістові лінії в мовній програмі.

РОЗДІЛ ІІІ. Методика вивчення самостійних частин мови на функційно-стилістичних засадах

3.1. Зміст і структура пропонованого дослідного навчання

Теоретичний матеріал пропонованого навчання для 5 класу (розділ «Текст і його ознаки») спрямований на повторення пропедевтичних знань з морфології та стилістики, виділення й осмислення понять «стиль мовлення», «ознаки стилю мовлення» (сфера використання, види висловлювань), «функція», «функціонування» мовної одиниці, «текстоутворювальна функція морфологічної одиниці», «стилістичне забарвлення повнозначних слів», «експресія тексту».

Модульна система навчання у пропонованій системі навчання характеризуєтьсяся передусім плануванням і формами подання навчального матеріалу.

Основними модулями вивчення рідної мови в 5 класі були:

- Модуль І – Повторення. Поняття про текст. Відомості з синтаксису й пунктуації.
- Модуль ІІ – Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія. Лексикологія. Будова слова.

Для 6 класу програмний матеріал було розподілено на такі модулі:

- Модуль І – Повторення. Лексикологія. Словотвір.
- Модуль ІІ – Іменні частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник).

Учні 7 класу проходили навчання за модулями:

- Модуль І – Дієслово.
- Модуль ІІ – Прислівник.
- Модуль ІІІ – Службові частини мови.

Запропоновані модулі містять мовний і мовленнєвий матеріал чинної програми в поєднанні з відомостями про стилістичні властивості повнозначних частин мови та практичний матеріал, спрямований на

вдосконалення стилістичної вправності школярів. Проаналізуємо це на прикладі «Дієслово» (7 клас) (*Додаток 1*)

Функційна стилістика (стилістика мовлення) має велике практичне значення у розвитку мовленнєвих умінь учнів, зокрема:

– допомагає розкрити багатство і красу мови;
– вчить учнів користуватися різними мовними прийомами відповідно до особливостей мовленнєвих ситуацій
– добір лексико-граматичних синонімів та інших виражальних засобів мови;
– виховує у мовця почуття стилю, він ознайомлює його з нормами того чи іншого функціонального стилю (М. Кожина).

Як відомо, на формування стилю впливають мовні чинники, специфіка мовного змісту та екстралінгвістичні фактори (функції мови, сфери спілкування, форми суспільної свідомості (наука, політика, право), пов'язані зі сферами мови, суспільно-виробнича діяльність, побут.

У мовлення вносяться позамовні фактори, вибір яких залежить від підстильових типів стилю (жанрів), загальної тональності тексту.

Вибір мовних прийомів проходить через всю мову і є одним із аспектів її безпосереднього функціонування, на основі якого виникає функційний стиль. Такі колоритні способи мовлення, які поза контекстом мають стійке стилістичне значення, у стилістиці називають поняттям стилю. Стилісти отримують певне стильове забарвлення і виступають його маркерами [5].

Проблема розвитку мовленнєвих умінь учнів тісно пов'язана з умінням знаходити в текстах різного стилю граматичні прийоми нейтральні за стилем; оцінювати стилістичний потенціал частин мови та синтаксичних конструкцій тощо. У науковій літературі значення стилю є синонімом таких понять, як стиль і конотація.

Що стосується стилю, то його головна риса – репрезентативність стилю; відносні значення – еквівалентний синонім і вказівка на додаткову інформацію. Через функціонально-стилістичний підхід до вивчення мови

необхідно розрізняти стилістично марковані мовні методи та стилістично нейтральні мовні методи.

Мовна структура стилю представлена не лише стильовими та стилістичними елементами, а й нейтральними. Стилістично нейтральні засоби мови, з одного боку, не створюють стилю, а в процесі вживання в певному стилі набувають ознак його якостей, а з іншого боку, можуть використовуватися в різних сферах і умовах спілкування і не надають промові особливого стилістичного елементу.

Важлива роль стилістично нейтральних або загальновживаних слів у мовленні визначається тим, що вони виконують структуроутворюючу функцію всіх способів літературної мови.

Сучасний урок української мови – надзвичайно багатогранний процес педагогічної діяльності. Найголовніше на уроці – це єдність форми і змісту, реалізація мети і завдань. Кожен урок несе певний обсяг інформації, але від учителя залежить, скільки її зможуть сприйняти і засвоїти учні, які навчальні методи і прийоми використовувати.

Якість уроку залежить від особистісного підходу до навчального процесу, взаємодії вчителя та учнів, педагогіки співпраці на уроці та інших факторів, що стимулюють навчальну діяльність. Вимоги до сучасного уроку:

– відповідна теоретична база має визначати науковий рівень змісту уроку;
– за умови належного наукового рівня забезпечити оптимальність змісту уроку;
– урок повинен бути просторим, але не перевантаженим, оскільки порушення цієї умови призводить до механічного запам’ятовування матеріалу, послаблення інтересу, раціонального використання часу;
– урізноманітнити види роботи, методи і прийоми навчання і викладання, організаційні форми уроку, широко поєднувати індивідуальні, групові та фронтальні форми роботи;
– добирати для учнів суб’єктивно значущу інформацію, тексти художніх творів та різноманітні зразки мовлення для наслідування;

– забезпечити учням інтенсивну мовленнєву практику, цілеспрямовану та систематичну роботу з розвитку безперервного мовлення;
– постійно активізувати учнів (максимальне включення в різні види діяльності) та розвивати їх самостійність та ініціативу;
– враховувати виховні можливості уроку, стежити за тим, щоб зміст сприяв вихованню (національної, розумової, моральної, естетичної) особистості учня;
– виховувати в учнів стійкий інтерес до мови та літератури;
– постійно пробуджувати позитивне емоційне ставлення до навчання, стимулювати інтелект та естетичні потреби учня;
– дбати про високу педагогічну культуру лексикографа, його постійне духовне збагачення, ідейне та моральне зростання [41].

Пошук засобів ефективного навчання стимулює інновації у виховній роботі, призводить до створення та застосування педагогічних технологій, які забезпечують цілеспрямований розвиток в учнів певних якостей. Шкільна практика виявилася як ніколи близькою до науково-педагогічних цінностей.

Залежно від особливостей навчання в школах різних типів визначаються особливості вивчення морфології. У всіх типах шкіл питома вага надається комунікативно-діяльнісному, функціонально-стилістичному, когнітивному, соціокультурному підходам.

Провідним напрямком у вивченні частин мови має бути не ізольоване ознайомлення з лексико-граматичними групами слів, а вивчення системи частин мови та їх форм через усвідомлення їх синтаксичної ролі в будові словосполучень і речень.

Шкільний курс морфології традиційно відповідає цьому напряму в мовознавстві, представники якого вважають центром морфології слово як носій морфологічних категорій і систем форм. Розглянуте з цієї точки зору слово входить до граматичних класів, які називаються частинами мови [48].

Робота над словом як структурним елементом морфологічного рівня мовної системи може бути дієвим чинником поглиблення знань і мовного

розвитку школярів лише в тому випадку, якщо вона органічно поєднується з матеріалом інших розділів, тобто здійснюється врахування дидактичних принципів наступності та перспективності вирішення конкретних завдань засвоєння змістового компонента.

Традиційно при класифікації частин мови враховуються спільні лексичні ознаки, граматичні категорії, синтаксичні функції та словотвірні засоби. У сучасному мовознавстві існують різні думки щодо кількості частин мови. Це пояснюється тим, що слова неможливо чітко розділити на певні класи з урахуванням усіх перерахованих властивостей.

Методика вивчення частин мови базується на специфічних принципах, запроваджених у сучасній лінгводидактиці. Для розвитку теоретичних відомостей про частини мови, формування практичних умінь і навичок учнів, крім загальновідомих прийомів, доцільно використовувати конкретні методи і принципи [69].

Розуміння їх визначень є важливим під час вивчення частин мови. Кожна частина мови характеризується сукупністю семантичних, категоріальних, морфологічних і синтаксичних ознак.

Однією з умов успішного вивчення морфологічного матеріалу є формування в учнів уявлень про морфологічний лад мови, про частини мови як структурно-семантичні розряди слова.

Значною проблемою для учнів є те, що однозвучні слова можуть належати до різних частин мови.

Учням корисно засвоїти, що різні частини мови можуть надавати тексту різного стилістичного забарвлення. Це залежить від значення кожної частини мови, властивостей її форм та емоційно-експресивних відтінків. Основна функція частин мови в тексті – комунікативна, але вони можуть виконувати й додаткову, стилістичну функцію, оскільки служать виражальними засобами мови. Учень повинен знати морфологічні синоніми, що відрізняються граматичним вираженням і стилістичним вживанням, стилістичною функцією окремих і службових частин мови.

Інтерактивні методи та технології навчання створюють необхідні умови для розвитку та виховання особистості активного громадянина, який має систему власних духовних цінностей, а також для формування і розвитку. У свідомості українських учителів поступово формуються компетентності учнів.

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається лише шляхом постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це означає спільне навчання, (навчання у співпраці, у групі). У ньому кожен учень і вчитель стають рівноправними суб'єктом навчання, розуміють, що роблять, розмірковують над тим, що знають, що вміють і роблять.

Учитель в інтерактивному навчанні виступає організатором навчального процесу, консультантом, фасилітатором, який ніколи не «замикає» процес навчання на собі. Зв'язки між учнями, їх взаємодія та співпраця є головними чинниками процесу навчання. Результати навчання досягаються спільними зусиллями учасників навчального процесу, учні несуть відповідальність за результати навчання [45].

Основними методичними вимогами/критеріями виготовлення, за якими будуються педагогічні технології, належать:

1) Концептуальність (концептуальні ідеї наукового дослідження);
2) Системність (логічність процесу, взаємозв'язок його частин, цілісність);
3) Керованість (можливість діагностики досягнення мети, планування/проектування процесу навчання, покрокова діагностика, різноманітні прийоми та способи корекції результатів);
4) Результативність (визначення показника оптимальності освітньої методики; технологія повинна бути обрана відповідно до найкращих результатів і витрат, щоб гарантувати досягнення певної якості освіти);
5) Відтворюваність (можливість використання розробленої технології іншими викладачами).

Інноваційні технології навчання – це нові або принципово вдосконалені технології, які суттєво покращують умови самого процесу навчання.

Отже, основою інтерактивного навчання є оволодіння взаємодією в навчанні, а інтерактивні методи навчання – складові інтерактивних технологій з використанням технічних засобів (комп'ютерної підтримки тощо), модальних матеріалів тощо.

Метод взаємодії відповідає цільовим орієнтаціям інтерактивних технологій, а саме [2]:

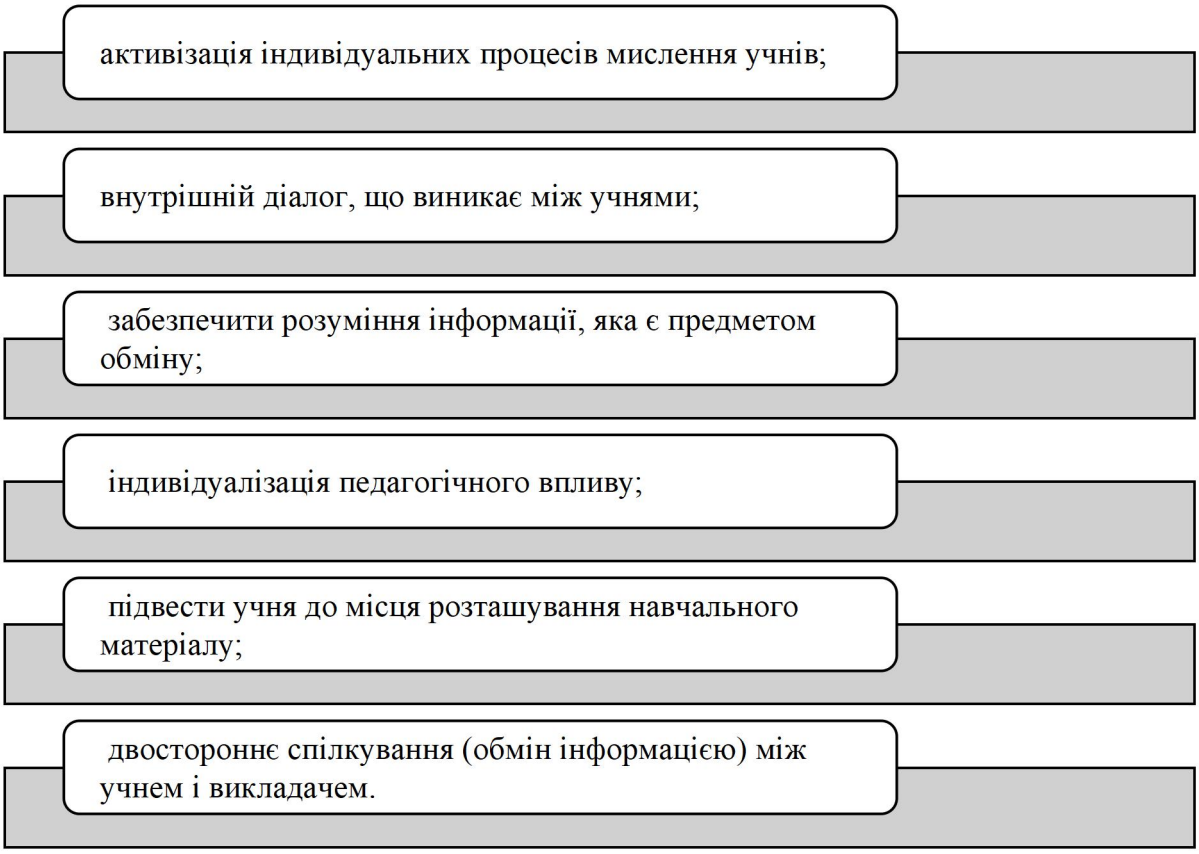

Рис.3.1 Основні цілі інтерактивних технологій

Інтерактивні технології трактуються, як дидактичні технології, які характеризуються досягненням запланованих педагогічних результатів шляхом організації та реалізації активної освітньої взаємодії змісту освітнього процесу з освітнім середовищем.

Виділяють наступні принципи інтерактивного навчання:

Принцип дії. Для досягнення поставлених цілей усі учні повинні активно брати участь у процесі спілкування та активно взаємодіяти з іншими.

Принцип відкритого зворотного зв'язку. Забезпечте можливість учасникам групи висловити свої погляди, ідеї чи заперечення щодо

поставлених завдань. Саме завдяки активному використанню зворотного зв'язку учасники групи дізнаються, як інші сприймають їхній стиль спілкування, стиль мислення та особливості поведінки.

Принцип експерименту. Забезпечення активного пошуку учнями нових ідей та нових способів вирішення завдань. Цей принцип дуже важливий як приклад стратегії поведінки в реальному житті і як стимул для розвитку творчості та індивідуальної ініціативи.

Принцип довіри у спілкуванні. На цьому зосереджена спеціальна організація групового простору під час уроків: загальноприйнятий спосіб поставити учня та вчителя в коло один проти одного, щоб змінити стереотипне ставлення та уявлення учнів про те, як проводити заняття керувати та організовувати, і чи повинен учитель відігравати в них певну роль.

Принцип рівності позицій. Це означає, що вчитель не намагається нав'язати учням свої ідеї, а діє з ними разом і на рівних. Після цього кожен учень має можливість взяти на себе роль організатора та лідера.

Наведемо декілька прикладів інтерактивних методів:

Мозковий штурм	•Це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень, який спонукає учасників виявляти свою уяву та творчість. Він передбачає вільне висловлення думок усіх учасників і допомагає знаходити багато ідей та рішень.
Мікрофон	•Дає можливість кожному висловлювати думку, швидко, по черзі, відповідаючи на запитання.
Займи позицію	•Цей метод допомагає проводити дискусію зі спірної, суперечливої теми. Він дає МОЖЛИВІСТЬ ВИСЛОВИТИСЯ кожному учневі, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію або перейти на іншу позицію в будь-який час, якщо вас переконали, та назвати більш переконливі аргументи.
Метод "Коло думок"	•Учні сидять у колі на стільцях, без столів, і висловлюються по бажанню.
«Брейнстормінг» («Мозкова атака»).	•Відома інтерактивна технологія колективного обговорення для прийняття кількох рішень з конкретної проблеми.
Метод "Асоціативний кущ".	•Вчитель визначає тему, над якою проводитиметься робота, а учні згадують все, що виникає в їхній пам'яті з цієї теми.
Інтерактивний прийом "Мозаїка".	•Завдання для творчих груп: із записаних на окремих папірцях слів скласти вислів, пояснити його

Рис.3.2 Інтерактивні методи навчання

Одним із способів передачі навчального контенту за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій є мультимедійні презентації. Це допоможе краще запам'ятати зміст і підкреслити ключові моменти.

Презентації, які використовують зображення та анімацію, візуально привабливіші, ніж простий текст, підтримують бажаний емоційний стан і їх легше розпізнати та запам'ятати. Такі презентації покликані показати історію вчителя та дозволити йому максимально використати пізнавальні особливості кожного учня.

Можливість анімації дозволяє зосередити увагу учнів на найважливіших моментах уроку та допомагає зрозуміти логіку побудови

окремих висновків, схем і таблиць. Мультимедійні презентації одночасно використовують графічні, аудіо (звукові) та візуальні інформаційні ефекти, що дозволяє вчителям проявляти креативність та індивідуальність учнів і уникати формальних підходів до навчання.

Можливість використання інформації, ілюстрацій та різноманітних вправ, економія часу та матеріальних ресурсів та розширення педагогічного простору уроку. На ринку програмного забезпечення є одна з найефективніших програм для створення презентацій – Microsoft PowerPoint. Зручний інтерфейс програми з багатими можливостями анімації та різноманітним імпортом графічного, відео- та аудіоконтенту дозволяє вчителям легко створювати власні презентації.

Формат і місце проведення презентацій на уроці буде різним залежно від змісту заняття та цілей викладача.

Етапи використання мультимедійних презентацій:

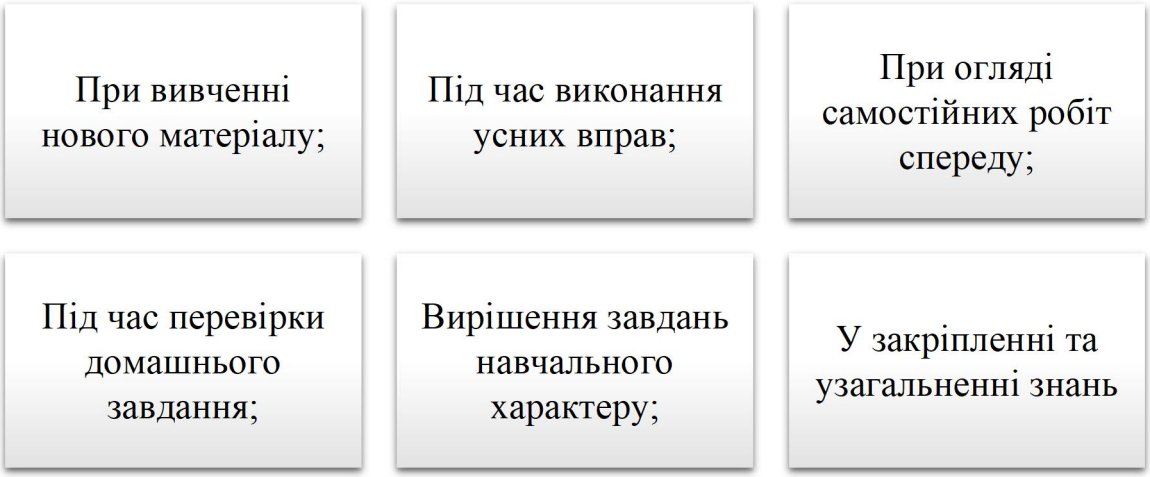

Рис.3.3 Етапи уроку з використанням мультимедійних презентацій

Цілі презентації мають відповідати завданням уроку, тобто:

Донести інформацію (дати загальну картину предмета);

Навчати (поєднувати набуті знання з досвідом і поведінкою, щоб перевести знання в практичні дії);

Створити мотивацію (створити умови, щоб учень хотів здійснювати реалістичні дії).

Рис.3.4 Завдання уроку з використанням мультимедійних презентацій

При розробці мультимедійної презентації вчитель повинен керуватися такими моментами [4]:

Вибір теми, мети та завдань (перед початком роботи над презентацією потрібно добре зрозуміти, про що ми будемо говорити);
Складання розгорнутого плану (у презентації не повинно бути нічого зайвого, кожен слайд повинен представляти необхідний зв'язок між розповіддю і твором для загальної ідеї презентації);
Визначення орієнтовної кількості слайдів;
Визначення стилю та оформлення слайдів (необхідно дотримуватися єдиного стилю відображення інформації, кожен слайд повинен мати заголовок;
Оптимально обмежитися двома-трьома шрифтами для всієї презентації, тексти не повинні бути великими);
Додавання до зображень графічних та ілюстративних об'єктів;
Встановлення анімаційних ефектів (додаткові ефекти не повинні ставати самоцільними, їх необхідно звести до мінімуму і використовувати лише для привернення уваги учня до важливих моментів демонстрації);
Додавання звукового супроводу (звукові та візуальні ефекти не повинні висуватись на перший план і перекривати корисну інформацію);
Зразок авторського викладу.

Рис.3.6 Основні принципи роботи вчителя з використанням мультимедійної презентації

Завдяки використанню мультимедійних презентацій учні спостерігають [46]:

- ✓ концентрацію уваги;
- ✓ включення всіх видів пам'яті: зорової, слухової, моторної, асоціативної;
- ✓ швидше і глибше сприймати викладений навчальний матеріал;
- ✓ підвищення інтересу до вивчення предмету;
- ✓ зростання мотивації до навчання.

Таким чином, бачимо, що мультимедійна презентація є віртуальним помічником учителя, який:

- можна швидко повернутися до будь-якої частини навчального матеріалу.;
- пояснювати матеріал скільки завгодно разів, не втомлюючись;
- він компактний і з його допомогою зручно зберігати та передавати інформацію;
- забезпечує можливість оновлення інформації.

Крім того, вчитель економить час на перевірку завдань і контроль знань учнів.

3.2. Система роботи над засвоєнням повнозначних частин мови на функційно-стилістичній основі

Система роботи над засвоєнням самостійних частин мови на функційно-стилістичній основі передбачає організацію в три етапи. Розглянемо детальніше поетапну систему роботи з формування стилістичної вправності, що є складовою мовленнєво-комунікативної компетентності учнів основної школи морфологічними засобами виразності мови:

- підготовчий етап,
- формувально-поглиблювальний,
- операційно-тренувальний.

Перший (підготовчий) етап експериментального навчання (5 клас) передбачав пропедевтичну роботу, що стала основою для формування мовленнєвої компетентності в процесі засвоєння стилістичних функцій повнозначних частин мови в наступних класах. Метою цього етапу була актуалізація базових та осмислення нових мовленнєвознавчих понять.

Метою другого етапу (I-II семестри 6 класу, I семестр 7 класу) пропонованого навчання було передбачено цілеспрямоване, системно-поглиблене розкриття стилістичних особливостей повнозначних частин мови відповідно до пропонованого чинною програмою змісту мовної теорії – школярі знаходять у тексті стилістично забарвлені морфологічні одиниці, визначали їх роль і доречність використання, розрізняють граматичні синоніми, добирають варіантні форми самостійних частин мови з метою посилення тієї чи твєї стилістичної ознаки.

Завдання цього етапу – навчити школярів послуговуючись самостійними частиномовними виражально-зображувальними засобами відповідно до їхнього функційного призначення, формувати навички доцільного використання самостійних частин мови в усіх стилях.

Третій етап (II семестр 7 класу) передбачав удосконалення аналітичних і конструктивних умінь школярів. На цьому етапі набувала більшої ваги відповідальність семикласників за продукування власних текстів із раціональним використанням повнозначних частиномовних одиниць залежно від ситуації спілкування, критичне ставлення до висловлювань інших, поглиблення знань про морфологію як розділ граматики та її роль у формуванні комунікативної компетентності учнів.

Операційно-тренувальний етап дослідної роботи відповідав періоду конкретизації й узагальнення знань, пов’язаних з умінням доцільно, стилістично виправдано використовувати повнозначні частиномовні виражально-зображувальні засоби у зв’язному мовленні відповідно до ситуації спілкування. Тому мета операційно-тренувального етапу експерименту – узагальнити та систематизувати знання школярів про

стилістичний потенціал самостійних частин мови, закріпити й удосконалити аналітичні і конструктивні вміння й навички семикласників.

Узагальнення й систематизація знань школярів про стилістичні можливості повнозначних частин мови відбувалася під час виконання ними вправ аналітико-синтетичного та комунікативно-креативного характеру. З метою перевірки знань школярів про стилі мовлення та рівня сформованості когнітивно-комунікативних умінь і навичок нами застосовувалися оцінно-контрольні вправи, що передбачали використання дидактичного матеріалу з яскраво вираженими стильовими рисами.

Навчальні завдання передбачають формування вмінь аргументувати стильову належність тексту, що спираються на знання шкільної стилістики. Необхідні знання здобувалися на попередньому етапі в процесі порівняння частиномовних одиниць за їх стилістичним забарвленням, стилістичною вмотивованістю, аналізу тексту, конструювання стилістично диференційованих висловлювань, редагування стилю написаного. В основі вправ лежав комплексний аналіз тексту, мета якого – показати учням особливості і норми вживання вивчених частин мови в текстах різних стилів.

Для удосконалення знань про самостійні частини мови, принципи їх виділення та транспозиційного представлення доцільно добирати речення, які служить засобом впливу на естетичний і духовний розвиток читача, створить культуру, де виявляються людські емоції тощо. Учням можна запропонувати урок, на якому необхідно з’ясувати напівмовну належність самостійних розрядів слів, щоб виділити випадки їх взаємоперенесення. Учням слід час від часу пригадувати особливості морфологічного і синтаксичного способу словотворення та його види.

Наприклад:

Найвище уміння – почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Л.Костенко);

Ще вчора була я висока, як вежа (Л.Костенко);

Отут я стою над замисленим небом на чорних вітрах світових веремій, і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій (Костенко);

Це не чудо, це чад, мені страшно такого кохання (Костенко);

Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти (Костенко);

Старенька жінка вносила соломки (Костенко);

Старесенька іде по тій дорозі (Костенко);

Мені здається, музика – космічна. Найбільш космічна із усіх мистецтв. Я часом думаю, що музика походить ще з позивних із космосу крізь хаос. А особливо – скрипка і орган. В його акордах чутно кроки Бога (Костенко);

Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів. Хитаються патлашки уздовж всії стежини, і стомлений лелека спускається на хлів (Костенко);

Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і кряжисті, котрі од вітру гнуться до землі (Костенко);

Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Костенко);

О мово, ти іще жива. Тяжкі твої тортури. Колись творилися слова, тепер – абревіатури (Костенко)

Для поглиблення знань про власні та загальні назви та виявлення в їх межах випадків транспозиційних змін учитель може добирати приклади речень з іменниками на назву відомих людей, біблійних образів, з міфічними та демонологічними позначеннями, географічними поняттями, довільно підкреслюючи увагу учнів функційно-стилістичних особливостях [47].

Наприклад:

…а де ж те Слово, що його Тарас коло людей поставив на сторожі?! (Костенко);

Хіба Нечай, Богун чи Морозенко оце б такий човгикали фокстрот? (Костенко);

В маєтку гетьмана Івана Сулими, В сучасному селі, що зветься Сулимівка, До кінських грив припадені грудьми, Промчали хлопці… (Костенко);

Сізіф курив свою гіркущу люльку... (Костенко);

Любов підкралась тихо, як Даліла, а розум спав, довірливий Самсон (Костенко);

Це від Карпат відроги кристалічні тут підійшли напитись до Дніпра (Костенко).

Повідомляючи учням категоріальні ознаки іменників, особливо родові, кількісні та парадигматичні ознаки, учитель може проілюструвати теоретичний зміст прикладами з віршів, у яких Л. Костенко вимагає свободи, хоробрості та патріотизму. Форми професійних справ вимагають особливих коментарів, і в їх використанні часто допускаються помилки.

Наприклад:

Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгомонний вік (Костенко);

Безсмертна мово! Ти смієшся гірко (Костенко);

Моя бабусю, старша моя мамо! Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш! (Костенко);

Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку! (Костенко);

Мій предковічний, мій умитий росами, космічний, вічний, зоряний, барвінковий… Коли ти навіть звався – Малоросія, твоя поетеса була Українкою! (Костенко).

Крім вивчення лексико-граматичних розрядів і морфологічної характеристики іменника, необхідно зосередити увагу на його синтаксичній специфіці. Як відомо, форми іменника зазвичай стоять в підметовій області речення двічі і в позиції прикметника. Варто пам’ятати, що вони вміють

моделювати односкладні іменні конструкції, тексти, що вивчаються, часто не лише називають предмет, а й мають його емоційну оцінку.

Наприклад:

Шалені темпи (Костенко);

…таке роздолля степове (Костенко,);

Попри те, що односкладні номінативні конструкції не мають предиката, у поезії Л. Костенко вони не позбавлені динаміки. Згущення інформації передають такі реченнєві побудови: – робота – літо – спека – спрага (Костенко);

Зупинки. Аварії. Перон. Гучномовці (Костенко);

…дерева, люди, вулиці, мости... (Костенко);

… минуле – майбутнє – живі і знищені – правда – поезія – атомний дощ. Дракон – Атлант – телефон – калина – віра – вірус – мільярди – нулі… (Костенко).

Подекуди натрапляємо на речення з видільними, окличко-підсилюваними та ін. частками, що надають відтінку несподіваності, посилюють вагу існування певної реалії: …і тільки гриви... курява... і свист... (Костенко);

І тільки степ, і тільки спека, спека… (Костенко);

…ну рай тобі, та й годі (Костенко);

Що за нудасія… (Костенко).

Особливе навантаження несуть поетичні тексти під час читання яких постають осінні та зимові пейзажі, барвисті квіти тощо побачене в уяві. Такі вірші служать джерелом для засвоєння граматичної характеристики прикметників:

Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль (Костенко);

Натягне дощ свої осінні струни… (Костенко);

Зима стоїть персидська, як бузок, і жоден птах її не хилитав (Костенко);

Двори стоять у хуртовині айстр. Яка рожева й синя хуртовина! (Костенко).

Антонімію слів, призначення яких – виражати статичну ознаку, можна розглянути на прикладі речення Біле – біле – біле поле. Чорний гомін (Костенко)

Людей мільярди, і мільярди слів (Костенко);

І цілі стоси книг… (Костенко).

Розглядаючи групу порядкових слів, вчитель має не тільки вказати на їх граматичну подібність до прикметників, а й закцентувати на низці питань, які порушує авторка. Наприклад, за аналізу порядкового числівника перший, ужитого в реченні:

Мій перший вірш написаний в окопі (Костенко)

доречним видається визначення його морфологічних (чоловічий рід, однина, називний відмінок) і синтаксичних (роль узгодженого означення) параметрів. Водночас варто звернути увагу на те, що авторка вказує не просто на місце написання першої поезії, а й опосередковано – на час. Адже окоп – один із символів війни. У наведеній реченнєвій конструкції переплетені дитячі спогади із закарбованими в серці враженнями й тривогою. Тема війни представлена в інших конструкціях із порядковими числівниками:

О, перший біль тих недитячих вражень, який він слід у серці залиша! (Костенко);

У Корчуватому, під Києвом, рік сорок другий, ожеледь, зима (Костенко).

Зосередившись на хронології воєнних дій, студенти можуть згадати про нинішній конфлікт на сході України. Л. Костенко вживає числівники в контекстах про природу, кохання, життя, часто наголошуючи на його скороминучості: І наче склом затовчений туман, упала перша паморозь па віти... (Костенко);

Ти – моє перше кохання (Костенко);

І перша ластівка непроханої старості в острішшя брів свиночку внесе (Костенко).

Для визначення семантичних, структурних, морфологічних і синтаксичних ознак числівників доречно запропонувати такі речення: А може, у двадцятому сторіччі йому не вистачало Беатріче? (Костенко);

І хочеться часом в двадцятому віці забитись в печеру і няньчить вогонь (Костенко).

Їх можна розглядати в чуттєвому аспекті, піднімаючи питання етики та її відсутності в сучасному світі, певного дисонансу прогресу та вічних людських цінностей, про які часто забувають через проблеми життя. Під час засвоєння займенників учні повинні знати не лише значення та граматичні параметри цих слів, а й звертати увагу на їх функціональне призначення та стилістичне навантаження. Особливо в деяких називних реченнях:

Письмовий стіл, перо і черевик.
Той дуб. Той граб. Та бричка, що у стайні.
Той чорт. Той граф. Того паперу жмут.
Та станція. Той поїзд (Костенко)

Зворотний займенник, що створює особливий художній ефект нанизування.

Важливу роль у створенні експресивних естетико-стилістичних контекстів відіграють дієслова, категоріальна специфіка яких досліджується на тлі морфологічного шару мови.

Доречно звернути увагу здобувачів освіти на те, що в першому випадку міститься інформація не лише про дію, а й про її суб'єкта. З іншого боку, для застосування безособових форм основний акцент падає на результат. У досліджуваних роботах такі структури показують, що дія є невідворотною і незалежною від волі:

А на цьому давно вже й не орано – як заклято, як заговорено!.. (Костенко).

Також безособові дієслова використано для змалювання природних явищ, процесів: Смеркає – грай. Розвиднюється – грай (Костенко);

Як звечоріє на Дніпрі, Черніг сідає в човен і ставить чорні ятері (Костенко);

стану осіб, зокрема й оповідача: О, як мені жилось і як мені страждалось! (Костенко).

З метою закріплення уявлення про категоріальну специфіку дієслова і водночас з метою естетизації навчального процесу можна запропонувати учням такі завдання:

1) скласти речення одного тематичного плану (за природою, коханням тощо) із віршів українських поетів підкресліть у них дієслова, визначте їх морфологічні ознаки та з'ясуйте стилістичну роль;
2) доберіть однозвучні дієслівні конструкції і за можливості перетворите їх на двоскладові, укажіть зміну функціональної ролі дієслів.

Варіанти вправ для учнів на вивчення самостійних частин мови, наведені в (Додатку А).

Однією з умов оптимізації роботи з розвитку функціонально-стилістичних умінь і навичок у вживанні прикметників є правильно побудована система вправ і завдань, яка сприяє реалізації ідеї – розвитку гармонійної мовної особистості.

При побудові системи вправ для вивчення прикметника за ознакою функції необхідно враховувати такі чинники. Система вправ має відповідати таким основним дидактичним вимогам:

1) враховувати вікові особливості учнів та їх рідномовні вміння та навички;
2) засвоєння знань з української мови й прикметника зокрема, а також розвиток умінь і навичок, пов’язаних із усіма видами мовленнєвої діяльності;
3) зв’язок з уроками української літератури, що стане дидактичною умовою;
4) активізація мисленнєвої діяльності (порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування, класифікація тощо);
5) розвиток різних видів пам’яті;
6) розвивати навички візуального та вербального (творчого) спілкування;
7) навички самостійної роботи.

Усі вправи слід розташовувати послідовно, відповідаючи етапам засвоєння знань і формування мовленнєвих навичок. Система підготовчих вправ і завдань повинна орієнтувати вчителя на мисленнєво-мовленнєву діяльність учнів: їх можна застосовувати в завданнях на побудову висловлювань різного типу, заснованих на ситуативному підході.

Наведемо приклади вправ:

1) Вам потрібно написати листа своєму улюбленому письменнику. Прикметники груп за значенням ви будете вживати? Підніміть їх. Напишіть лист на окремих аркушах паперу.

2) Ви відвідали виставку «Вишиванка – символ українського народу». Поділіться своїми коментарями з однокласниками. Використовуйте подібні прикметники у своїй розповіді.

3) Уявіть, що вас запросили на радіопередачу «Портрети відомих людей». Кому ви про це розкажете? Запишіть текст виступу. Уживайте прикметники вищого ступеня порівняння.

Такі завдання закріплюють знання учнів про функціональні та комунікативні можливості слова, сприяють активізації словникового запасу та формують уміння свідомо добирати словесні засоби, виховують увагу до слова. У зв'язку з цим актуалізовано завдання інтерактивного характеру, серед яких:

Ділова гра, в якій відтворюється поведінка та мовленнєва діяльність учнів. За характером моделювання найефективнішими є мовленнєве наслідування (відновлює весь процес спілкування), ігровий тренінг (моделює певну мовленнєву поведінку відповідно до наявних уявлень і знань), ігровий дослідницький (імітує певний процес, у якому не беруть участь однокласники, реальне життя). Взаємодія учасників може бути різною: конкуренція, співпраця, змагання. Ось приклади тематики ділової гри: «Про будівництво Вавилонської вежі», «Про змагання з мов світу», «Зустріч з інопланетянами».

«Кошик редагування». У «кошик» учитель відправляє на окремих аркушах теми завдань для творчих завдань, а учні беруть їх і виконують завдання. Результати аналізуються разом.

Наприклад:

1) Складіть і запишіть міні-твір «Дощ у весняному лісі» (використайте відносні, якісні та присвійні прикметники); пояснити, чому прикметники цих розрядів ужито в тексті за значенням, як їх треба писати.

2)Складіть невеликий твір за поданим поетичним уривком. Уживайте в ньому складні прикметники. Поясніть його правопис. *Тиша в морі... хвиля морська ледве ворушиться; Від вітру не гойдаються. (Леся Українка)*

3) Доповніть поданий текст, замінивши питання прикметниками, що відповідають підмету, визначте їх групу за значенням.

Весна, ніхто не порушить її (яку?) красу... (Яка?) трава вогнем горить, на своїй (якій?) залишає грати і сяяти, як те каміння дороге, (яка?) роса ; то стріляє тобі в очі то (чим?) голкою жовтої землі, то (чим?) синьою квіткою, то чимось зелененьким присипана... Куди не повернешся, все горить, долина вдалині горда, наче веселка зверху вкрита (чим?)! (Панас Мирний)

Акваріум». Частина класу сидить посередині в оточенні інших і веде дискусію. Кожен, хто сидить навколо, дивиться на панелі, а потім робить свої коментарі та думки. Учитель може поставити будь-які умови (використовувати короткі форми прикметників, фразеологізми з прикметниками тощо).

Вмістом можуть бути прочитані твори мистецтва, спільний перегляд відео, абстрактний живопис чи скульптура. Особливу увагу слід приділяти вправам з редагування та перекладу, оскільки вони вчать учнів звертати увагу на мову загалом і на власне мовлення зокрема.

Висновки до третього розділу

Проаналізувавши науково-методичну літературу ми виділили основні напрями процесу формування мовленнєво-комунікативної компетентності школярів основної школи під час засвоєння повнозначних частиномовних виражально-зображувальних засобів, що відповідали лінійному викладу навчального матеріалу чинних програм – мовний, мовленнєвий, соціокультурний і діяльнісний.

Розвиток мовленнєво-комунікативних умінь і навичок школярів 5-7 класів здійснювався за спеціально створеною експериментальною методикою, основою якої стала лінгводидактична модель, що включала три взаємопов'язані і послідовні етапи: перший – підготовчий (I-II семестри 5 класу), другий – формувально-поглиблювальний (6 клас – I семестр 7класу), третій – операційно-тренувальний (II семестр 7 класу). Ситема завдань навчання української мови мови створювалась на основі чинної програми для закладів загальної середньої освіти й доповнювала програмний матеріал більш поглибленими теоретичними відомостями про стилістичні функції повнозначних частин мови та видами робіт із їх використанням.

Отже, ефективність навчання в сучасній школі залежить від уміння вчителя правильно підібрати метод або прийоми навчання в конкретних умовах кожного уроку, застосувати якомога найкращі педагогічні технології, які сприятимуть розвитку важливих якостей особистості учня:

– пізнавальних – вміти відчувати навколишній світ, ставити запитання, відстоювати своє розуміння проблеми, вести змістовний діалог чи монолог, робити висновки;
– креативні (творчі) – виявляють гнучкість розуму, фантазію, натхнення, мають власну думку, виявляють ініціативу, нестандартність, оригінальність;
– комунікативні – здатність взаємодіяти з іншими предметами та навколишнім світом, включаючи всі форми мовленнєвої діяльності.

ВИСНОВКИ

ХХІ століття – це час науково-технічного розвитку, становлення інтелектуального потенціалу країни, розвитку українського ставлення громадян – мови та національної свідомості, самобутності світосприйняття, світовідчуття та світовідчуття.

Мовна політика України як суверенної європейської держави орієнтована на розвиток комунікативної компетенції учнів, які вільно, правильно та доречно творять власне мовлення та спираються на висловлювання інших. Тому необхідно знаходити ефективні форми організації навчання, використовувати інноваційні технології в закладах загальної середньої освіти, оновлювати та розвивати методику проведення уроків української мови. Найважливішим завданням учителя на уроці української мови є формування лінгвістично компетентної комунікативної особистості, здатної успішно здійснювати продуктивну й репродуктивну мовленнєву діяльність, здатної відповідально ставитися до побудови власних різножанрових текстів, зміст і форма мовлення з урахуванням ситуації спілкування та стилю мовлення.

Процес формування комунікативної компетентності учнів є складним і багатогранним і здійснюється насамперед в умовах загальноосвітньої школи на уроках української мови. Практика вивчення української мови в школі показує, що найбільше уваги словесники на уроці приділяють розвитку мовних, орфоепічних і пунктуаційних навичок, найкраще мовленнєвих навичок, меншою мірою – стилістичних.

Слід підкреслити пріоритетність функційно-стилістичного підходу на уроках української мови, але брак методичної літератури, недостатньо володіння стилістикою та методикою її викладання значно впливає на мовний розвиток учнів.

Сьогодні гостро стоїть проблема пошуку нових шляхів удосконалення навчально-виховного процесу мовної освіти, виникає потреба у спеціально

створених методиках, що базуються на сучасних досягненнях лінгвістики, комунікативної лінгвістики та функціонального стилю.

Ефективному засвоєнню мови сприяють традиційні (лінгвопедагогічні, психологічні, моральні, естетичні) і нові (комунікативно-діяльнісний, функціонально-стильовий, етнопедагогічний, соціокультурний, текстоцентричний, інтегрований тощо) методи навчання мови, які функціюють в єдності та взаємозв'язку.

У наш час особливого значення в розвитку вміння оволодівати нормами усного мовлення та літературного середовища набуває функційно-стильовий підхід, який є одним із головних у процесі формування національно-мовної свідомості учнів, письмово доцільно використовувати нейтральні та стильово позначені мовні засоби в різних ситуаціях спілкування.

Загальні рекомендації викладені також у підготовленій МОН України концепції Нової школи України, у якій наголошено на компетентнісно-орієнтованій освіті, що передбачає динамічне поєднання «набуття знань, умінь та навичок, способи мислення, установки, цінності та інші особистісні характеристики, які визначають здатність індивідів успішно соціалізуватися, займатися професійною діяльністю та/або продовжувати освіту.

Посилена увага до функційно-стильового аспекту у вивченні самостійних частин мови забезпечить урізноманітнення змісту й технології навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, зрештою, основна мета – виховання мовної особистості учнів з високим рівнем комунікативних навичок.

Функційно-стильовий аспект, таким чином, спрямований на визначення специфіки вживання морфологічних одиниць у текстах різних стилів, їх корисності та важливості в мовленні, а також на виявлення відмінностей у їхньому вживанні в різних умовах спілкування, а тому забезпечує якісну формування комунікативної компетенції індивідуальних мовних учнів початкової школи.

Тому продуктивні методи, способи, прийоми й технології, проблемно-орієнтовані та практично-орієнтовані на функційно-стилістичний аспект з ефективними способами оволодіння змістовними частинами мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Грамота, 2022. 208 с.
2. Бабич Н. Д. Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці : Рута, 2000. 176 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навчальний посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Баєв Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. К. : Радянська школа, 1966. 192 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
6. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К. : Либідь, 1993. 336 с.
7. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). К. : Наукова думка, 1991. 172 с.
8. Білодід І. К. Вибрані праці: в 3-х т. К. : Наукова думка, 1986. Т. 2. 366 с.
9. Державний стандарт базової середньої освіти [https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898]
10. Біляєв О. М., Вашуленко М. С., Плахотник В. М. Концепція мовної освіти в Україні. Рідна школа. 1994. № 9. С. 71-73.
11. Біляєв О. М. Концепція навчання державної мови в школах України / Біляєв О. М., Скуратівський Л. В., Симоненкова Л., Шелехова Г. Т. *Дивослово*. 1996. № 1. С. 16-32.
12. Біляєв О. М. Лінгводидактичні основи сучасного уроку мови. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 10. С. 50-61.
13. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 10. С. 57-67.
14. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. К. : Рад. школа, 1981.

277 с.

15. Булаховський Л. А. Вибрані праці: в 5-ти т. Т. 5. К. : Наукова думка, 1975. 496 с.
16. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів : Вища школа, 1989. 326 с.
17. Варзацька Л. О. Вивчення морфології у взаємозв'язку з лексикою, синтаксисом і стилістикою. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 7. С. 63-69.
18. Варзацька Л. О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. 228 с.
19. Варзацька Л. О. Формування морфологічної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови. Методичний посібник. Навчальна книга – Богдан, 2018. 178 с.
20. Ващенко В. С. Стилістичні засоби морфології / У кн.: Сучасна українська літературна мова: Стилістика. К. : Наукова думка, 1973. С. 244-285.
21. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб. [Скрипченко О. В., Долинська Л. В. , Огороднійчук З. В. та ін.] К. : Просвіта, 2001. 416 с.
22. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1988. 256 с.
23. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. Мови / за ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во « Пульсари», 2004. 400 с.
24. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Академія, 2003. 576 с.
25. Грибан Г. В., Кучерук О. А. Практикум з методики викладання української мови: Навчально-методичний посібник. К. : Кондор, 2003. 160 с.
26. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в

старших класах природничо-математичного профілю: Монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 362 с.

27. Горпинич В. О. Українська морфологія. Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. 359 с.
28. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. К. : Наукова думка, 1978. 207 с.
29. Дідук Г. І. Лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи на уроках української мови у 5 – 7 класах. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 80с.
30. Донченко Т. К. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. Дивослово. 2006. № 5. С. 2-6.
31. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: Посібник для вчителів і студентів. К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. 264 с.
32. Донченко Т. К. Як навчати школярів мовленнєвої діяльності. К. : Молодь, 1998. 301с.
33. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови: Посібник для учнів. К. : Рад. школа, 1985. 200 с.
34. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
35. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови. К. : Довіра, 1999. 431 с.
36. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2022, 240 с.
37. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Режим доступу: http://www.khotiv-vk.edukit.kiev.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf
38. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови. К. : НМКВО, 1990. 77 с.

39. Загнітко А. П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника. *Мовознавство*. 1987. № 2. С. 62-67.
40. Іваненко С. М. Основні стилістичні тональності: епічна, лірична, драматична. *Вісник Київського лінгвістичного університету*. Серія філологія. 1999. № 2. С. 21-24.
41. Караман С. О. Інтегральне навчання. Українська література в загальноосвітній школі. 2005. № 1. С. 46-51.
42. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібн. для студентів вищих закладів освіти. К. : Ленвіт, 2000. 272 с.
43. Коваль А. П. Практична стилістика української мови. К. : Вища школа, 1997. 350 с.
44. Ковальов В. П. Виражальні засоби українського художнього мовлення. Херсон, 1991. 125 с.
45. Конфедерат І. М. Дидактичні можливості тексту: Посібник для вчителів. К. : Рад. школа, 1988. 111 с.
46. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Радянська школа, 1989. 608 с.
47. Кравець Л. В. Стилістика української мови: Практикум: Навч. посіб. К. : Вища школа, 2004. 199 с.
48. Крупа М. Теорія й практика лінгвістичного аналізу тексту. Тернопіль : Видавництво «Лілея», 1997. 170 с.
49. Літвінова І. М. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. заг. серед.освіти. Харків : Ранок, 2022, 278 с.
50. Літвінова І. М. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. заг. серед.освіти. Харків : Ранок, 2023, 287 с.
51. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
52. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. К. : Вища школа, 2003. 462 с.
53. Мельничайко В. Я. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту.

Дивослово. 1999. № 9. С. 11-15.

54. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. К. : Рад. школа, 1986. 186 с.
55. Мельничайко В. Я. Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в 4-8 класах. К. : Рад. школа, 1975. 144 с.
56. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителів / [О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило]. К. : Рад. школа, 1987. 246 с.
57. Методика ігрових занять: Навчальний посібник / [П. М. Олійник, Р. Р. Балан, О. Ф. Вербило та ін. / за ред. П. М. Олійника]. К. : Вища школа, 1992. 213 с.
58. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2000. 264 с.
59. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2005. 400 с.
60. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) https://drive.google.com/file/d/1xIIY5Ja2rMBHHxFC9bMSOtfG4VSZuMuw/view
61. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) https://drive.google.com/file/d/1DzL9Eu9UXz73oINyRRFl2sMToqvcCLcd/view
62. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) https://drive.google.com/file/d/1FbS5-6Y_usoc88oc0Ez_ruRFf1eDkAAF/view

63. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) https://drive.google.com/file/d/1FwHFSvq2UqjQVR5HPdzc-dXBElA1UIo6/view
64. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови: Навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2003. 132 с.
65. Онатій А. В., Ткачук Т. П. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. заг.серед. освіти. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2022, 288 с.
66. Онатій А. В., Ткачук Т. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. заг.серед. освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2023, 288 с.
67. Паламар Л. М. Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості. К. : Укрзалізниця, 1997. 322 с.
68. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5-7.
69. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С. 15-20.
70. Пентилюк М. І. Стилістична організація тексту (теоретичний аспект) : зб. наук. праць. Південний архів. Херсон : Айлант. 1999. Вип. 5. С. 12-16.
71. Пентилюк М. І., Іващенко О. В. Українська мова: Підручник-комплект. К. : Ленвіт, 2001. 352 с.
72. Пентилюк М. І. Синонімічні засоби української мови. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 2. С. 76-83.
73. Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 4-6 класах. Посібник для вчителів. К. : Рад. школа, 1984. 136 с.
74. Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 8-9 класах: Посібник для вчителя. К. : Рад. школа, 1989. 112 с.
75. Пентилюк М. І. Аналіз тексту на уроках мови. *Дивослово*. 1999. № 3.

С. 30-32.

76. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. К. : Вежа, 1999. 240 с.
77. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8-10.
78. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: Навчальний посібник. К. : «Ленвіт», 2006. 134 с.
79. Пєхота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. Освітні технології: навчально-методичний посібник. К. : А.С.К., 2001. 256 с.
80. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект). Харків : Основа, 1995. 240 с.
81. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. К. : Либідь, 1993. 248 с.
82. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. 2-ге вид. К. : Либідь, 2001. 240 с.
83. Практикум з методики навчання української мови / За редакцією М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2011. 302 с.
84. Радзієвська Т. В. Про один із напрямів сучасної лінгвістики тексту. *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 53-58.
85. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К. : Наукова думка, 1971. 315 с.
86. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. К. : Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.
87. Симоненко Т. В. Дидактична текстологія. Навчально-методичний посібник. Черкаси : Вертикаль, 2006. 76 с.
88. Симоненко Т. В. Типологія навчальних текстів у структурі сучасного уроку рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 2. С. 50-54.
89. Симоненко Т. В. Формування національно-мовної особистості на уроках української мови (5-7 класи). *Дивослово*. 2000. № 1. С. 39-41.

90. Симоненко Т. В. Шляхи і засоби формування національно-мовної особистості у школі (5-7 класи). *Українська мова і література в школі.* 2000. № 1. С. 26-28.
91. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. К. : Рад. школа, 1974. 205 с.
92. Скуратівський Л. В. Світоглядні засади навчання словесності. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 6-11.
93. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2003. 149 с.
94. Словник-довідник з культури української мови/ [уклад. Д. Гринчишин та ін.]. К. : Знання, 2006. 368 с.
95. Словник-довідник з культури мовлення / [уклад. П. Є. Ткачук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2003. 124 с.
96. Семантико-стилістична будова тексту та функціонування одиниць різних мовних рівнів: тематичний зб. наук. праць / за ред. С. М. Іваненко К. : Київський лінгвістичний університет, 1995. 185 с.
97. Сучасна українська літературна мова. Стилістика /за ред. Акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1973. 588 с.
98. Типова Освітня Програма Для 5-9 Класів [https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti]
99. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін.; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
100. Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць: зб. наук. праць / укл. А. П. Загнітко та ін. К. : ІЗМН, 1997. 184 с.
101. Цінько С. Критерії відбору текстів для сприймання учнями на слух. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 4. С. 11-14.
102. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української

мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

103. Шевченко Л. І., Шулінова Л. В. Стилістика української літературної мови: функціональна діагностика тексту: Навч. посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. 349 с.

104. Шелехова Г. Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загально-освітній середній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 12-16.

105. Шелехова Г. Т. Про систему роботи з розвитку зв’язного мовлення учнів. *Дивослово*. 1994. № 1. С. 26-29.

106. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. заг. серед.освіти. Київ : Освіта, 2022, 272 с.

107. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл.заг. серед. освіти. Київ : Освіта, 2022, 306 с.

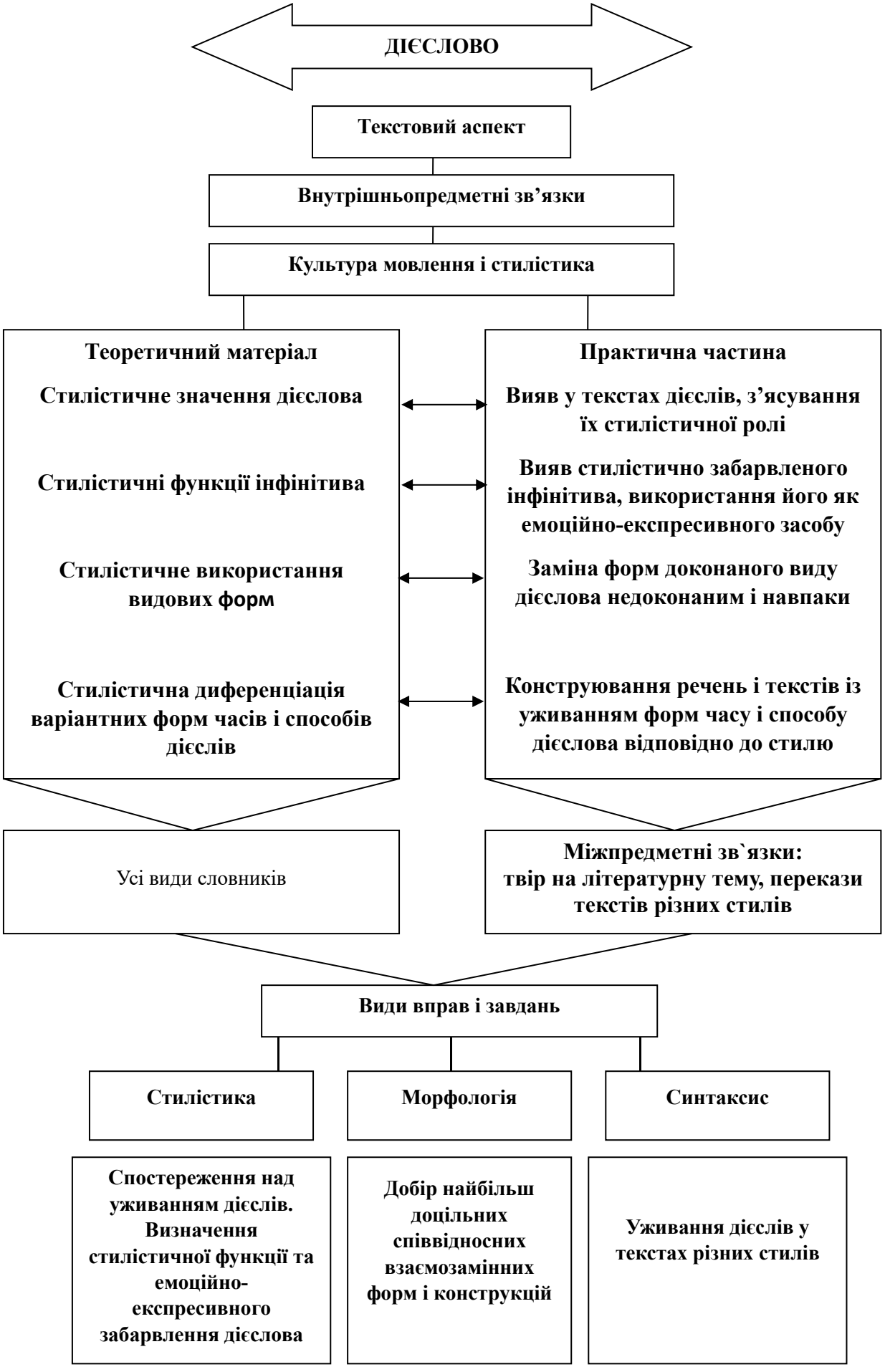
108. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл.заг. серед. освіти. Київ : Освіта, 2023, 256 с.

109. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2023, 272 с.

110. Ющук І. П. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти.Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2022, 352 с.

Додаток 1.

Навчальний модуль «Дієслово» (7 клас)

Додаток 2.

Багато є таємниць у світі, і одна з найбільших з-поміж них – мова. Здається, ми знаємо якесь слово, немовби розуміємо його. Проте все, що закладено в нього упродовж століть, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане у слові постало перед нами у всій красі, глибині, неповторності.

З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що робить людину нездоланною в пошуках істини. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди, і скрізь наш учитель – мова (За І. Вихованцем).

Після прочитання учні повинні відповісти на запитання, використовуючи частиномовні стилістичні засоби, що є в їхньому словниковому запасі: *Чому людина пов'язана з мовою? Які скарби має в собі мова? Як ви розумієте слова «Кожен день дає нам урок пізнання»?* тощо.

Додаток 3.

Настав вересень. Водночас вереснева трава розстелила свій ніжний медово-рожевий квітковий килим на галявинах біля боліт і поміж хвойних та мішаних лісів. Цвітіння чудового вересу вчувається в прекрасному ароматі повітря, у легкому подиху леготу, у веселкових барвах неба. Верес! Від його фіолетового цвітіння не сховатися ніде: ні в затінку дерева, ні на узліссі, ні в гущавині. Його маленькі привабливі ліхтарики мов просвердлюють тобі душу, входять у єство, у свідомість. Перед очима гейзери цвіту, фонтани холоднувато-гарячого багаття, каскади райдужного сяйва.

Дикі бджоли добросовісно працюються на віддалених ділянках, у глибинах, у пущах і нетрищах, запасаючись нектаром на зимівлю, а свійські літунки господарюють на околицях, беруть взяток похапцем, поспішають.

Незабаром знову задощить, затуманить, загрозує, натрусить листя, приб'є цвіт. І тоді вже верес буде бляклий, сірий, нудний. Ні взятку з нього, ні вигляду (За А.Камінчуком).

Перед читанням (слуханням) тексту слід запропонувати запитання.

1. Про що говориться в тексті?
2. Яку картину малює автор?
3. Із скількох частин складається висловлювання? Про що говориться в кожній частині?
4. Яке враження викликає у вас цей текст? Чому?
5. Назвіть відомі вам частини мови. Як вони впливають на передачу смислу висловлювання?
6. Чи можна назвати цей текст художнім і чому? Який це стиль?

Додаток 4

Стилі мовлення

№	Основні ознаки стилю	Розмовний	Книжні стилі			
			Науковий	Художній	Офіційно-діловий	Публіцистичний
			5 клас		6 клас	7 клас
1	Основна функція	Функція спілкування	Функція повідомлення	Функція впливу (діяння)	Функція повідомлення	Функція переконання, впливу
2	Сфера вживання	Щоденні бесіди, діалоги	Наукові праці, статті, підручники	Твори художньої літератури (оповідання, поезія)	Ділові папери (оголошення, заяви, протоколи та ін.)	Газети, журнали, радіо і телебачення
3	Загальні особливості стилю	Невимушеність, емоційність, експресивність, оцінність	Точність, ясність, чіткість	Образність, виразність	Офіційність, точність	Емоційність, невимушеність, достовірність
4	Лексичні особливості	Розмовні, просторічні, емоційно-експресивно забарвлені	Професійні, наукові слова-терміни	Слова з переносним значенням, емоційно-експресивні	Професійні назви документів,канцеляризми, штампи	Суспільно-політичні слова, емоційно забарвлені
5	Граматичні особливості: морфологічні ознаки (катего-рії роду числа відмінків,часу, способу)	Категорії відмінкових закінчень часу, форми числа;форми кличного відмінка іменників; розряди займенників; ступені порівняння прикметників, прислівників; часи і способи дієслів (їх взаємозаміна)	Віддієслівні іменники абстрактного значення, суфікси, складні слова як терміни	Всі морфологічні форми і категорії	Категорія числа, ступені порівняння прикметників, паралельні закінчення іменників	Короткі, урочисті, нестягнені форми прикметників, складні прикметники, прислівники, образне використання наукової термінології

Додаток 5.

- Порівняйте два тексти, визначте їх стиль. Чи є в першому тексті стилістично забарвлені іменники з суфіксами зменшувально-пестливого значення? Поясніть, які повнозначні частини мови увиразнюють мовлення, роблять його емоційним.

I. ***Звідки вода в криниці***

Вода, що тече по ґрунтові, збирається в струмки, ріки, озера й моря. Але частина її проникає в ґрунт крізь породи, що легко пропускають воду. Це всім відомий пісок, гравій, тріщинувате каміння. Просочуючись крізь них, вода спускається глибше й глибше, доки не зустрічає водотривку породу – глину або щільний камінь. Тут вода зупиняється і збирається у водопроникній породі, яка тепер стає водоносною (З підручника).

II. *Ой у полі три криниченьки –*
Не напитися водиченьки,
Не напитися, не умитися,
Тільки стати зажуритися (Д. Павличко).

В аналізованих текстах учні повинні виділити стилістично нейтральні іменники та стилістично забарвлені.

Додаток 6.

- Прочитайте текст. Доведіть, що це науковий стиль. Чому в ньому вжито лише розповідні речення? З якою метою використані в тексті числівники?

Висота азіатського слона – до 3м, маса – до 5 тонн. Його серце важить 12 кілограмів. Воно б'ється 40 разів на хвилину. За 18 годин слон може з'їсти 360 кілограмів всякої їжі. За день випиває близько 90 літрів води. Спить слон лише 2-4 години на добу. На волі, в джунглях, слони живуть 35-37 років. Максимальний вік слона 67 років (З енциклопедії школяра).

- Виразно прочитайте вірш. Визначте, якого він стилю. Поясніть свою думку. Виділіть стилістично забарвлені частини мови. Зробіть висновок про те, як вони впливають на стильове забарвлення тексту.

Тихесенький вечір на землю спадає,
І сонце сідає в темнесенький гай.
Ой, сонечко ясне, невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось? Іще не лягай!
Світи ще годину, бо рано ще спати,
Милуй нас, як мати, теплом обгортай!
Ой, сонечко ясне, невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось? Іще не лягай! (В. Самійленко).

Аналізуючи тексти, слід звернути увагу учнів на те, що розповідні речення надають мовленню відтінку діловитості, а числівники – точності. Щоб показати стилістичну функцію питальних, спонукальних речень, можна пропонувати текст наукового стилю переробити на художній. Після введення різних за інтонацією речень текст набуває емоційного забарвлення, експресивності. У тексті художнього стилю школярі повинні виділили стилістично забарвлені частини мови, що створюють колорит ласкавості. Дієслівним варіантам на *-сь* (*втомилось, розгнівилось*), як більш виразним і внутрішньо енергійним, віддається перевага в питальних та окличних реченнях. Подані вправи допомагають розкрити стилістичні особливості

текстів, характеризувати емоційне забарвлення змісту.

Подібну роботу можна проводити і на інших уроках цього тематичного блоку. Учні засвоюватимуть доповнення речень додатками й означеннями, звертаннями, вставними словами, що виражаються різними повнозначними частинами мови та інтонування цих речень; виконували завдання на вилучення з тексту означень і порівняння обох варіантів текстів, вправи на додержання правильної інтонації в реченнях з однорідними членами речення, з прямою мовою і в діалогах. Ось деякі з них:

- Доповніть казку І.Франка «Вовк вийтом» додатками (*Вовк хотів роздерти* (кого?)... . *Осел вклонився* (кому?) ... *низенько*....); означеннями (*Займався на сході ... ранок. У ... безодні неба танули ... зірочки...*); звертаннями (– ...! *Навіщо так точно запам'ятовувати дати? Досить і того, що знаєш, у якому столітті відбулася та чи інша подія!*); вставними словами (*Дослідження впливу невагомості, ..., дадуть чимало нового науці. Для вчених важливо, ..., знати, як працюватиме людське серце...*).

Додаток 7.

- Прослухайте вірш «Хор лісових дзвіночків» П. Тичини. Визначте тему вірша. Який настрій передано автором? Які частини мови передають звуки довкілля? Поясніть роль самостійних слів, ужитих у переносному значенні. Розкажіть про улюблену квітку, використовуючи повнозначні частини мови в переносному значенні.

I. *Хор лісових дзвіночків*

Ми дзвіночки,
Лісові дзвіночки
Славим день.
Ми співаєм,
Дзвоном зустрічаєм:
День!
День!
Любим сонце,
Небосхил і сонце,
Світлу тінь,
Сни розкішні,
Все гаї, затишні:
Тінь!
Тінь!

Линьте, хмари,
Ой прилиньте, хмари, –
Ясний день.
Окропіте,
Нам нашелестіте:
День!
День!
Хай по полю,
Золотому полю
Ляже тінь.
Хай схитнеться –
Жито усміхнеться:
Тінь!
Тінь! (П.Тичина).

- Прочитайте прислів'я і приказки. Скажіть, які труднощі ви відчуваєте під час вимови? Чому? Виправте помилки.

1. *Глянь в воду на свою вроду.* 2. *Де дуби – там й гриби.* 3. *Байдуже ракові, у якому його горщику варять.* 4. *Хоч вовк й на волі, та виє доволі.*

- До наведених варіантів повнозначних частин мови доберіть стилістично забарвлені відповідники. Поясніть доцільність уживання. Складіть з ними речення.

Україна, Дніпро, внук, впевненість, імла; зелене, хороші, високая, вечірня; дихаємо, розуміємо, бачимо, радіємо; співає, виглядає, сідає, поливає.

Додаток 8.

- Прочитайте. Які ключові слова розкривають тему висловлювання, а які містять головну думку тексту? Поясніть лексичне значення виділеного дієслова. Яке з виділених дієслів вживається в прямому значенні, а яке – в переносному? До якого стилістичного прийому вдається автор у використанні дієслова *сідати* у наведеному тексті?

Мати зайшла знадвору в хату і, поклавши оберемок дров біля печі, сказала: – А мороз уже ***сідає****.*

Василько швидко вдягнувся, взув теплі валянки і гайда за поріг: цікаво, як ***сідає*** *мороз?..*

А мороз, видно, й справді ***сідає****.* ***Сідає*** *інеєм на кожній гілочці і бадилинці, сивими візерунками на шибках по хатах* (Є. Гуцало).

- Прочитайте. Чим відрізняються подані синонімічні слова? До яких частин мови вони належать? З якими стилями мовлення пов'язується їх використання?

I. *Візит, відвідання; здібність, дар; архітектор, зодчий; пам'ятник, монумент, мавзолей; подорож, вояж; учити, зубрити; хворий, слабий.*

II. *Друг – друзяка, перемогти – подужати, переможний – звитяжний, допомагати – пособляти, говорити – базікати, стежка – тропа, фіолетовий – фіалковий, тире – риска, холод – стужа, алоє – столітник.*

Під час вивчення теми «Лексичне значення слова» учням слід запропонувати таке завдання:

- Прочитайте текст. Розкрийте дужки, дібравши потрібний за змістом синонім. Поясніть свій вибір.

Сірі журавлі прилітають до нас рано. Ще сніг не (зійшов, зник, розтанув), а вони вже (співають, щебечуть, курличуть) у високості. Відшукавши рідні місця, збираються невеликими (табунами, зграями, групами) і розпочинають танці. Піднявши таким чином "настрій", птахи беруться за ремонт (старих, древніх, давніх) (хатинок, кубелець, гнізд) або споруджують нові (М. Сливко).

Вправи синтетичного характеру – конструктивні, креативні, наприклад:

- Випишіть синоніми до дієслова *йти* з українських народних казок, складіть з виписаними словами речення.
- Доберіть синоніми до дієслів (*Над обрієм дотліла і згасла сонячна заграва. Заходило сонце, у вузеньких хутірських вуличках стояла червона курява* (Г. Тютюнник).
- З дієсловами *зникнути, пірнути, розтанути* складіть словосполучення. При цьому з'ясовувався відтінок, емоційне забарвлення дієслів.

Виконання таких завдань вимагає від п'ятикласників зіставлення аналізованих частиномовних одиниць (синонімів) з іншими та з'ясовування різниці між ними – у такий спосіб засвоювані самостійні слова ввійдуть до активного мовного фонду школярів, а це своєю чергою створить передумови для точного висловлення думки в подальшому.

На підготовчому етапі ознайомлення із стилістичними засобами значущих частин повнозначних слів закладаються основи вмінь тлумачити значення слова, спостерігати над семантикою словотвірних засобів, щоб потім правильно ними користуватися. Наводимо окремі приклади вправ:

- Прочитайте. Визначте стиль висловлювання. Знайдіть у ньому повнозначні частини мови з емоційним забарвленням. З'ясуйте, які суфікси сприяють цьому.

Весна, весна, весняночко,
Прийди до нас, подоляночко!
Прийди до нас, теплом утіш,
А ти, сонечко, світи ясніш!
Ти, густий дощику, упади
На городи, на левади, на сади (Нар. творчість).

Прочитайте, пояснюючи, як записати подані речення, щоб утворити текст. До якого стилю належить текст? Доберіть із дужок іменники з емоційно-експресивними суфіксами.

Чи знаєте ви? Ластівка відшукує довге кінське (волосячко, волосся, волосище, волосюра), приліплює до (гніздечка, гнізда, гніздів'я). Коли

(пташенятка, пташенята, пташечки) ластівки підростають, батьки прив'язують їх. А другий кінець (волосина, волосинка, волосинонька, волосище) намотує (пташка, пташечка, пташина, пташеня, пташенятко) на (лапу, лапоньку, лапку, лапусю). Це робиться для того, щоб (дітоньки, діточки, дітиська, діти) не випали з гнізда (За І. Чередниченком).

Додаток 10.

- Зіставте тексти, визначте їх стиль. Порівняйте іменники. Яка їх роль у кожному з текстів? Відповідь обґрунтуйте.

I.

Погляньмо на двох їх:
Он з донею мати.
Чи можна ж маленьку
Ще більше кохати?!
Впадає матуся,
Дівчатко милує, –
І рученьки й ніжки
Маленькі цілує (О. Пчілка).

II. *Для виконання наступної вправи слід сісти на підлогу. Ноги розвести, руки поставити на пояс. На рахунок «раз» нахилитися до правої ноги, витягаючи вперед руки; на рахунок «два» прийняти вихідне положення. На рахунок «три» – нахил до лівої ноги. «Чотири» – вихідне положення* (З кн. «Фізкультура для всієї родини»).

Формуванню навичок стилістичної вправності учнів сприяв би семантико-стилістичний аналіз тексту:

- Проаналізуйте текст, дотримуючись поданої нижче схеми.

Схема стилістичного аналізу тексту

1. Визначити тему й основну думку тексту.
2. Вказати на сферу спілкування (офіційно-ділові стосунки, наука, побутові стосунки, мистецтво слова, громадсько-політична сфера).
3. Назвати форму мовлення (усна чи писемна).
4. Визначити основні стильові риси, що мають вияв у поданому тексті (емоційність – нейтральність, конкретність – абстрактність, точність – приблизність, невимушеність – офіційність).
5. Виявити мовні засоби, за допомогою яких розкриваються в тексті названі стильові риси (однозначні, багатозначні слова, слова з переносним значенням, групи слів за значенням, походженням тощо).
6. Сформулювати висновок про стиль тексту.

Восени листки поступово жовкнуть і червоніють тому, що похолодання і зменшення кількості світла спричиняють руйнування хлорофілу. А інші пігменти в хлоропластах клітин м'якоті листків – червоні і жовті – зберігаються. Ці барвники і стають помітними тоді, коли зруйнується хлорофіл (З підручника).

Стилістичні функції різних шарів української лексики розкриваються в ході виконання вправ, що передбачають формування умінь розпізнавати стилістично забарвлені слова, пояснювати мету їх використання, добирати українські відповідники до запозичених слів, визначати їх роль у висловлюваннях, доречно використовувати у власному мовленні вивчені пласти лексики:

- Розкрийте дужки. Виберіть доречніший, на вашу думку, варіант. Свій вибір мотивуйте. До якого стилю належить текст?

Сонце щедро сипало тепло на (літні пасовища, джайляу), ласкаво усміхалося (гірському селищу, аулу). З Каракумів линув теплий вітер, нашіптував кожному про весну, пестив, летів далі, залишаючи біля волості запах торішніх перепрілих комишів і полину. Над головами ніжно видзвонювали телеграфні дроти. А на схилах, їм в унісон, шуміли (арики, канали). Десь високо в сонячному сяйві щебетав (кара-тургай, птах), а над ним, ще вище, кружляв на синьому фоні орел (За О. Десняком).

Довідка: *джайляу* – літні пасовища в горах Середньої Азії; *аул* – селище у казахів, туркменів, каракалпаків; гірське селище на Кавказі; *арик* – канал зрошувальної мережі в Середній Азії; *кара-тургай* – птах.

- Побудуйте можливі діалоги між шестикласником і бабусею (дідусем, мамою, татком, другом), використовуючи при цьому неологізми: 1) Висловити

вдячність за подарунок. 2) Обговорити успіхи в школі (плани на канікули).

Подані вправи забезпечать формування комплексу необхідних учням стилістичних умінь: помічати й оцінювати стилістичні відтінки повнозначних частин мови, аналізувати текст певного стилю, добирати стилістично мотивовані слова, осмислювати їх функції та сферу використання у різних стилях мовлення.

Додаток 11.

- Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Поясніть свій вибір. Що нового ви дізналися, прочитавши цей текст? Назвіть іменники. Подумайте, чому так багато назв має перший місяць осені.

Відчиняє двері осені вересень. Кажуть, він красне літо проводжає, золоту осінь зустрічає. Є припущення, що назву місяць дістав за буйне цвітіння у гаях медоносного вересу. А люди старшого віку й понині кличуть його «руєн», «ревун», «заревʼ». Він же «золотоцвіт», «багрянець», «падолист». Відомі й такі поетичні назви «вечір року», «первісток осені», «срібнопавутинник» (З кн. «Калейдоскоп цікавих знань»).

Працюючи над взаємозамінними граматичними конструкціями, шестикласники мали б можливість спостерігати відтінки стилістичних значень категорії роду іменників:

- Прочитайте. З'ясуйте стиль мовлення. Доведіть, за якими ознаками ви це визначили. Прокоментуйте вживання форми середнього роду замість чоловічого. Якого стилістичного забарвлення надає це текстові?

Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: сумирненький, соромлявенький, млявенький, як дівчинка. Та ще ж такий чорнобривенький, білолиценький, носок невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось, ніврокуйому. Страх яке до книжки було: чита, одно чита, а особливо як на урок загадають щось таке, – чи про луку, чи про ліс… Ну й любило це! (А.Тесленко).

Метою наступного типу завдань є формування в учнів стійких стилістичних навичок шляхом добору варіантів, зіставлення й порівняння їх:

- Проведіть стилістичний експеримент: змініть, де це доцільно, форму числа виділених іменників так, щоб подані нижче речення відповідали науковому стилю мовлення. Обґрунтуйте свій вибір.

1. ***Рисі*** *ведуть бродячий спосіб життя. Гострота зору в* ***рисів*** *дивна, вона дає їм можливість вгледіти здобич на далекій відстані. Під час зустрічі з людьми в лісі* ***рисі*** *прагнуть обійти їх.*

2. ***Шампіньйони*** *розводять у штучних умовах. Їдять ці* ***гриби*** *частіше смаженими, але можна їх і маринувати.*

3. *Для юних натуралістів найцікавіше – пізнавати природу. Але зелений світ* ***рослин*** *не завжди доступний юннатам* (З Дитячої енциклопедії).

Додаток 12.

ЛІНГВІСТИЧНІ ІГРИ

5 клас

1. Чи зможете ви перерахувати п’ять днів тижня, не називаючи при цьому ні числа, ні назви днів?

(Позавчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра.)

2. **Відгадайте загадки**

Я до слова сміх антонім
не від радості і втіх –
я буваю поневолі
від нещастя і від болю,
від образи і недач,
здогадались, хто я? ...

Я антонім слова літо,
в шубу сніжну я одіта,
і люблю мороз сама,
це тому, що я ...

3. **Розв’яжіть шаради**

Мене з буквою К бери на покіс,
а без букви К сильно вжалю у ніс.
Із писку птиць ви перший склад берете,
а другий – із баранячої голови.
Відкрийте піч і там знайдете,
чим часто смакували ви.

4. **Хто швидше назве слово?**

Доберіть антоніми до поданих слів і з перших літер прочитайте слово.

- пасивний - день - голосно - песиміст - вчений - вітчизняний - багато

6 клас

1. **Гра «Пастка»**

Прочитати вірш. Замість крапок вставити прізвища, що походять від роду занять. Поставити загальні іменники-назви в родовому відмінку множини.

Ким наші предки були,

Нам прізвища розповіли.

Клав прадід печі – звавсь …,

Робив колеса – …,

Дробив каміння – …,

Щетину обробляв – …,

Ковші виготовляв …,

І дьоготь продавав …,

А у козацькім курені

Отаман був пан … (Д. Білоус).

Довідка. Пічник, Колісник, Каменяр, Щіткар, Ковшар, Дігтяр, Курінний.

Пастка. Слова *каміння, щетина, дьоготь* не мають форми множини.

2. **Гра «Услід за автором»** Використовуючи довідку, вставте потрібні прикметники, запропонуйте заголовок до тексту.

Більше розуму і хисту,
Талану без краю,
Мати душу …, …,
Вдачу …, … –
Ось чого бажаю.

Не ходить рабом …,
Плачучи з одчаю,
А з обличчям …, …,
Бути …, бути … –
Ось чого бажаю.

Д о в і д к а: ясний, сильний, чистий, чесний, добрий, смілий, певний, мужній, відважний, плечистий, кременистий, милий, безсилий.

3. Що? Де? Коли?

Презентація домашнього завдання. Команди знавців ставлять запитання іншим командам, уточнюють відповіді.

1-ша група. Який народний календар зимових свят у січні?

2-га група. Як святкують Різдво в різних країнах?

3-тя група. Скільки років Дідові Морозу?

4-та група. Новорічне деревце – яке воно?

4. **Гра «Мікрофон»**

До поданих іменників доберіть якнайбільше означень-епітетів.

З р а з о к. *Місяць* (який) – *блідий, повний, сріблястий, ясний, круглолиций*.

Ранок, день, ялинка, сніг.

5. Гра «Аукціон»

Назвіть якнайбільше фразеологічних зворотів, до складу яких входять числівники.

6. Гра «П'яте зайве»

Знайдіть «п'яте зайве»

1. Абихто, дехто, ніхто, казна-хто, хто-небудь.
2. Мене, тебе, себе, нас, вас.
3. Мій, той, їхній, свій, твій.

7. **Ділова гра «Моя майбутня професія»**

І. Підготуйте презентацію майбутньої професії у формі інтерв'ю.

ІІ. Уявіть, що ви журналіст і розмовляєте з представником певної професії (учитель, економіст, лікар, менеджер, дилер тощо). Візьміть інтерв'ю, задавши запитання: Чим приваблює ця професія? Що вам відомо про її виникнення? Наскільки вона важлива сьогодні та в перспективі? Які ділові якості допомагають вам у професійній діяльності?

7 клас

1. **Гра «Уточніть дієслово»**

Ведучий читає вголос словосполучення з дієсловами. Завдання учасників гри – замінити в цих словосполученнях дієслова синонімами, що точніше й виразніше називають цю дію.

Виграє той, хто правильно замінив усі дієслова.

Закрити очі. Закрити двері. Дути на вогонь. Опустити у воду. Записати свої враження. Гратися з немовлям. Вживати на практиці. Надокучати балаканиною. Наповнити автомашину цеглою. Пишатися успіхами. Запізнитися з відповіддю на листа. Думати над розв'язанням задачі.

2. «**Перехрестя»**

Усі слова у цьому перехресті — дієслова в неозначеній формі.

1. Синонім слова *працювати.* 2. Антонім слова *ходити.* 3. Синонім слова *гострити.* 4. Антонім слова *написати* (на дошці).

Додаток 13.

- Прочитайте і визначте стиль мовлення. Що означає заголовок у першому тексті: тему чи основну думку? Як виражається логічність, аргументованість викладу в науковому стилі? Назвіть прикметники, з'ясуйте їх значення та вплив на зміст і мовне оформлення стилів. Як можна описати парк? Якого стилю буде опис?

I. ***Природні національні парки***

Природні національні парки – це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Національними природними парками України є: Шацький, Подільські Товтри, Яворівський, Святогірський, Азово-Сиваський, Карпатський, Синевир та інші (Із кн. «Світ моєї України»).

II. *Глибокі урвища Соколиного бору, порослі густими чагарниками, ніколи не бачили сонця за високою стіною дубів та грабів; в густих заростях завжди стояли сутінки, пахло прілим листям і травами. Сотнями барв мінилося розкішне осіннє мереживо лісу. Тисячі пташиних голосів зливались у чарівну лісову симфонію. Великими уступами, мов східцями, можна було спуститися до річки. За річкою – луки, річечки й озера, а десь там, удалині, – повноводний Дніпро* (Ю. Збанацький).

Такі вправи сприяттмуть виробленню в учнів умінь аналізувати окремі самостійні частини мови (прикметники), що відбивають загальний характер тексту певного стилю, добирати ілюстративний матеріал для аргументації власних висновків, а також розвивали навички стилістичної вправності.

Уміння розпізнавати стилістичні можливості паралельних форм присвійних прикметників формуюся за допомогою прийому порівняння: школярі зіставляють форми прикметників зі співвідносними формами родового відмінка іменників (*дитячі книги – книги для дітей, золота монета – монета із золота*); співвідносні форми присвійних і відносних прикметників (*кам'яна стіна – стіна з каменю, батьків будинок – батьківська турбота*); прикметники з іменниками, що позначають якість, ознаку (*боязкий – боягузтво, хитрий – хитрун, хитрість*); прикметники й дієслова, що позначають якісну характеристику предмета в минулому часі (*почервонів – став червоним*) і вибирали найбільш виразний частиномовний засіб для певної ситуації.

Оскільки послідовність вправ має відображати їх поступове ускладнення, слід добирати завдання, що передбачають зростання рівня самостійності учнів в оволодінні стилістичними навичками. Наводимо приклади вправ:

- Прочитайте вірш, виберіть одну з наведених у дужках повну чи коротку форму прикметника. Поясніть свій вибір. Що вам допомогло в цьому? В яких стилях вживаються нестягнені форми прикметників?

Гнала їх (давня, давняя) (людська, людськая) мрія,
Мрія поміряти силу (людську, людськую),
Силу одважного духа й стихії.
Тож байдуже й за дорогу (хибку, хибкую)
І (смертоносні, смертоноснії) хвилі (лихі, лихії).
Радо вперед! Не (страшні, страшнії) ті простори
Моря холодного й хвилі бурхливі, –
Мрії (одважні, одважнії) сяють, як зорі,
Мріями тими (одважні, одважнії) щасливі (Олена Пчілка).

- Прочитайте текст, вибираючи з дужок той прикметник, ступінь порівняння якого найточніше передає ознаку предмета. Доведіть, що текст має ознаки наукового стилю.

Трьома ярусами розкинулось зелене мереживо лісу. У (найбільш високому, самому високому, найвищому) ярусі шуміли вершинами дуби, схилялися до них розлогі клени та узорчасті ясени. А (більш низько, нижче) – густим вбранням

своїм пишалися липи, несли щедрі дари і грілися під сонцем рясні від урожаю дикі кислиці та груші.

А третій (найбільш низький, самий низький, найнижчий) ярус суцільно покривав благодатну землю. Тут росли колючі кущі терну, шипшини та глоду, красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди…

*Та все ж (більш над усе, найбільше і найбільш щедро, щедріше над усе, найщедріше) живила земля густі зарослі шершавої горішини…(*А. Шиян).

Комунікативно-креативні вправи сприяють розвиткові й удосконаленню стилістичних уміні і навичок школярів використовувати виражальні можливості прикметників і мали таке спрямування: добір стилістично доцільних прикметників у тексті, утворення з поданими прикметниками можливих словосполучень, використання прикметників для точного опису предметів, явищ і подій.

До всіх уроків цього тематичного модуля (як і інших) слід увлдити ігрові елементи. Так, наприклад, гра «Услід за автором» передбачала вироблення в шестикласників умінь римувати вірші, добираючи потрібні прикметники, причому після самостійного виконання завдання учні зіставляли варіанти, створені різними учасниками гри, й аналізували використані ними прикметники.

Додаток 14/А.

- Прочитайте текст. У чому оригінальність його будови? Розкрийте виражальні можливості вжитих у ньому числівників. Як побудовано оповідь? Назвіть повнозначні частини мови, які «оживлюють» оповідача. До якого стилю належить цей текст? Переконструюйте його, змінивши розмовний стиль на науковий. Запишіть.

І от, 615 років тому – 1392 року – літописець уперше згадує про мене. Хоча, напевне, мій вік більший. Я народився у ті часи, коли мужніла Київська Русь, коли хлопчина Тетерів був повноводою річкою, що напувала батька Славуту.

Можливо, мені більш як 11 століть. На Замковій горі на камені викарбувано напис: на цьому місці в 884 році було засновано місто Житомир. Я багато бачив, багато пережив. Я – найстарший серед міст України поряд з Києвом, Черніговом, Переяславом-Хмельницьким, Полтавою …

Та з віком я не старію.

Додаток 14/Б.

- Прочитайте речення. Дослідіть, чи однакове значення має в поданих реченнях числівник *один*? Відповідь обґрунтуйте.

1. *А у вдови один син, Та й той якраз під аршин.* 2. *Ой, одная, одна, Як билиночка в полі.* 3. *Одно-однісіньке під тином Сидить собі в старій ряднині.* 4. *І він один на всім світі, Один мене любить.* 5. *І поставець одним духом Залізняк черкає* (З тв. Т. Шевченка).

Додаток 14/В.

Біля спортивного залу зустрілися (п’ять, п’ятеро, п’ятірко) школярів. Домовилися вони провідати хворого товариша о (12 год. 30 хв.; пів на першу). Прийшли до нього додому. Бабуся хворого і пиріжечків напекла, з маком та сиром, і узвару запашнющого зварила, а Сергійко не може ні пити, ні їсти сам. Припросив друзів. (Шість, шестеро) хлопців вмить спустошили миски та кухлики. Смачно готує бабуся Сергійка! (За Н. Кравченко).

Додаток 15.

- Прочитайте. Який заголовок можна дібрати до цього тексту? Чому? Визначте, до якої частини мови належать виділені слова. Прочитайте текст без займенників. Чи змінився зміст висловлювання? Чому? Які ще повнозначні частини мови вказують на предмети, ознаки?

Вона *– в бруньках блискучих на каштані,*
в снігу рудому, у струмках брудних,
що чистим сріблом грають у тумані,
мов бруд ніколи й не торкався їх.
Вона *– у краплях, що спадають дзвінко*
із голих віт, які стрясає птах,
вона – в підсніжній зелені барвінку,
в сережках на березових гілках (М. Рильський).

- Прочитайте репліки діалогу. Чому в першому варіанті вжито займенник *ви* з великої літери, у другому – з маленької? Назвіть учасників розмови.

I. *– Як Вас звати, скажіть, будь ласка!*
– *Лоза Роман Сергійович.*
– *Скільки Вам років?*
– *23.*
– *Як довго у Вас болить нога?*
– *Майже тиждень.*
II. *– Хотів би з вами познайомитися. Мене звати Ігорем.*
– *Я – Сергій. А це мій брат Сашко.*
– *Мені про вас багато розповідали!*
– *Приємно чути.*

- Відновіть прислів’я, дібравши їхнє продовження з другої колонки. Визначте стилістичну роль присвійних, вказівних і означальних займенників у наведених реченнях. Подумайте, в якому стилі вони можуть уживатися.

На все …	*а дурень сам за всіх вирішить.*
Один кивне, …	*а інший усе наперед знає.*
Розумний порадиться, …	*і своя доля.*
Чоловік свою долю …	*хто нічого не робить.*
Учись, …	*усього досягнеш.*
Скільки голів, …	*свій лад.*
У всякого свій розум …	*на інших дивлячись.*

Надією й терпінням … *працею кує.*
Тільки той не помиляється, … *стільки й умів.*

- Уявіть ситуацію. Ви опинилися в чужому місті, й вам необхідно з’ясувати місце знаходження цирку (стадіону, театру): а) у дорослої людини; б) в однолітка. Складіть діалоги, використовуючи для зв’язності тексту займенники.

- Прослухайте текст. Про кого йдеться? Знайдіть та виправте недоліки. Проаналізуйте роль займенників у тексті.

У ранньому дитинстві в нього виявився хист до малювання. Крейдою чи вуглинкою він розмальовував стіни, лави, стіл, навіть долівку. Мріючи стати художником, він шукав собі вчителя. Один із церковних малярів виявив у нього неабиякі здібності. Однак йому не дозволили вчитися, а віддали його до покоїв служкою. Вечорами, деколи й ночами, виконавши всю загадану роботу, він нишком брав книжки з панської бібліотеки і читав, поринаючи у невідомі світи і забуваючи про своє гірке життя. Незабаром він почав перемальовувати з книжок. І це було неабиякою втіхою для нього (З учнівського часопису).

Додаток 16.

- Доберіть до поданого тексту заголовок, визначте тему тексту. Який настрій передано автором? Назвіть мовні засоби, за допомогою яких передаються інтенсивність і розвиток дії. Якими частинами мови змальовано настрій жайворонків, їх спів. З якою метою автор використав так багато дієслів? Як вони впливають на структуру тексту? Які образи створюють виділені вислови? До якого стилю належить текст?

Он він десь там угорі тюрлюкає, розливається стодзвонно, чутний на все небо, а сам – невидимий. Шукаючи птаха, дивимось у блакить, цікаво нам, хто перший побачить: де він? Розтанув у сяйві, нічиєму зору він не дається, а далі

десь там інший висить, за ним ще якийсь у самій високості видзвонює, ще завзятіше грає-виграє на своїх невидимих дзвіночках (О. Гончар).

З метою вироблення в семикласників стилістичних навичок застосовували стилістичний експеримент, що полягає в доборі, зіставленні й порівнянні синонімічних варіантів, заміні одних особових форм дієслова іншими:

- Прочитайте тексти, вибираючи з дужок потрібний варіант дієслова. З'ясуйте, чи завжди доречне використання варіантних форм? Зробіть висновок про стилістичну належність текстів.

I. *Мені шляху не (питати, питать):*

Прямо степом (мандрувать, мандрувати),

Гей-гей, долю (доганяти, доганять)! (Нар. пісня).

II. *Іде гроза дзвінка і кучерява*

садам замлілі руки (цілувати, цілувать) (Л.Костенко).

- Використовуючи різні форми дієслова і дієслівні конструкції, замініть речення в тексті так, щоб їх можна було помістити в інструкцію про те, як виготовляти ялинкові прикраси. Зробіть висновок про стилістичну

належність тексту.

Ялинкові прикраси ми робили з фольги, кольорового паперу, картону. Викройки іграшок наклеювали на щільний папір і просушували під пресом. Усі фігурки вирізали по контуру і згинали по пунктирних лініях. Із зовнішніх країв викройки ми робили наскрізні прорізи по суцільних білих лініях. У місцях, позначених крапками, робили проколи (З учнівського твору).

Для успішного розвитку стилістичної вправності учнів важливе значення має сформованість умінь уживати дієслова з урахуванням тих відтінків значень, що виникають у результаті взаємодії категорії виду з категорією часу, тобто в процесі вивчення часових форм дієслова. З'ясування значення граматичної категорії часу варто проводили шляхом зіставлення текстів:

- Зіставте два варіанти тексту. Про що в них розповідається? Яка мета спілкування кожного тексту? Визначте стиль мовлення. З якою метою використано дієслова теперішнього часу. Поясніть, який текст є точнішим, а який емоційним та образним. Обґрунтуйте свої міркування, використовуючи порівняльний аналіз.

I. *Дощ… Він буває різний. Іноді ллє як із відра, обрушиться на землю суцільним потоком, захитає дерева, змусить низько пригнутися гілки чагарнику, приб'є до землі траву. А потім, пошуміївши, побуянивши, стрімко рушить далі. Буває і зовсім інший. Він починається майже непомітно і йде довго, не перестаючи нудно тарабанити по дахах будинків, над якими низько нависло тужливе сіре небо* (С. Васильченко).

II. *Дощ – рідкі атмосферні опади, що випадають із хмар у вигляді крапель води діаметром 0,5-0,6 мм. Розрізняють зливовий дощ – краплистий, короткочасний, що випадає з купчастих хмар, і обложний – з невеликими краплями, тривалий, що випадає з шарових хмар* (З енциклопедії).

Пропонуємо вправи з навчального редагування, що вважається одним з ефективних прийомів удосконалення тексту:

- Відредагуйте текст, доберіть заголовок. Перекажіть його за самостійно складеним планом. Визначте стиль. Обґрунтуйте свою думку.

Микола Степанович Вінграновський, він народився 7 листопада 1936 року в селі Богомолі.

Пам'ятним для української поезії є 1961 рік (7 квітня) – вийшла «Літературна газета», куди вміщено було п'ятнадцять віршів Вінграновського. Перша збірка Вінграновського – «Атомні прелюди» (1962). Згодом збірки: «Сто поезій» (1967), «На срібнім березі» (1978), «Київ» (1982) тощо.

У кіноматоргафії відомий Вінграновський за роль солдата Івана Орлюка (фільм Довженка і Солнцевої «Повість полум'яних літ») в Україні, а також Каннах, Лондоні, Лос-Анджелесі. І сам Вінграновський – режисер-постановник цілого ряду художніх і документальних полотен. Найбільш відомі – «Ескадра повертає на захід», «Берег надії», «Климко», «Тихі береги», «Чигирин – столиця Богдана Хмельницького», «Батурин – столиця гетьмана Івана Мазепи».

Вінграновський – лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (За підр. «Українська література»).

Завдання на редагування текстів позитивно впливатиме на розвиток стилістичної вправності учнів, виховуючи в них критичне ставлення до відповідного мовного матеріалу.

Креативні завдання спрямовані на вироблення вміння добирати граматичні засоби мови для оформлення змісту твору, виходячи із стилістичних особливостей і можливостей цих граматичних засобів. Учням можна запропонувати написати невеликий текст на тему «Правила гри в піжмурки». Очевидно, що завданням висловлювання подібного типу є точний, зрозумілий і конкретний опис яких-небудь дій – їх послідовності і порядку. У процесі підготовки до написання твору учні повинні з'ясувати, які дієслівні форми і конструкції нададуть йому відповідного стилістичного забарвлення.

Наприкінці граматико-стилістичної роботи з дієсловом учням можна пропонувати вправи узагальнювального характеру, під час виконання яких підсумовувалися здобуті раніше знання.

Вивчення дієслівних форм слід доповнити вправами на заміну інфінітива відповідним дієприкметником, синонімічними замінами речень із дієприкметниковими зворотами на складні та прості речення, речень з дієприкметниками активного стану на речення з дієприкметниками пасивного стану; вправами на добір до слів синонімів-дієприслівників, потім – на заміну присудка обставиною, вираженою дієприслівником, наприклад:

- Замініть неозначену форму дієслова дієприкметником. Поясніть доцільність такої заміни. З'ясуйте стилістичну роль дієприкметникового звороту. Якими означеннями характеризується осінь? Чи можна їх назвати епітетами? До виділених слів доберіть синоніми. Якими зображувально-виражальними засобами створюється образність тексту. До якого стилю він належить?

Жовтогаряча *осінь стоїть над осокорами, розкинувши високо над землею блакитні небеса. По садах загуляли золоті падолисти, та ще срібне павутиння, (літати) в повітрі, снує свою* ***дивну*** *пряжу над перелазами.*

Під стріхами хат ***дбайливі*** *господині розвішали (золотити) качани кукурудзи, (жовтіти) гвоздики і кетяги (червоніти) калини. Здалеку, коли глянеш, стоїть така хата, як молода в осіннім вінку. Стоїть і жде весілля* (За І. Цюпою).

- Прочитайте. Як називаються такі висловлювання? Визначіть, які з виділених слів означають основну дію, а які – додаткову. Доведіть правильність своєї думки. Розкажіть, коли можна застосовувати ці висловлювання. Чи був випадок у вашому житті, про який можна було б так сказати?

1. *Хто* ***слухає****, а хто окунів* ***ловить слухаючи***. 2. ***Скінчивши*** *діло,* ***гуляй*** *сміло.* 3. *Ледачий* ***ївши гріється****, а* ***робивши мерзне***. 4. ***Упоравшись*** *з роботою, можна* ***відпочивати***. 5. *Лінивий* ***сидячи спить, лежачи робить*** (Народна творчість).

Додаток 17.

- Порівняйте тексти, доведіть, що вони різних стилів. Виділіть у них прислівники. Дослідіть стилістичні особливості використання їх.

I. *Корені можуть утворюватися по-різному. По-перше, корені розвиваються з корінця зародка насінини. Це головні корені. По-друге, корені відростають від стебла. Це додаткові корені. По-третє, корені відростають і від головних і від додаткових коренів. Це бічні корені* (З підручника).

II. *Вечір зимовий, зоряний. По небу кілька білих хмарок снігових набучавіло; носиться сніг – то запорошить, то перейде, то знов запорошить, і знов перейде. Тихо усюди, й біло, й морозно* (Марко Вовчок).

Додаток 18.

- Прочитайте. До якого стилю належить текст? Яка тема й основна думка висловлена в ньому? Визначте функції прийменників і сполучників. Подумайте, чому прийменники так називаються.

Привабливого вигляду набирають вулиці й площі наших міст і сіл, подвір'я та присадибні ділянки. Мешканці традиційно вийшли на велику весняну толоку, звільняючи від накопиченого за зиму сміття алеї і парки, сади, узбіччя доріг, розчищаючи канави, обрізуючи сухе гілля дерев, висаджуючи саджанці й кущі. Оновлюються малі архітектурні форми у міських скверах, на автобусних зупинках.

У ході Всеукраїнської акції «Благоустрій України» знаходять свій найкращий вияв притаманні нашому суспільству милосердя і взаємодопомога. Школярі, учні училищ і коледжів, студенти зараз бажані гості соціальних установ, інвалідів, самотніх: перед Великоднем прибирають у їхніх оселях, миють вікна, допомагають полагодити паркани тощо (З газети).

- Дослідіть стилістичні особливості використання часток. З'ясуйте, якого значення вони надають реченням?

Спи, моя мамо, спи моя мила!
Постіль тобі я сама постелила.
Знаю, прийшла ти з роботи в утомі,
Хочу, щоб тихо було в нашім домі,
Навіть Мурку не дозволю мурчати, –
котику, вийди із хати!
Спи, моя мамо, у тиші всю нічку!
Я ж бо догляну маленьку сестричку.
Ляжемо з нею і ми по вечері.
...Ось уже й вечір заходить у двері.
В тебе він, мамо, під головою
Стелеться шовком-травою.
Спи, моя мамо!Нехай тобі сниться
В нашому полі висока пшениця,
А за пшеницею – нижче в долині –
Льон розцвітає – букетики сині.
Полем-долиною йдеш ти у ланку...
Спи, моя мамо, до ранку! (М. Познанська).

Тексти для аналізу:

I. *Сонях виріс на осонні вільно і розлого,*
Одягнув чубатий сонях бриля золотого,
Вийшла осінь із діброви – сонях похилився.
Бриль за обрій вечоровий сонцем покотився (В. Бойченко).

1. Виразно прочитайте текст. Доведіть, що це зразок поетичного художнього мовлення. Які повнозначні частини мови підтверджують ваші думки?

2. Поясніть значення іменника *осоння*. У прямому чи переносному значенні вжито це слово? Доберіть до нього синоніми, порівняйте відтінки їх значень. Якого забарвлення надає тексту іменник, вибраний автором?

II. *Ой як зацвіло* ***синєє*** *море*
Та різними ***цвітами***.
Ой хоч цвітами, не цвітами,
А все кораблями (Народна творчість).

1. До якого стилю належить текст?

2. Схарактеризуйте виділені частини мови, визначивши, що кожна з них означає, які має граматичні ознаки, яким членом речення виступає. Як впливають ці частини мови на стиль висловлювання?

3. Складіть стилістичний етюд-опис спокійного й бурхливого моря. Проаналізуйте ключові частини мови в них щодо створення стилю.

III. *Чи помічали ви коли-небудь, скільки приємного або неприємного в нашому житті безпосередньо або опосередковано походить від стосунків з людьми, які нас оточують? Крім хвороб, каліцтва, смерті, стихійного лиха і под., більшість подій, які ми сприймаємо як радість або нещастя, беруть свій*

початок у взаєминах між людьми.

Людей, з якими ми спілкуємось, аж ніяк не можна назвати щодо нас нейтральними. Щодня ми постійно зустрічаємося з ними – в колі сім'ї, в школі, на роботі, в автобусі чи трамваї, в спортклубі, на відпочинку тощо. Одні з них ставляться до нас з більшою або меншою прихильністю, інші – неприязно. І кожен з нас, неначе радарна установка (звичайно, з тією тільки різницею, що на екрані радара з'являються зображення предметів, які наближаються, а на радарі нашої особи – образи людей, що протягом усього дня поперемінно вступають з нами в контакти), на кожну зустріч з тією чи іншою людиною

реагує по-різному. Цих реакцій величезна кількість, і охоплюють вони широкий

діапазон – від надзвичайно позитивних до вкрай негативних.

Пообіцяймо собі, що зробимо все, аби наше ставлення до людей було якнайкращим. Коли в нас будуть друзі та знайомі, з якими ми перебуватимемо в добрих стосунках, яких любитимемо і які любитимуть нас, це стане джерелом нашого внутрішнього задоволення, а також сприятиме створенню нормальної атмосфери і товариських взаємин (Іржі Томан).

1. До якого стилю мовлення належить текст? Чому?
2. Скільки смислових частин у тексті? Дайте заголовки їм та всьому тексту.
3. Виберіть з тексту повнозначні слова, які виражають тему, основну думку.
4. Назвіть засоби зв’язку речень у тексті.
5. Які паралельні форми можна дібрати до дієслів *спілкуємось, прокинемось, зробимо, сприймаємо, любитимемо*.
6. Поясніть лексичне значення іменника *взаємини*. Доберіть до нього означення.
7. Напишіть стилістичний етюд за уявою на тему «Приємне (неприємне) в нашому житті».

- Прочитайте текст. Вкажіть на сферу вживання та ознаки, властиві висловлюванню. Розкрийте характерні мовні особливості тексту. Придумайте гру для молодших шко Прочитайте текст. З’ясуйте, чи доречно вжито виділені слова. Замініть їх іншими самостійними частинами мови, що найбільше підходять за змістом. Запишіть відредаговані речення.

У нашій країні багато ***лісів****. **Ліс** дуже корисний. У **лісі** живуть лісові **звірі**. З хутра **звірів** роблять одяг. У **лісі** чисте, хороше повітря. У **лісі** ростуть ягоди, гриби, горіхи.*

- Прочитайте учнівський текст. Зверніть увагу на порушення в тексті норм української літературної мови, прокоментуйте їх. Відредагований текст запишіть.

Життя прожити – не поле перейти

Немає людей, затверджують психологи, згідних все своє життя ходити в невдахах, нормальній людині властиве волання поліпшувати своє положення в суспільстві. Нинішнє життя вимагає гнучкого розуму, уміння не зламатися в боротьбі з суперником, достойно зустрічати невдачі, радіти успіхам. Для цього кожен з нас має розробити програму саморозвитку, визначити життєві пріоритети, вибрати ідеал для подражання. Порадником у цьому ділі може стати відбита у прислів'ях і приказках народна мудрість, християнські заповіді, книги відомих громадських і культурних діячів. Недаремно в народі кажуть «Книга вчить, як на світі жить» (З учнівського твору).

Такі завдання творчого характеру сприяють засвоєнню стилістичних норм, виробленню вмінь добирати повнозначні частини мови для оформлення змісту висловлювання, виходячи із стилістичних можливостей і особливостей функціонування самостійних мовних одиниць у текстах різних стилів мовлення.

Вправи ситуативного характеру, у яких ситуація задається в різних варіантах:

- наочна ситуація створювалася демонстрацією картин чи їх серій, предметів, макетів, вид із вікна класної кімнати, спостереження пори року і т. ін.;

• уявна ситуація спиралася на ті образи, які збереглися від сприйняття наочних ситуацій, що передували моменту розмови. Це розповідь про побачене
на екскурсії, про відпочинок під час канікул, про прочитану книгу тощо;

• контекстна ситуація постає у вигляді теми, наприклад, «Моя сім'я», «Осінь у парку»;

• мовленнєва ситуація, створена з допомогою гри. Відповідно до умов гри учні проговорюють певний текст, засвоюючи граматико-стилістичний матеріал.

Важливою під час виконання таких вправ залишається вимога чітко визначати мотиви говоріння: *попроси товариша дати пораду, яку книжку з класної бібліотеки взяти почитати; розкажи товаришеві, який навчається в іншій школі, як у вашому класі проходять уроки мови; зателефонуй однокласникові і домовся про зустріч, щоб разом іти на каток (у басейн, на заняття спортивної секції).* Наведемо зразки для ситуативних вправ.

- Уявіть собі, що вас просять скласти словесний портрет хлопчика, який загубився. Продумайте, які повнозначні частин мови ви використаєте для об'єктивного і точного опису особливостей вигляду людини.
- Уявіть, що ви – фізорг класу, організовуєте естафету для семикласників. Напишіть розписку про одержання спортивного спорядження від учителя фізичного виховання.
- Уявіть ситуацію, що ви повернулися з оздоровчого табору і хочете поділитися з друзями враженнями від лекції лікаря про загартовування організму. Запишіть можливий варіант розповіді.

Особливу увагу у створенні ситуативних вправ слід приділити завданням на конструювання діалогів за поданими опорними словами, малюнками:

- Складіть діалог за описаними ситуаціями, використовуючи дієслова умовного та наказового способів:

1. Ви хочете, щоб на свято батьки подарували вам велосипед. Вони погоджуються, але натомість вимагають від вас гарних знань та оцінок високого рівня.

2. Напередодні контрольної роботи ви відпрошуєтеся у мами на вечірку, вона вас відпускає, але з певною умовою.

3. Вам пропонують придбати річ, про яку ви давно мріяли. Але ви збирали гроші мамі на подарунок. Ви вагаєтеся і приймаєте рішення …

Вправи на конструювання діалогу дискусійного характеру, результатом якого є залучення семикласників до обговорення. Наприклад:

● Складіть діалог на тему «Старі та нові назви вулиць: за і проти» (чи треба перейменовувати вулиці?).

Наведені вище вправи спрямовані на удосконалення вмінь відтворювати граматико-стилістичний навчальний матеріал, формулювати задум майбутнього висловлювання, планувати його, добирати мовні засоби, репродукувати.

Додаток 19.

Фрагменти уроків з навчальних модулів

Фрагмент 1 – Іменник (практикум 6 клас)

Учитель: Подумайте і дайте відповідь на питання:

1. Які слова називаються іменниками?
2. Що означають іменники?
3. Яку синтаксичну роль виконує іменник у реченні. Наведіть приклади.
4. Як розрізняють назви істот і назви неістот?
5. Чим відрізняються власні назви від загальних?
6. Як визначити рід іменників?
7. Які іменники вживаються тільки в однині, а які лише в множинні?
8. Скільки відмінків має іменник в українській мові? Назвіть їх.
9. Чи всі іменники в українській мові відмінюються?

Учитель: Прочитайте текст. Вставте на місці пропусків іменники й поясніть їхнє лексичне значення. Зробіть стилістичний розбір тексту.

Поясніть заголовок. Назвіть імена князів, які залишили по собі добру пам’ять. Про що це свідчить?

Дбай про своє добре ім’я

Найдавніші відомості про найменування людей дійшли до нас із часів Київської Русі. Давалися вони для того, щоб виділити особу з-поміж інших. Княжих дітей наділяли язичницькими іменами, що в своєму складі мали частинки –слав, -мир, -волод, -полк, -зар, -мисл і уособлювали людські чесноти: Ярослав, Володимир, Всеволод, Ярополк, Світозар, Добромисл.

Із запровадженням християнства до нас прийшли нові імена: Андрій, Михайло, Варвара, Ганна. В іменах – історія народу, сліди давніх епох, взаємини наших предків з іншими народами.

Хоч би яким іменем нарекли тебе батьки, дорожи ним, не ганьби негідними вчинками. Пам'ятай: не _____ красить людину, а добрі _____ славлять її ім'я.

Ключ: ім'я, діла.

Учні: В останньому реченні пропущений іменник *ім'я* та *діла*.

Лексичне значення іменників:

ім'я – особиста назва людини, що дається їй після народження;

діла – те, що робить людина, чим займається, робота, справа, заняття.

Основна функція цього тексту – повідомлення про найменування людей, що дійшли до нас із часів Київської Русі. Повідомлення полягає в доведені висунутої теорії й призначений для широкого кола читачів. Цим зумовлена й монологічна форма викладу, і характерні особливості висловлювання: точність, достовірність, логічність викладу, переконливість, відсутність емоційності. Ці якості забезпечуються добором мовних засобів. Текст містить ряд усталених словосполучень, характерних науковому повідомленню (наділяли язичницькими іменами, із запровадженням християнства, взаємини наших предків та ін.). Слова й словосполучення однозначні, вжиті в прямому значенні й не допускають іншого тлумачення. Порядок слів у тексті прямий. Усі ознаки доводять, що текст належить до наукового стилю.

Учитель: Зробіть морфологічний розбір іменника «історія» («В іменах – історія народу, сліди давніх епох, взаємини наших предків з іншими народами»).

Учні: історія – іменник, означає предмет, початкова форма історія. Загальна назва неістоти. Жіночий рід. Називний відмінок однини. Перша відміна, тверда група. Відповідає на питання що? У реченні виконує роль підмета Вимовляється з наголосом на другому складі. Пишеться з малої букви (загальна назва).

Розв'язування кросворда.

Мета: узагальнити й систематизувати знання про іменник, отримані під час вивчення навчального модуля, визначити рівень практичної підготовки школярів.

Прочитайте поезію. Як ви гадаєте, про яке ім'я йдеться?

Багато імен є жіночих,
У кожного своя краса.
Та є те одне, оте пророче,
Що вибрали нам небеса.
Воно, як святиня, як воля,
Як муза любові й життя,
Єдине, як кожного доля,
Минуле і все майбуття (Т. Кукуруза)

Відповідь одержите, вписавши по горизонталі такі жіночі імена: давньоєврейське, що означає *пальма* (*Тамара*); грецьке, що означає *світло* (*Олена*); грецьке, що означає *мирна* (*Ірина*); латинське, що означає *рідна* (*Наталія*); грецьке, що означає *життя* (*Зоя*).

			Т	А	М	А	Р	А
	О	Л	Е	Н	А			
				І	Р	И	Н	А
Н	А	Т	А	Л	І	Я		
			З	О	Я			

Відповідь: Марія. В основі імені лежить давньосемітське слово «маріам», що перекладається як «вищість, піднесеність, перевага». Марія дарує оточенню своє душевне тепло, завжди допомагає людям у горі.

Фрагмент 2 – Дієслово (7 клас)

Учитель: Прочитайте виразно тексти. Зіставте їх. Знайдіть спільні та відмінні ознаки. Який із текстів, на вашу думку, образніший? Аргументуйте свою відповідь. Якими частинами мови змальовано настрій жайворонків, їх спів. З якою метою

автор використав так багато дієслів? Як вони впливають на структуру тексту? Які образи створюють виділені вислови?

I. *В небі жайворонки в'ються,*

Заливаються, сміються,

Грають, дзвонять цілий день,

І щебечуть, і співають,

І з весною світ вітають

Дзвоном радісним пісень.

Ось вони на землю впали,

Щось шепнули їй, сказали

І розтали знов у млі…

І щоб глянути на диво,

Виглядають полохливо

Перші проліски з землі (Олександр Олесь).

II. *Жайвір*

Он він десь там угорі тюрлюкає, розливається стодзвонно, чутний на все небо, а сам – невидимий. Шукаючи птаха, дивимось у блакить, цікаво нам, хто перший побачить: де він? Розтанув у сяйві, нічиєму зору він не дається, а далі десь там інший висить, за ним ще якийсь у самій високості видзвонює, ще завзятіше грає-виграє на своїх невидимих дзвіночках (О. Гончар).

III. *Жайворонкові пісні*

Цікаво, де живуть жайворонкові пісні? Жайворонкова пісня живе у весняному степу, на зеленому роздоллі, й жайворонок ніколи не розлучається з нею…Жайворонок оберігає її від холодного вітру, від студеної роси, оберігає від дощу, бо пісня – то найдорожче, що в нього є, то душа пташина. І, ще до сходу сонця пробудившись, жайворонок на прудких крилах підносить свою щиру пісню у блакитне привілля небес. Бо живе на світі жайворонок заради своєї пісні… Якби не водилось жайворонків, то, мабуть, земля ніколи б не була така прекрасна! (Є. Гуцало).

IV. *…Се жайворонки. Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку, метелеву й капризну, так що вухо ловить і не може зловити її переливів…Блискають тільки гострі, колючі звуки, і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. Хочу спіймати, записати у пам'яті – і не виходить. От-от, здається… Тью-і, тью-і, ті-і-і… Ні, зовсім не так. Трійю-тіх-тіх… І не подібно.*

Як вони оте роблять, цікавий я знати?..

А згори сипле та й сипле…витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крицю…

Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри (М. Коцюбинський).

V. *Жайворонок – польова чи степова співуча пташка роду горобцеподібних. Довжина до 25 см, маса 20-60 г. 74 види, поширений в Африці, Азії, Європі, Північній Америці, Австралії. Майже всі жайворонки населяють відкриті простори степів, лук тощо. В Україні 9 видів. Самці багатьох жайворонків добре співають* (З енциклопедії).

Учні: Пропоновані чотири тексти належать до художнього стилю, а п'ятий текст – зразок наукового стилю. Тексти об'єднує спільна тема – спів жайворонків. У науковому висловлюванні чітко виступає якісний характер дієслів, а в художньому – динамічний. Для текстів художнього стилю характерна розгалужена система стилістичних мовних засобів, надзвичайна різноманітність їх використання в специфічній образно-естетичній функції.

У першому віршованому тексті О. Олеся мелодика дієслова проявляється якнайсильніше. Найвиразнішою рисою цього тексту є максимальна концентрація значеннєво-емоційного навантаження дієслів *в'ються, заливаються, сміються, впали, шепнули, сказали, розтали.*

У прозових текстах О. Гончара, Є. Гуцала, М. Коцюбинського надзвичайно багаті стильові і стилістичні можливості дієслова зумовлюються самою суттю цієї частини мови – виражати динамічну ознаку в її стосунках до діяча і до об'єкта дії. Звідси й різноманіття значень, багатство

морфологічних форм. Найуживанішими є форми дієслів дійсного способу третьої особи однини теперішнього часу. Переносне значення дієслів – це насамперед спосіб уловити індивідуальність конкретного явища, передати його неповторність.